

Ijtimoiy-huquqiy, siyosiy, agrar-iqtisodiy, ilmiy-ommabop jurnal
Socio-legal, political, agrarian-economic, and popular science journal

BOSH MUHARRIR:
Mahmudxon TOIROV,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI:

Akmal SAIDOV,
Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori, akademik

Jahongir SHIRINOV,
O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Korruptsiyaga qarshi kurashish va sud-huquq masalalari qo'mitasi raisi

Mirzo-Ulug'bek ABDUSALOMOV,
O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi

Akmal BURXANOV,
O'zbekiston Respublikasi Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi direktori

Abdumannop BURIYEV,
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha vakil

Holmo'min YODGOROV,
O'zbekiston Respublikasi Sudyalari Oliy kengashi raisi
Yesemurat KANYAZOV,
O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti direktori

Shuhrat SODIQOV,
O'zbekiston Advokatlar palatasi raisi

Akrom ALIMOV,
O'zbekiston Tadbirkorlik va fermerlikni qo'llab-quvvatlash markazi direktori

Sirojiddin RUSTAMOV,
"HAYOT VA QONUN" MCHJ Bosh direktori, "Turon" FA faxriy a'zosi, O'zbekiston Jurnalistlar uyushmasi a'zosi

Asror MO'MINOV,
Ma'naviy-ma'rifiy masalalar bo'yicha bosh muharrir o'rinbosari
Surayyo AXMEDOVA,
Ijtimoiy-huquqiy va xotin-qizlar masalalari bo'yicha bosh muharrir o'rinbosari
Ramazon RUSTAMOV,
Yoshlar masalalari bo'yicha bosh muharrir o'rinbosari
Shukurjon JABBOROVA,
Mas'ul kotib
Yashnarbek XUSANOV,
Samarqand va Navoiy viloyatlari bo'yicha muxbir
Maxbira KARIMOVA,
Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyati bo'yicha muxbir
Gulnoza NABIYEVA,
Toshkent va Sirdaryo viloyati bo'yicha muxbir
Diyorbek TOSHNIYOZOV,
Dizayner

Nashr O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2020-yil 31-dekabrdagi 290/10-sonli qarori bilan Oliy attestatsiya komissiyasining ilmiy jurnallar ro'yxatiga olingan.

Jurnal 2005-yildan buyon chiqa boshlagan
The journal has been published since 2005

TAHRIR HAY'ATI RAISI :

Ilhom NASRIYEV,
O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining mas'ul xodimi, yuridik fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI:

Abdulloh UNLU,
G'arbiy O'rta Yer dengizi QX ITI direktori, professor (Turkiya)

Ibrahim DILER,
Isparta Amaliy fanlar universiteti rektori, professor (Turkiya)

Temirjan AYTBAEV,
Qozog'iston Milliy FA akademigi, Qozog'iston MAU kafedra mudiri, q.x.f.d.

Pestis VITOLD,
Grodno DAU rektori, q.x.f.d., professor, Milliy FA muxbir a'zosi, Xalqaro Vena universitetining faxriy professori (Belorussiya)

Abror OTAJONOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korruptsiyaga qarshi kurashish" kafedrasini o'qituvchisi, yuridik fanlari doktori, professor

G'ulom MIRZAYEV,
Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi matbuot xizmati rahbari

Durbek MAXKAMOV,
Toshkent davlat yuridik universiteti "Fuqorolik huquqi" fakulteti dekani, yuridik fanlar nomzodi, professor

Rustam KENJAYEV,
Toshkent davlat yuridik universiteti "Ekologiya huquqi" kafedrasini professori, yuridik fanlar nomzodi

Azizjon XUJANAZAROV,
Toshkent Davlat yuridik universiteti "Davlat va huquq nazariyasi" sho'basi dotsenti, yu.f.f.d (PhD)

Azamat BEKMAMATOV,
Qashqadaryo viloyati Adliya boshqarmasi mas'ul xodimi

Fayzullo TOJIQULOV,
O'zLiDeP Toshkent viloyati Chinoz tuman Kengashi apparati rahbari

Mansur MUSAYEV,
Jinoyat ishlari bo'yicha Chirchiq shahar sudining sudyasi

Alevtina KOJEVNIKOVA,
Toshkent davlat agrar universiteti, biologiya fanlari doktori, professor

Surayyo AXMEDOVA,
O'zbekiston xalq deputatlari Chinoz tuman Kengashining Korruptsiyaga qarshi kurashish va xavfsizlik masalalari bo'yicha doimiy komissiyasi raisi

Abdulla MADALIEV,
Toshkent gumanitar fanlari universiteti professori, iqtisod fanlari doktori

Abdunabi FATXULLAEV,
Toshkent davlat agrar universiteti, texnika fanlari doktori, professor

O'ktam QO'LDOSHEV,
Samarqand davlat chet tillar instituti Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasini mudiri (PhD)

Jursinbay BALTASHEV,
Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti assistenti, i.f.f.d.

Iroda BAKIEVA,
Fan va texnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot kafedrasini professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Olimjon ALLANAZAROV,
O'simliklar karantini va himoyasi ilmiy-tadqiqot instituti Surxondaryo mintaqaviy filiali katta ilmiy xodimi, q.x.f.f.d., (PhD)

Dilnoza NURALIEVA,
Toshkent davlat agrar universiteti "O'simliklarni himoyasi va karantini" kafedrasini dotsenti

Dildora QODIROVA,
Toshkent davlat agrar universiteti Qishloq xo'jaligi fitopatologiyasi kafedrasini assistenti

Zebo YULDASHEVA,
Toshkent davlat agrar universitetining Qishloq xo'jaligi fitopatologiyasi kafedrasini assistenti

PREZIDENT SHAVKAT MIRZIYOYEVNING O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MUSTAQILLIGINING O‘TTIZ BESH YILLIGIGA BAG‘ISHLANGAN TANTANALI MAROSIMDAGI NUTQI

**Assalomu alaykum, qadrli vatandoshlar!
Hurmatli mehmonlar!**

Bugun muqaddas Vatanimiz mustaqilligining qutlug‘ o‘ttiz besh yillik bayramini katta iftixor va tantana bilan nishonlayapmiz.

Aziz xalqimiz, jumladan, muhtaram nuroniylarimiz, shijoatli yoshlarimiz, mo‘tabar ayollarimizni, yurtimizdagi barcha millat va elat vakillarini, xorijdagi vatandoshlarimizni ushbu ayyom bilan chin yurakdan samimiy tabriklayman.

Eng ulug‘ bayramimiz Yangi Toshkentda o‘tkazilayotgani tantana shukuhini yanada oshirmoqda.

Kelgusida ilm-fan, ta‘lim va madaniyat markazi bo‘ladigan ushbu hududda kuni kecha Yangi O‘zbekiston universiteti, Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti, O‘zbekiston milliy kutubxonasining muhtasham binolarini ishga tushirdik.

Bugun sizlarning ishtirokingizda ochiladigan favvora dunyodagi eng baland musiqali favvora sifatida Ginnesning rekordlar kitobidan joy olgani ham bayram kayfiyatiga yanada baland ruh bag‘ishlaydi.

Bir necha yuz yillik orzular ro‘yobga chiqayotgan bu betakror makonda butun xalqimiz bilan hali yana ko‘plab quvonchli va tarixiy voqealarga guvoh bo‘lamiz.

Aminmanki, Yangi Toshkent poytaxtimizning ko‘rkiga ko‘rk qo‘shib, biz barpo etayotgan Yangi O‘zbekistonning kuch-qudratini namoyon etadigan chinakam taraqqiyot markaziga aylanadi!

Qadrli do‘stlar!

Biz 1991-yilda xalqimizning xohish-irodasi va qat‘iyati bilan o‘z davlat mustaqilligimizni qo‘lga kiritdik. Aslida buyuk istiqbolimiz ildizlari uch ming yildan ziyod bo‘lgan davlatchilik an‘analimiz va qadimiy sivilizatsiyamiz tarixiga borib taqaladi.

Birinchi va Ikkinchi Renessans davrida Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug‘bek, Mir Alisher Navoiy kabi buyuk allomalarimiz bashariyat tafakkuri xazinasini boyitgan.

Sohibqiron Amir Temur bobomiz barpo etgan davlat esa adolat va bunyodkorlik timsoli sifatida tarix zarvaraqalaridan munosib o‘rin olgan.

Vatan ozodligi va milliy istiqbol yo‘lida jonini fido qilgan Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Qodiriy, Cho‘lpon kabi jadid bobolarimizning hurriyat haqidagi orzu-niyatlari bugun Yangi O‘zbekistonda to‘liq ro‘yobga chiqmoqda.

Mustaqillik, eng avvalo, bizga shonu sharafimizni, muqaddas dinimizni, ona tilimizni, unutilayotgan milliy qadriyatlarimizni qaytarib berdi.

Istiqbol tufayli biz o‘zligimizni angladik, nomi hamisha e‘zozda bo‘lgan ota-bobolarimizning munosib vorislari ekanimizni butun dunyoga namoyon etdik.

Ushbu hayajonli daqiqalarda bugungi erkin hayot uchun jonini fido qilgan ulug‘ ajdodlarimiz, jadidlar xotirasiga ta‘zim bajo keltiramiz. Mana shu tarixiy sanada o‘tgan 35 yil davomida mustaqilligimizni

mustahkamlashga munosib hissa qo'shgan barcha marhum yurtdoshlarimizning fidokorona mehnati va jasoratini yana bir bor e'tirof etishni joiz, deb bilamiz.

Birinchi Prezidentimiz, atoqli davlat va siyosat arbobi Islom Abdug'aniyevich Karimovning yorqin xotirasini ehtirom bilan yod etamiz.

Hurmatli bayram ishtirokchilari!

Mustaqillikning buyuk ahamiyati, avvalo, inson qadri va erkin hayotida namoyon bo'ladi. Shu bois, biz islohotlarni boshlagan birinchi kunlardan oq xalqning qalbiga quloq soldik, aholining dardiga darmon bo'lishni maqsad qildik. "Inson qadri uchun!" degan g'oyani davlat siyosatining markaziga olib chiqdik. Birinchi galda "paxta qulligi", "majburiy mehnat va bolalar mehnati", "konvertatsiya cheklovi", "propiska" kabi odamlarni yillar davomida qiynab kelgan muammolarga barham berdik.

Eng asosiysi, fuqarolarimiz yuragidagi qo'rquv va hadik o'rnini ishonch va xotirjamlik egalladi. Har bir inson erkin va farovon yashaydigan jamiyat barpo etish uchun keyingi o'n yilda tinimsiz izlandik, qattiq mehnat qildik.

Katta siyosiy iroda ko'rsatib, O'zbekistonni dunyoga keng ochdik. Xususan, chegara muammolari hal qilindi, qo'shnilarimiz bilan do'stlik va hamkorlik mustahkamlandi. Valyuta, soliq, bo'xona va investitsiya siyosatida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Natijada "Iqtisodiy erkinlik indeksi"dagi o'rnimizni 80 pog'ona yaxshilab, "iqtisodiyoti mo'tadil erkin" davlatlar qatoridan joy oldik.

Ilgari iqtisodiyotimizga yiliga 2-3 milliard dollar xorijiy investitsiya olib kelingan bo'lsa, hozirgi paytda 40-50 milliard dollar chet el sarmoyasi jalb qilinmoqda. Yurtimizga investitsiyalar bilan birga ilg'or texnologiyalar, zamonaviy bilim va yangi iqtisodiy imkoniyatlar kirib kelmoqda.

Biz uch yil oldin 2030-yilda yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga yetkazishni reja qilgan edik. Global logistikadagi uzilishlar, dunyodagi notinch vaziyatga qaramasdan, bu vazifani shu yilning o'zida ortig'i bilan amalga oshiramiz va daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar qatoriga kiramiz.

E'tiborli jihati – biz bunday yuksak natijalarga xalqimizning fidokorona mehnati, intellektual salohiyati hamda millat va davlat birdamligi tufayli erishyapmiz. Ijobiy o'zgarishlarni har bir inson, har bir oila o'z hayotida chuqur his etyapti, desam, fikrimga qo'shilasiz, albatta.

Yangi davrda zamonaviy uy-joyga ega bo'lgan 650 mingdan ziyod oilaning quvonchini so'z bilan ta'riflab bo'ladimi?

Minglab mahallalarimizga Yangi O'zbekiston qiyofasi kirib bormoqda.

Kambag'allik masalasini ochiq tan olib, uni keskin qisqartirish bo'yicha Yangi O'zbekiston tajribasini yaratdik. Ehtiyojmand oilalarning daromadi, kasbi, salomatligi, farzandlarining ta'lim olishi va yashash sharoitini yaxshilash bo'yicha "mahallabay" ishlash tizimini yo'lga qo'ydik.

Izchil sa'y-harakatlarimiz tufayli bugungi kunda kambag'allik darajasini 2017-yildagi 35 foizdan 4 foizga tushirishga erishdik. Ushbu raqamlar zaminida

ro'zg'origa baraka kirib, turmush sifati yaxshilangan 10 million insonning quvonchi va shukronalik tuyg'ulari mujassam.

Muhtaram yurtdoshlar!

Dunyo hamjamiyatida munosib o'rin egallashimiz uchun bizga bilimli, kelajak kasblarini puxta egallagan, mustaqil fikriga ega bo'lgan yangi avlod mutaxassisleri kerak. Shu bois, ta'limga sifat va mazmun olib kiraypmiz. Muallimning obro'-e'tiborini tiklab, daromadini oshirib boryapmiz.

O'tgan o'nyilda, aholimiz 8 millionga ko'paygan sharoitda ham bog'cha qamrovini 78 foizga yetkazdik. Maktablarda 1,5 million qo'shimcha o'quvchi o'rni yaratildi. Prezident, ijod va ixtisoslashgan maktablar tashkil etilgani farzandlarimizga yetakchi xorijiy ta'lim maskanlaridan kam bo'lmagan darajada chuqur bilim egallash uchun keng imkoniyatlar eshigini ochdi.

Yoshlarga xorijiy tillar va kasb-hunar o'rganishlari uchun munosib sharoitlar yaratdik.

Oliygo'hlarda o'qish uchun qulay sharoitlarni kengaytirganimiz hisobiga hozirgi kunda talabalar soni 1 million 600 ming nafarga yetdi. Quvonarlisi, yoshlarda bilim olishga ishtiyoq kuchaydi. Ota-onalar uchun farzandini oliy ma'lumotli qilish faqat orzu emas, erishsa bo'ladigan maqsadga aylandi.

Ayniqsa, talabalarining yarmidan ko'pini xotinqizlar tashkil etayotgani – Uchinchi Renessansning o'ziga xos qiyofasi, desak, to'g'ri bo'ladi. Chunki, bilimli qizlar – bilimli oila, bilimli avlod va ma'rifatli jamiyat deganidir.

Biz ta'lim bilan bir qatorda ilm-fan, zamonaviy texnologiya va innovatsiyalarni ham taraqqiyotimizning hal qiluvchi omili, deb bilamiz.

Shu bilan birga, IT, sun'iy intellekt, kreativ iqtisodiyot kabi yo'nalishlar rivojiga yangi ruh berib, juda katta harakatni boshlab yubordik. Bu orqali 10 million yoshlarimizni raqamli industriya va kelajak kasblariga olib kiramiz.

Istiqlol bayramimiz arafasida xitoylik hamkorlarimiz bilan "Samarqand – 2028" sun'iy yo'ldoshini fazoga uchirganimiz bizga alohida g'urur bag'ishlaydi.

Mening niyatim: O'zbekiston texnologiya sohalarida jahonga ilg'or tashabbuslarni taklif qiladigan markazga aylanishi zarur.

O'zbek tili – raqamli dunyoda ilm va texnologiya yaratiladigan til bo'lishi lozim.

Aziz vatandoshlar!

Inson qadri haqida so'z yuritganda, aholimizning sog'lig'i masalasiga alohida e'tibor qaratishimiz tabiiy. So'nggi yillarda ushbu sohaga ajratilayotgan mablag'ni 8 karradan ziyod oshirdik. Eng muhimi, sifatli tibbiy xizmat olish imkoniyati nafaqat markazda, balki hududlarda ham yaratildi.

O'tgan davrda yurtimizda 652 ta yangi tibbiyot muassasasi barpo etilgani, xususi sektorga keng imkoniyat berilgani tufayli tibbiy xizmatlar hajmi 3 karra oshdi. Yuqori malakali shifokorlar tayyorlashni yo'lga qo'yib, ularga sharoit yaratganimiz

o'z natijasini beryapti. Ilgari xorijda amalga oshirilgan 100 dan ziyod murakkab diagnostika va davolash usullari bugun yurtimizda ham mukammal

bajarilmoqda.

Umuman, aholining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 1991-yildagi 66,4 yoshdan 2025-yilda 75,4 yoshga yetgani, go'daklar va onalar o'limi ko'rsatkichi 4 barobar kamaygani sohadagi islohotlarimizning eng muhim natijasidir.

Qadrli do'stlar!

Jonajon Vatanimiz azaldan ulug' mutafakkirlar, aziz avliyolar, buyuk allomalar yurti bo'lib kelgan. Biz mana shunday bebaho merosga munosib ravishda Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg'inoniy yodgorlik majmualari kabi betakror ilmiy-ma'rifiy dargohlarni barpo etdik.

Bu muhtasham va tabarruk maskanlar bugun nafaqat yurtimiz va islom olami, balki butun jahon ahlining haqli e'tirofiga sazovor bo'lmoqda. Biz bunday bunyodkorlik ishlarini jadal davom ettiramiz.

Hurmatli bayram ishtirokchilari!

Bizning eng katta boyligimiz – ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan Yangi O'zbekiston yoshlaridir. Intiluvchan va tirishqoq o'g'il-qizlarimizni qo'llab-quvvatlash, ularga keng imkoniyatlar ochish uchun har yili 20-25 trillion so'm ajratilmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistondagi biznes vakillarining 35 foizini yosh tadbirkorlar tashkil etyapti.

Tokio va Parij Olimpiya hamda Paralimpiya o'yinlarida, dunyo maydonlarida yosh sportchilarimiz erishgan tarixiy yutuqlar xalqimizga cheksiz iftixor bag'ishladi.

Futbolchilarimiz ilk bor jahon chempionatida ishtirok etib, o'zbek sporti tarixida yangi sahifa ochdi. Ular boshlagan yo'l albatta davomli va zafarli bo'ladi, deb ishonamiz.

Yaqin kunlarda Samarqandda katta sport anjumani – Jahon shaxmat olimpiadasi boshlanadi. Noyabr oyida esa mashhur grossmeysterimiz Javohir Sindorov jahon shaxmat toji uchun kurashga kirishadi.

Ushbu musobaqalarda shaxmatchi o'g'il-qizlarimga ulkan zafarlar tilayman!

Xalqaro fan olimpiadalarida, tanlov va festivallarda yuqori o'rinlarni egallayotgan yoshlarimizni – Yangi O'zbekiston yulduzlari, kelajak bunyodkorlari, deb bilaman!

Oldinga qarab intilishdan va doimiy izlanishdan hech qachon to'xtamang, aziz farzandlarim!

Muhtaram yurtdoshlar!

Bugun biz tarixning yanada mas'uliyatli va hal qiluvchi pallasida turibmiz. Mamlakatimiz taraqqiyotning mutlaqo yangi davriga qadam qo'ymoqda. Kelgusi o'n yillik – biz uchun milliy yuksalish davri bo'ladi.

Buni faqat va faqat xalqimizning aql-zakovati, mehnati va birdamligi orqali o'zimiz bunyod etamiz. Shu maqsadda kelgusi yillarda yurtimizda inson qadrini yanada yuksaltiradigan 7 ta milliy dasturni amalga oshiramiz.

Birinchi milliy dastur bilim va malakani kelgusi taraqqiyotimizning asosiy kapitaliga aylantirishdan iborat bo'ladi. Bolalarning 6 yoshli tayyorlov guruhlariga qamrovini qisqa muddatda 100 foizga

olib chiqamiz. Xususiyl bog'cha tashkil qilish bo'yicha mavjud imtiyozlar saqlab qolinadi.

Barcha maktablar xalqaro baholash dasturlari bilan to'liq qamrab olinadi.

Yurtimizdagi texnikumlarda xalqaro ta'lim standartlarini joriy etamiz. Ularda yoshlarimizni yuqori daromadli kasblarga o'qitishni yo'lga qo'yib, qamrovni 1 millionga yetkazamiz. Bir so'z bilan aytganda, Yangi O'zbekistonda kasb egallamagan birorta yigit-qiz qolmaydi.

Biz kelgusi yillarda kamida 10 ta universitetimizni TOP mingtalikka kiritishni katta marra sifatida belgilaymiz.

Ikkinchi milliy dastur xalqimizning sog'lom bo'lishi va uzoq umr ko'rishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu maqsadda aholi salomatligi bilan bog'liq davlat xarajatlarini kelgusi besh yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 5 foizga yetkazamiz.

Biz tibbiyotda profilaktikani kuchaytirish orqali salomatlikni asrash modeliga o'tamiz. Davlat tibbiy sug'urtasi mamlakatning barcha xonadonlariga kirib boradi.

Ixtisoslashgan tibbiyotda raqobat muhitini kuchaytirish maqsadida dunyoning eng nufuzli kamida 5 ta klinikasini olib kelamiz.

Yurtimizni zamonaviy tibbiyot, farmatsevtika, biotexnologiyalar va tibbiy ta'lim taraqqiy etgan maskanga aylantiramiz.

Hurmatli tadbir ishtirokchilari!

Uchinchi milliy dastur – iqtisodiyotimizni yuqori texnologiya va mehnat unumdorligi modeliga o'tkazish.

Buning uchun kelgusi o'n yilda 450 milliard dollar xorijiy investitsiya jalb qilamiz. Iqtisodiyotda yuqori o'sish sur'atini saqlagan holda, 2030-yilgacha yalpi ichki mahsulot hajmi 300 milliard dollarga yetkaziladi, sanoatda 2 millionta yuqori daromadli ish o'rni yaratiladi.

Yoshlarimizning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishda startap, venchur va sun'iy intellektning rivojlantirish ustuvor yo'nalishga aylanadi.

Shuningdek, kichik biznes – o'rta biznesga, o'rta korxonalar esa yirik kompaniya va korporatsiyalarga aylanishi uchun yaxlit ekotizimni yo'lga qo'yamiz. Bularning hisobiga kelgusi o'n yilda jon boshiga yalpi ichki mahsulot hajmi 10 ming dollarlik marradan oshadi.

Aziz do'stlar!

Global iqlim o'zgarishi sharoitida suv va ekologiya masalalari yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Shu bois, to'rtinchi milliy dastur suv va tabiatga munosabatni tubdan o'zgartirishga qaratiladi.

Kelgusi besh yilda ekin maydonlarida suv tejaydigan texnologiyalar qamrovini 100 foizga olib chiqamiz. Bu – umummilliy marraga aylanadi.

Tabiatga munosabat – xalqning madaniyati, davlatning mas'uliyati va taraqqiyotning sifat ko'rsatkichidir. Shuning uchun mamlakatimizda "Yashil makon" umummilliy harakatini yangi sifat bosqichiga olib chiqamiz. Maktab, bog'cha, shifoxona va ko'p qavatli uylar atrofidagi yashil hududlar

jamiyatning daxlsiz boyligi sifatida muhofaza qilinadi. Yaqin yillarda tuman va shahar markazlarida yashillik ko'lamini 30 foizga yetkazamiz.

Qadrli yurtdoshlar!

Adolat qaror topgan joyda iqtisodiy o'sish ham, ijtimoiy ishonch ham yuksaladi.

Bu borada beshinchi milliy dastur – sud mustaqilligini kuchaytirish va qonun ustuvorligini ta'minlashni umumiy qadriyatga aylantirishdan iborat.

Buning uchun huquqiy tarbiyani maktabdan boshlab aniq tizim asosida yo'lga qo'yamiz. Fuqarolar va tadbirkorlarning qonuniy kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha islohotlarimizni qat'iy davom ettiramiz. Kiberjinoyatchilik, giyohvandlik va odam savdosining oldini olish bo'yicha choralarni yanada kuchaytiramiz.

“Yashirin iqtisodiyot”, uyushgan jinoyatchilik, ayollar va bolalar huquqini kamsitishga qarshi kurashni yangi bosqichga ko'taramiz.

Aziz vatandoshlar!

Odamlarimizning kayfiyati, oilalarning farovonligi, yoshlarning orzu-istagi, tadbirkorlarning tashabbuskorligi, eng avvalo, mahallada namoyon bo'ladi.

Shuning uchun oltinchi milliy dastur mahallani jamiyat taraqqiyotining asosiy buyurtmachisiga aylantirishga yo'naltiriladi.

Endi davlat dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha yondashuv butkul o'zgaradi. Tuman budjeti, investitsiya dasturi hamda infratuzilma loyihalari mahalla buyurtmasi asosida ishlab chiqiladi. Bunda fuqarolarning talab va ehtiyoji, mahallaning farovonligi – eng asosiy mezon sifatida belgilanadi.

Hurmatli bayram ishtirokchilari!

Yettinchi milliy dastur – O'zbekistonning tinchlik va do'stlik diyorini, bag'rikeng o'lka sifatidagi nufuzini har tomonlama yuksaltirishdan iborat.

Yurtimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari, 16 ta diniy konfessiya a'zolari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqda.

Bugungi notinch zamonda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik xalqimizning oltin fondi, bebaho boyligidir.

Bizning ochiq, pragmatik va tinchlikparvar siyosatimiz uzoq muddatli taraqqiyotimizni ta'minlashga qaratilgan.

Markaziy Osiyoda ahil qo'shnichilik, strategik sheriklik va do'stlik aloqalarini kengaytirishda tarixiy yutuqlarga erishildi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi, Yevropa Ittifoqi, Amerika, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi va arab-musulmon dunyosi davlatlari bilan munosabatlarimiz yanada mustahkamlandi.

Sharqiy Yevropa, Afrika va Lotin Amerikasida yangi hamkorlik yo'nalishlari ochildi.

Mamlakatimiz bilan diplomatik munosabat o'rnatgan davlatlar soni qariyb 170 taga yetdi.

O'zbekistonni xalqaro diplomatiyaning muhim markaziga aylantirish uchun ko'pqirrali, vazmin va muvozanatli tashqi siyosatni davom ettiramiz. Iqtisodiy diplomatiya tashqi siyosatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Mamlakatimiz 2027-2029-yillarda Qo'shilmaslik harakatiga ilk marotaba raislik qiladi. Dunyodagi 120 dan ortiq davlatni birlashtirgan ushbu global tuzilma samaradorligini oshirishga qaratilgan tashabbuslarni faol ilgari suramiz.

Yon qo'shnimiz bo'lgan Afg'oniston bo'yicha konstruktiv siyosatimizni qat'iy davom ettiramiz.

Fursatdan foydalanib, bugungi tantanamizda ishtirok etayotgan diplomatik korpus vakillariga, xorijiy ommaviy axborot vositalari xodimlariga, AQSH, Turkiya va Singapurdan kelgan yuqori martabali mehmonlarimizga samarali hamkorlik uchun alohida minnatdorlik bildiraman.

Aziz va muhtaram vatandoshlarim!

Bir fikrni ishonch bilan aytmoqchiman.

Biz bugun kechagidan kuchlimiz. Nasib etsa, ertaga bundan ham kuchli bo'lamiz.

O'ttiz besh yillik mustaqil taraqqiyot yo'limiz bizga bir haqiqatni o'rgatdi: xalq va davlat yagona maqsad yo'lida birlashib, astoydil harakat qilsa, zabt etib bo'lmaydigan marraning o'zi yo'q.

Bunday buyuk qudratga ega xalq va davlatni yenga oladigan kuchning o'zi yo'q.

Biz yagona Vatan, yagona xalq bo'lib, yangi hayot va buyuk kelajagimizni birgalikda barpo etamiz!

Ishonchim komil, matonatli, mard va olijanob xalqimiz o'z oldiga qo'ygan ulug' maqsadlarga albatta yetadi.

Vatanimizning oltin davrini, yangi buyuk tarixini albatta barchamiz birgalikda yaratamiz!

Bizga mustaqillik ne'matini bergan Parvardigorimizga cheksiz shukronalar bo'lsin!

Istiqlolimiz ijodkori va haqiqiy bunyodkori bo'lgan xalqimizga shon-sharaflar bo'lsin!

Sizlarni, sizlar orqali butun xalqimizni bugungi ulug' bayram – O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz besh yilligi bilan yana bir bor tabriklayman.

Yurtimiz tinch, xonadonlarimiz obod va farovon bo'lsin!

Yashasin O'zbekiston Respublikasi!

Yashasin O'zbekiston xalqi!

Shavkat Mirziyoyev,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий
маркази ташкил этилганининг 30 йиллиги олдидан

ИНСОННИНГ ҲАҚ-ҲУҚУҚИ – ОЛИЙ ҚАДРИЯТ

ЯНГИЛАНГАН КОНСТИТУЦИЯ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

Акмал Саидов,

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази директори, академик.

Мустақиллик – бу, аввало, ҳуқуқ. Мустақиллик – инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг асосий омилидир. Истиқлол йиллари Марказий Осиё минтақасида биринчи бўлиб инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тизими айнан мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро андозалар ва илғор хорижий тажриба асосида ташкил этилди ва сўнгги 10 йилда уларнинг фаолияти доимий равишда такомиллаштириб борилмоқда.

Ўзбекистон Президенти “Янги таҳрирдаги Конституция бизга инсон ҳуқуқлари, демократия, эркинлик, барқарорлик, тенглик ва тараққиёт тамойилларига асосланган ҳуқуқий ва адолатли давлат қуриш йўллари кенг очиб берди”, деб таъкидлагани замирида ғоят улуғвор ҳақиқатлар мужассам. Агар дунё мамлакатлари конституцияларида инсоннинг 110 дан ортиқ ҳуқуқи қайд этилган бўлса, бу ҳуқуқларнинг 90 таси эндиликда

мамлакатимизнинг Асосий қонунида мавжуд ва шу ҳуқуқлардан 40 таси янги конституциявий ҳуқуқлардир.

2023 йил 30 апрель куни бўлиб ўтган референдумда умумхалқ овоз бериш йўли билан қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига биноан: **“Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди”**.

Бинобарин, Конституциямизнинг 56-моддасида қайд этилганидек, **“Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлдирди, фуқаролик жами-**

ятини ривожлантиришга ва инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришга кўмаклашади. Давлат инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар фаолиятини ташкил этиш учун шарт-шароитлар яратади”.

Янги Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар тизими таркибига Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) ва Бола ҳуқуқлари бўйича вакили (Болалар омбудсмани), Президент ҳузуридаги тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (Бизнес-омбудсман), Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази қиради.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини тузишда, бир томондан, мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза қилишнинг таъсирчан воситасини барпо этиш, иккинчи томондан, халқаро ташкилотлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорликни кенгайтириш, учинчи томондан, давлат муассасалари ходимлари ва барча аҳолининг инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятини оширишдек эзгу мақсадлар кўзда тутилган.

Янги Ўзбекистон: инсон ҳуқуқлари соҳасидаги давлат сиёсати

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган сиёсий, ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий модернизация жараёнларининг марказида инсон кадри, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ғояси устувор аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги давлат сиёсатининг самарали амалга оширилишида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ўз ўрни ва аҳамиятига эга. Айниқса, кейинги йилларда Миллий марказнинг бу борадаги мувофиқлаштирувчилик фаолияти доираси янада кенгайди.

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича олий комиссари Бошқармаси экспертлари иштирокида ишлаб чиқилган ва 2020 йилда тасдиқланган **Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий стратегияси** – бу соҳадаги илк ҳужжат бўлиб, мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмни такомиллаштириш ва инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришда катта аҳамият касб этди. Ушбу дастурий ҳужжат бўйича тегишли «Йўл харитаси» ижросининг назорати билан бевосита Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази шуғулланди.

Миллий стратегияда белгиланган вазибаларни бажариш доирасида болалар, ёшлар, аёллар, ногиронлиги бор шахслар ва аҳолининг бошқа заиф қатламларининг ҳуқуқлари,

эркинликлари ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш тизими такомиллаштирилди. Миллий стратегия доирасида, шунингдек, қийноқларнинг олдини олиш бўйича миллий превентив механизмнинг қонунчилик асослари яратилди, мажбурий меҳнат ва болалар меҳнати бартараф этилди.

Буларнинг барчаси ислохотларни тизимлаштириш ва халқаро мажбуриятларни, жумладан Барқарор ривожланиш мақсадларини, аниқса, тинчлик, адолат ва самарали институтларга доир 16-мақсадни амалга ошириш йўлида муҳим қадамлар бўлди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий стратегияни амалга ошириш доирасида Ўзбекистон БМТнинг устав ва шартномавий органлари тавсияларини ижро этишнинг тизимли механизмини яратди. Натижада давлат органларининг ҳисобдорлиги оширилиб, халқаро ташкилотлар билан доимий мулоқот ва мониторинг тизими мустаҳкамланди, бу эса мамлакатнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларини сифатли бажаришига хизмат қилмоқда.

Ўз навбатида, Президентимизнинг 2026 йил 16 февралдаги Фармони билан **“Ўзбекистон — 2030”** стратегияси доирасида жорий йилда ишлаб чиқиладиган стратегик режалаштириш ҳужжатлари лойиҳалари рўйхати тасдиқланди. Ушбу рўйхатда “Инсон ҳуқуқлари – 2030” стратегиясини тасдиқлашга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш назарда тутилди.

Шу асосда Миллий марказ томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Инсон ҳуқуқлари – 2030 стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони лойиҳаси ишлаб чиқилди.** Фармон лойиҳасига кўра, шахс кадр-киммати, турмуш даражаси ва фаровонлигини оширишнинг энг муҳим ва зарурий шarti сифатида Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш бўйича изчил олиб борилаётган давлат сиёсатини амалга оширишнинг асосий вазибалари ва йўналишлари белгилаб берилмоқда.

“Инсон ҳуқуқлари – 2030” стратегиясини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар дастури 4 та устувор йўналишдан иборат “натижа” кўрсаткичлари ва “бевосита фаолият натижаси” кўрсаткичларини ўз ичига олган. Бу ўринда:

биринчи йўналиш – инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий қонунчиликни такомиллаштириш;

иккинчи йўналиш – аҳолининг эҳтиёжманд тоифалари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда инклюзив ва ижтимоий адолатли жамиятни шакллантириш;

учинчи йўналиш – инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтириш ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим тизимини ривожлантириш;

тўртинчи йўналиш – Ўзбекистоннинг инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва халқаро мажбуриятлар ижросини таъминлашдан иборат устувор йўналишлар ҳақида сўз бормоқда.

Ҳозирги кунда **Инсон ҳуқуқлари бўйича V Самарқанд форуми**га қизғин тайёргарлик кўрилмоқда. Ушбу халқаро тадбир БМТнинг 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган иккита тарихий ҳужжати – Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳамда Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 60 йиллигига, шунингдек, Ривожланиш ҳуқуқи тўғрисидаги декларация қабул қилинганлигининг 40 йиллиги ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг 30 йиллигига бағишланиши кўзда тутилмоқда.

Форумни ўтказиш билан боғлиқ асосий масъулият Миллий марказ зиммасига юкланган. Шунинг ҳам қайд этиш жоизки, Инсон ҳуқуқлари бўйича Самарқанд форуми 2018 йилдан бошлаб анъанавий тарзда ҳар икки йилда ташкилий жиҳатдан юқори савияда ўтказиб келинмоқда.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш: миллий даражадаги ҳамкорлик

Миллий марказ Ўзбекистон Республикасининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларини бажариш бўйича давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг ўзаро алоқаларини, миллий маърузалар тайёрлашни, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтиришни таъминловчи мувофиқлаштирувчи давлат органи ҳисобланади.

Миллий марказ фаолиятида инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларни маслаҳат-эксперт жиҳатдан қўллаб-қувватлаш катта ўрин тутди. Ушбу фаолиятда ташқи ишлар, адлия, ички ишлар вазирликлари, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси каби давлат ташкилотлари Миллий марказнинг етакчи шериклари ҳисобланади.

Миллий марказ ҳамда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари биргаликда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантиришнинг долзарб жиҳатларига бағишланган ахборот-маърифий тадбирларни ташкил этмоқда.

Инсоннинг ҳақ-ҳуқуқи олий қадриятдир. Чунки ҳуқуқи йўқ киши мисоли жонсиз тана, унинг на овози ва на эрки бор. Жамиятда ўзаро тенглик, адолат ва ҳақиқатни қарор топтириш учун ҳам инсон ҳуқуқлари биринчи галда Конституциямизда кафолатлаб қўйилган.

Инсон кадр-қимматини эъзозлаш, адолатни қарор топтириш масаласи кейинги йилларда Янги Ўзбекистонда устувор аҳамиятга эга бўлган вазифага айланди. Шу нуқтаи назардан, бу борадаги ишларни бевосита назорат қиладиган, тартибга соладиган, ўрганадиган ва бошқа давлат органларидан мутлақо мустақил бўлган Миллий марказ ўз ишини янгича услубда йўлга қўйди.

Миллий марказ ўзининг ваколатларини барча давлат органлари ва ташкилотлари, уларнинг мансабдор шахсларидан мустақил равишда амалга оширади. Миллий марказ давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари, таълим, илмий-тадқиқот муассасалари ва бошқа ташкилотларнинг фаолиятига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларимизни бажариш масалалари бўйича қўмаклашади.

Миллий марказ ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис палаталари, Вазирлар Маҳкамасига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятларига риоя этилиши ҳолати тўғрисида ахборот тақдим этиб келмоқда. Шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўмита ва комиссияларида инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларимизни бажариш бўйича миллий маърузалар лойиҳалари муҳокамаларини ўтказиш йўлга қўйилди.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларни бажариш бўйича миллий маърузалар ҳамда БМТнинг устав ва шартномавий органларида кўриб чиқиш якунларини парламентда эшитиш амалиёти жорий этилди. Бугунги кунда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва минтақавий тузилмаларнинг тавсияларини амалга ошириш бўйича миллий ҳаракат режалари – “йўл хариталари” айнан Парламент томонидан тасдиқланмоқда.

Кейинги даврда Миллий марказнинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда иштирок этиш қўлами янада кенгайди. Ҳатто Миллий марказ фаолиятига Олий суд Пленуми қарорларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш амалиёти ҳам кириб келди.

Таҳлилларимизга кўра, Миллий марказ томонидан 2025 йилда **84** та норматив-ҳуқуқий ҳужжат экспертизадан ўтказилган бўлса, 2026 йилнинг биринчи ярмида бу кўрсаткич **49** тани ташкил этди.

Президент Шавкат Мирзиёев Конституциявий суд фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, фуқароларнинг конституциявий одил судловга бўлган ҳуқуқларини кенгайтириш ҳамда тизимни рақамлаштиришга қаратилган муҳим ислохотларни амалга оширмоқда. Масалан, янги даврда Конституциявий судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган янги институтлар белгиланди. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ ҳамда Бола

ҳуқуқлари бўйича вакил (Болалар омбудсмани) ушбу ҳуқуққа эга бўлди.

Ёки бўлмаса, мурожаат қилиш тизимининг соддалаштирилиши жараёнларида бюрократияни камайтириш талабини олайлик. Бу борада фуқаролар ва юридик шахсларнинг Конституциявий судга мурожаат қилиш тартиблари соддалаштирилгани таҳсинга лойиқдир. Бундай қулайлик жисмоний ва юридик шахслар учун алоҳида аҳамият касб этмоқда. Жумладан, Миллий марказ Конституциявий судга мурожат қилиш ҳуқуқидан фаол фойдаланмоқда ва бир қатор ташаббуслар билан чиқди.

Миллий марказ қонун ҳужжатларини тайёрлаш, эксперт жиҳатдан баҳолаш ва такомиллаштиришга йўналтирилган мулоҳазалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш жараёнида ҳам фаол қатнашаётганини айтиб ўтиш жоиз, деб ҳисоблайман.

Энг асосийси, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш ва уларни чеклаш масалалари бўйича қонун лойиҳалари Миллий марказ билан мажбурий равишда келишилади. Бундан ташқари, ҳозирги вақтда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида давлат органлари, шу жумладан, судлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи тузилмалар фаолиятининг муҳим йўналишларидан бири – инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларни бажаришда фаол ва бевосита иштирок этиш, идоралараро ҳамкорлик қилиш ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳамкорлик

Янги Ўзбекистон инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва минтақавий тузилмаларда фаол иштирок этмоқда, бу борада хорижий давлатлар билан ҳамкорлик қилмоқда. Зеро, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, **“Янги Ўзбекистон барча давлатлар билан ўзаро ҳамжихатлик, очиқ мулоқот ва яқин шериклик тарафдоридир. Биз халқлар, маданиятлар ва цивилизациялар ўртасидаги мулоқотни мустаҳкамлаш, умумбашарий мақсадларни рўёбга чиқариш йўлида ўз ҳиссамизни қўшишга доим тайёرمىз”**.

Сўнгги йилларда Янги Ўзбекистон жаҳон сиёсатининг объекти эмас, балки том маънода фаол ва ташаббускор субъектига айланди. Зеро, XX аср бошидан токи яқин даврларгача Ўзбекистон жаҳон сиёсати объекти бўлган ва унга нисбатан гоҳ “яқин хориж”, гоҳ “хомашё базаси”, гоҳ эса “постсовет ҳудуди” каби беписанд “ёрлик”лар қўлланиб келингани сир эмас.

Кейинги ўн йилда мамлакатимиз жаҳон сиёсатида бошқаларнинг ортидан эргашадиган ташаббусиз объект ҳолатидан дадил чиқиб олди. Янада эътиборлиси, дунёда кескин геосиёсий ўзгаришлар юз бераётган бугунги мураккаб

шароитда Янги Ўзбекистон халқаро ҳамжамиятга иқлимни муҳофаза қилиш, “яшил” иқтисодиётни жорий этиш, фуқаросизликка барҳам бериш, инсон ҳуқуқларини таъминлаш каби турли соҳаларда янги ғоя ҳамда лойиҳаларни тақдим этаётган жаҳон сиёсатининг фаол актори ҳисобланади.

Эътибор беринг: Мамлакатимиз БМТнинг фуқаросизликни бартараф этиш бўйича тавсияларини бажариш борасида тарихий ютуққа эришди. Гап шундаки, 1991 йилдан 2016 йилгача бор-йўғи 482 киши Ўзбекистон фуқаролигини олган бўлса, 2017 йилдан 2026 йилгача 85 мингдан ортиқ киши Ўзбекистон фуқаролигига эга бўлди. Бу кўрсаткич мамлакатимиздаги инсонпарвар сиёсат жамиятнинг ҳамма қатламларини қамраб олишга ва инсон кадр-қимматини том маънода ҳурмат қилишга қаратилганини баралла намоён этади.

Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш ва унинг махсус тартиб-таомиллари билан фаол ҳамкорлик давом этмоқда. Ўзбекистон БМТнинг турли органлари тавсиялари асосида **еттита миллий ҳаракат** режасини ишлаб чиқди ва амалга оширмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Ўзбекистон: инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳамкорлик

Янги Ўзбекистонда амалга оширилган кенг қамровли ислохотлар самаралари туфайли мамлакатимизнинг халқаро майдондаги нуфузи тобора юксалмоқда. Бу ютуқларимизга муносиб ҳисса қўшган муҳим омиллардан айримларига мухтасар тўхталишни лозим топдим.

Биринчидан, Ўзбекистон миллий давлатчилигимиз тарихида илк бор 2020 йил 13 октябрь куни БМТ Бош Ассамблеяси сессиясида бўлиб ўтган сайловларда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши аъзолигига уч йил муддатга – 2021-2023 йилларга сайланди. Мамлакатимиз БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши аъзоси сифатида бу борадаги вазифаларини муваффақият билан бажарди.

Иккинчидан, 2024 йил 7 июнь куни Женева шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро меҳнат конференциясининг 112-сессиясида Ўзбекистон илк маротаба Европа ҳудудидан энг кўп овоз тўплади ва Халқаро меҳнат ташкилоти Маъмурий кенгаши аъзолигига сайланди. Бу ютуқ Ўзбекистоннинг глобал меҳнат сиёсатида, Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан қабул қилинаётган қарорларда, меҳнат муносабатлари тизимини такомиллаштириш юзасидан янги тақлиф ва ғояларнинг ишлаб чиқишида бевосита иштирок этишига қулай имконият яратди.

Учинчидан, 2024 йил июнь ойида 2025-2027 йиллар учун БМТ Иқтисодий ва

ижтимоий кенгаши аъзолигига ўтказилган сайловда Ўзбекистон 185 мамлакат томонидан қўллаб-қувватланиб, ЭКОСОСга сайланди. Мамлакатимиз ўз тарихида илк бор ушбу тузилмага аъзо бўлди. Бинобарин, БМТ доирасида барқарор ривожланишнинг барча уч йўналиши – иқтисодий ва ижтимоий соҳалар, шунингдек, атроф-муҳитни ривожлантиришга қаратилган саъй-ҳаракатларда ЭКОСОС муҳим ўрин тутди.

Тўртинчидан, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитасининг 2025 йил 3 мартда очилган 143-сессияси ишида илк бор Ўзбекистон вакили – БМТнинг ушбу нуфузли органи таркибига 2025-2028 йиллар даврига сайланган академик А. Саидов иштирок этгани жамиятимиз ва давлатимиз учун ушбу сессиянинг алоҳида аҳамиятини кўрсатди. Бугунги кунда Ўзбекистон вакили Қўмита ишида фаол қатнашмоқда.

Бешинчидан, мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Жаҳон таълим дастури ва Миллий таълим дастурини амалга ошириш доирасида инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш, таълим жараёнининг барча босқичларида инсон ҳуқуқлари бўйича ўқув курсларини жорий этиш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Бугунги кунда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги жаҳон таълим дастури бутун дунё миқёсида изчил амалга ошириб келинмоқда. Ушбу халқаро ташаббуснинг навбатдаги — бешинчи босқичини Ўзбекистонда самарали жорий этиш, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълимни янада ривожлантириш ва аҳолининг, хусусан, ёш авлоднинг бу борадаги ҳуқуқий онгини шакллантириш мақсадида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ташаббуси билан 2026 йил 3 мартда Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарори қабул килинди.

Миллий марказ томонидан шу асосда жорий йилнинг ўтган даврида **“Инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро стандартлар ва миллий қонунчилик”** мавзусида мамлакат миқёсида — Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоятлар ва Тошкент шаҳрида **14 та семинар-тренинг** ташкил этилди. Ушбу машғулотларда жойлардаги ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича маҳалла фуқаролар йиғинлари профилактика инспекторлари — жами **5 минг 255 нафар** тингловчи иштирок этди.

Шунингдек, **Тошкент шаҳри, Тошкент, Бухоро ва Хоразм вилоятларида “Қийноққа солишга қарши курашиш”** мавзусида ўқув курслари ўтказилди. Бу машғулотларда 4 та ҳудуддан жами 268 нафар суд, прокуратура ва ички ишлар тизими ходими қатнашди.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим, ахборот тарқатиш, ҳуқуқий маданиятни оширишда ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашда Миллий марказнинг Инсон

ҳуқуқлари бўйича ахборот-кутубхона маркази — **“Инсон ҳуқуқлари уйи”** Марказий Осиёда ягона ва муҳим платформа вазифасини бажармоқда.

Янги Ўзбекистон глобал масалалар муҳокама қилинадиган халқаро мулоқот майдони сифатида ўзини яққол намоён этаётгани алоҳида таҳсинга сазовор. БМТнинг тенг ҳуқуқли ва тўлақонли аъзоси сифатида Ўзбекистон тенглик, ҳамкорлик, кўптомонламалик ва халқаро сиёсий тизимни ҳимоя қилиш принципларига сўзсиз амал қилишини намоёиш этмоқда. Сўнгги вақтларда халқаро низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, янги глобал қуролли тўқнашувларнинг олдини олиш, мамлакатлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш, глобал мулоқот, глобал ҳаракатлар ва бутун дунёда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш каби ғояларни фаол илгари сурмоқда.

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Ўзбекистон Президенти ташаббуси билан 15 та резолюция қабул килинди. Бу ҳақда сўз борганда, Бош Ассамблея 2026 йил июлида Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан **«Ижтимоий ривожланишни жадаллаштиришда парламентларнинг ролини кучайтириш тўғрисида»**ги резолюцияни қабул қилганини таъкидлаш лозим.

Мазкур ҳужжатга дунёнинг барча минтақаларини ифодаловчи БМТга аъзо 61 давлат ҳаммуаллиф бўлди. Бу Ўзбекистоннинг ижтимоий ривожланиш, Барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш ва парламент дипломатиясини ривожлантиришга қаратилган ташаббуслари халқаро ҳамжамят томонидан кенг қўллаб-қувватланаётганини тасдиқлайди.

Бу ҳужжат Ўзбекистоннинг парламент ролига оид биринчи ташаббуси эмас. Бундан аввал, 2022 йил 14 декабрда ҳам БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Ўзбекистон ташаббуси билан **«Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишни жадаллаштиришда парламентларнинг ролини кучайтириш тўғрисида»**ги махсус резолюция қабул килинган.

Мамлакатимиз, минтақамиз, бутун сайёрамиз миқёсида тинчликни сақлаш, ўзаро ишончни мустаҳкамлаш, маънавият ва маърифатни ривожлантириш, экологияни муҳофаза қилиш, шунингдек, илғор инно-

вациялар, замонавий технологиялар ва “яшил иктисодиёт”ни чуқур татбиқ этиш орқали барқарор тараққиётни таъминлаш йўлида том маънода бемисл самараларга эришилмоқда. Ушбу натижаларнинг барчаси мукаррам зот – инсон кадрини улуғлашга қаратилгани билан ниҳоятда аҳамиятлидир.

Инсон ҳуқуқларининг биринчи галдаги ҳимоячиси – айнан инсоннинг ўзи!

Миллий марказ ҳузурида Жамоатчилик кенгаши иш олиб бормоқда. Бу борадаги фаолиятни таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 26 августда қабул қилинган “Фуқаролик жамияти институтларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони катта аҳамият касб этди.

Нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлик алоқалари ҳам ўз самараларини бермоқда. Бу ўринда Миллий марказ биринчи навбатда болалар, ёшлар, хотин-қизлар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий заиф гуруҳларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича фуқаролик жамияти институтлари фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган мувофиқлаштирувчи ва маслаҳат бериш-эксперт тадбирларини амалга ошираётганини қайд этиш мақсадга мувофиқдир.

Миллий марказнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасидаги ахборот-маърифий фаолияти ҳақида тўхталганда, аввало, кейинги йилларда мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари соҳасида узлуксиз таълим ва маърифий ишлар тизими шакллантирилганини таъкидлаш айтиш мумкин. Бугунги кунда юртимизда ҳуқуқ ҳимояси мавзусида йигирмадан зиёд ихтисослаштирилган журнал ва газеталар чоп этилмоқда. Барча мактаб, коллеж ва лицейларда, олий таълим муассасаларида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асослари ўрганилмоқда.

Хусусан, Миллий марказ муассислиги ва ҳаммуассислигида «Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари» ҳамда «Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари» журналлари мунтазам нашр этилмоқда. Марказ томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича китоблар, илмий-оммавий рисоалар, халқаро ҳужжатлар тўпламлари, халқаро конференциялар материалларини чоп этиш йўлга қўйилган. Мамлакатимизда 2020 йилдан бошлаб 10 декабрь – Халқаро инсон ҳуқуқлари куниди

«Инсон ҳуқуқлари ҳимояси учун» кўкрак нишони фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органларининг фаол вакиллари инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги хизматлари учун рағбатлантириш мақсадида топширилмоқда. Ўтган даврда ушбу мукофот билан 88 нафар ҳамюртимиз ва хорижий ҳамда халқаро ҳамкорларимиз, шунингдек, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаол ташкилотлар тақдирланди. Мустақиллик йилларида Ватанимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, инсоннинг қонуний манфаатлари давлат манфаатларидан устунлиги мустаҳкамланди. Юртдошларимиз учун муносиб ҳаёт шароити яратиш давлат ва жамиятнинг бош мақсадига айланди. Эл-юртимизда ижтимоий адолат тамойиллари тобора устувор аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистонда 2030 йилгача **Барқарор ривожланиш мақсадларига** эришиш бўйича қамровдор саъй-ҳаракатлар изчиллик билан амалга оширилмоқда. Бу йўлдаги барча интилишларимиз БМТнинг ҳар бир инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган **“Ҳеч кимни унутмаслик ва ортида қолдирмаслик”** асосий тамойилига мувофиқдир.

Эътиборли жиҳати шундаки, «Ўзбекистан – 2030» стратегиясида БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига мос равишда, қонун устуворлигини таъминлаш ва инсон ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш, адвокатура институтининг мавқеини кескин ошириш, малакали ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тизимини ривожлантириш ва адлия тизимини такомиллаштириш бўйича устувор вазифалар белгиланган.

Мазкур Стратегия доирасида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтиришга қаратилган янги чора-тадбирлар қабул қилинди.

Буларнинг барчаси бежиз эмас. Зотан, агар биз аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини юксалтиришга эришсак, бугун ечишимиз лозим бўлган қатор муаммолар ўз-ўзидан бартараф этилиши ва ҳатто юзага келмаслиги йўлида катта ишни бажарган бўлаемиз. Зеро, инсон ҳуқуқларининг биринчи галдаги ҳимоячиси айнан инсоннинг ўзидир!

Шундай қилиб, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, **“яхши яшаш учун энг аввало яхши меҳнат қилиш, ҳуқуқ ва эркинлик билан бирга, жавобгарлик ва масъулиятни ҳам чуқур ҳис этишимиз зарур. Бунга эришиш эса, фақат ва фақат ўзимизга боғлиқ”**.

ХАЛҚ ИЧИДАН ЧИҚҚАН ҚАҲРАМОН

Муҳаммад Али,

Халқаро Амир Темур жамоат фонди раиси,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон курган буюк давлат ва унинг ворислари бўлган темурийлар идора этиб келган салтанатлар жаҳон тарихида улкан из қолдирганлиги билан алоҳида аҳамиятга эга. Бу сулола вакиллари салкам беш юз йил давомида юрт бошқардилар, жаҳон тарихига муносиб шаклу шамоил беришда, дунё маданиятини ривожлантиришда катта саъй-ҳаракатлар кўргизиб, жумла мўъминни, башариятни ҳайратга солдилар. Бу тарихда бемисл ҳодисага айланган оламшумул ҳайрат ҳали-хануз давом этиб келмоқда ва у интиҳо билмаяжакдир.

Амир Темур қандай йўсинда шундай давлатни барпо қилишга эришди?

Бу давлат теп-текис жойда пайдо бўлдимиз?

Унинг сарчашмалари қаердан бошланади?...

Бу саволларга жавоб бериш учун Амир Темурнинг давлат бошига келиши тарихини кўздан кечиришимиз лозим бўлади. Албатта, Соҳибқиронга буюк боболаримиз, авجدодларимиз тажрибалари катта кўмак берган. Алломаларимизнинг пурҳикмат рисоалари, подшоларимизнинг парвоз ва инкирозлари

сабаблари, саркардаларнинг жанг русумлари, давлатларнинг қонун-қоидалари, тўра-тузуклари – барча-барчаси Соҳибқироннинг ақлини тўлиштирган, тафаккурини бойитган омиллар эди. Улар билан танишиш, теран ўқиб-ўрганиш ҳавас қилса арзигулик самаралар берди.

Давлатни бунёд қилиш, тузиш, уни маълум тўра-тузук асосида бошқариш борасида Амир Темур қўллаган тажрибалар диққатга сазовордир.

Бу нарса унинг билимга ўта чанқок эканлигини, билимга ҳам ўзи мутолаа қилиб, ҳам зиёли кишилар суҳбатларидан баҳра олиб, ҳам чечан қиссахони Мавлоно Убайд ҳикояларига қулоқ бериб эришганини кўрсатади. Билим олмоқ яхши, бироқ ундан ҳам ортиқроқ олинган билимни ўз тажриба қорхонасидан ўтказиб, ҳаётий ҳулосалар чиқариш, уни ҳаётга татбиқ эта билиш, амалда кўрсатиш муҳимроқдир. У ўзининг машҳур “Тузуклар”ида шундай ёзади: “... Салтанат қуриш, давлат тутиш ишларини бир неча тузукка боғладим ва салтанатни бошқариш ҳақида қўлланма (дастур ул-амал) ёзиб қолдирдим, токи фарзандларим ва авлодимдан бўлганларнинг ҳар бири унга мувофиқ иш юритсин...”

Маълумки, Шарқда одил подшо, саодатли адолатли мамлакат ҳақида орзулар қадим-қадимдан яшаб келади. Табиийки, бу ҳақда алломаларимиз турли рисоалар, қўлланмалар, панд-насихатлар ва маслаҳатларга бой китоблар ёзиб қолдирганлар. Чинакам салтанат соҳиби бўлмоқни истаган, мамлакат маснадида узоқ йиллар ўлтириб даврон сурмоқни хоҳлаган, миллат раънақи йўлида машаққат чекмоқни ўзига шараф деб билган арбоблар бундай китоблардан унумли фойдаланганлар.

Ана шундай китоблардан бири буюк файласуф бобомиз, Шарқда муаллими соний, яъни иккинчи муаллим деб шарафланган Абу Наср ал-Форобийнинг “Фозил шаҳар кишиларининг қарашлари” рисоласи ҳисобланади. Уни ҳар жиҳатдан етук шаҳар кишиларининг фикрлари, деб изоҳлаш ўринлидир. Ушбу рисола жуда қўп подшоларимизнинг севган китобларидан бўлганлигига шубҳа йўқ. Чунончи, Самарқанддаги Сарбадорлар давлати ҳукмдори Абубақр Калавийни айтиб ўтамыз.

Буюк бобокалон Абу Наср ал-Форобий ер юзида инсонлар ҷамияти, унинг шакли бўлган фозил шаҳар ва фозил шаҳар бошлиғи тўғрисида ёзар экан, ўша бошлиқ (раис, ҳоким, подшо, умуман раҳбар маъносида) ўзида ўн икки ҳислат-фазилатни мужассам этмоғи керак, дейди, ўн икки фазилат, “ўн икки” рақамига урғу

беради. Сўнг ушбу фазилатларни бирма-бир таърифлаб чиқади. Шуниси диққатга сазоворки, ушбу таърифларни ўқиганда, бевосита Амир Темур сиймоси кўз олдинда намоён бўлади. Гўё аллома ўзидан беш юз йиллар кейин дунёга келадиган авлоди – Соҳибқирон фазилатларини бирма-бир санаб ўтгандек... Тўғрироғи, бунинг сабабини Амир Темурнинг ўша рисолаи ўқиб, рисоладагидек фозил раис, одил подшо бўлишга ҳаракат қилганлигидандир, деб билмоқ жоиздир.

Фазилатларга тўхталиб ўтайлик.

Буюк донишманд файласуф Ал-Форобий “Фозил шаҳар кишиларининг қарашлари” рисоласида уларга шундай таъриф беради:

фозил Раис даставвал тўрт мучаси соғ бўлсин, ҳар ишнингки илғини тутса малолсиз адо эта олсин;

иккинчидан, табиатан нозик, фаросатли, зийрак эканлиги туфайли суҳбатдош(раиият)нинг сўзу фикрларини тез илғаб оладиган бўлсин;

учинчидан, қўрган-эшитган нарсаларини ҳамиша хотира кўзгусида сақлай олсин;

тўртинчидан, идроки пок, зеҳни ўткир, зукко бўлсин;

бешинчидан, ўз фикрини ўзгага равшан тушунтира олсин, лафзи тиник ва равон бўлсин;

олтинчидан, билиму маърифатга меҳр қўйсин, толиқиш нима билмасин, ўрганиш заҳматларидан зинҳор қочмасин;

еттинчидан, таом, май, аёллар бобида сабр-қаноатли бўлсин, кимордан қочсун, унинг роҳат-фароғатидан иргансин;

саққизинчидан, ҳақиқатни ардоқласин, унинг тарафдорларини олқишласин, ёлғоннинг бетига қарамасин;

тўққизинчидан, қалби мағрур бўлсин, ўз обрўйининг кадрига етсин, номус-ориятли эканлигини унутмасин, билсинким, унинг қалби табиатан разил ишлардан юксакда турадир, илло олийжаноб ишлар учун яратилгандир;

ўнинчидан, дирхам, диноҳ сингари турмушнинг турфа афзалликларидан нафратлансин, мол-дунё кетидан қувмасин;

ўн биринчидан, адолатни севсин, нафрат ўқини золимларга қаратсин, ўз одамларига ҳам, ўзгаларга ҳам бир хилда боқсин, барчани одилликка чақирсин, ноҳақлик туфайли етган зиённи собитқадамлик билан ундириб берсин, одил бўлсин, вале қайсар бўлмасин, ҳақ олдида ўзбошимчалик, ўжарликка эрк бермасин, аммо ҳар турли бедодлик ва қабиҳлик қошида иродасининг шижоатли кучини аён қилсин;

ва ниҳоят ўн иккинчидан, бирон бир юмушга илик сунса (яъни бирон ишни бошласа), ўша ишни қилмакни зарур топган бўлса, бас, журъатли, қатъиятли бўлсин, минбаъд қўрқиб-писиб қолмасин, жасурлигин аён этсин, шиддат кўргизсин...

Биз бу ерда комил инсонга қўйиладиган юксак талаблар билан танишиб чиқдик. Агар

ушбу фазилатлар таърифини бирма-бир Амир Темур ҳаёти пиллапояларини кузатган ҳолда, муқояса қилиб чиқилса ажойиб манзаралар намоён бўлиши шубҳасиз. Улар мужассамини бемалол Амир Темур сиймосида кўра оламиз. Соҳибкироннинг пири Шайх Зайниддин Абубакр Тайободий ҳадя қилган олтин узукда “Куч адолатдадир” сўзлари нақш қилинмиш эди. “Золимлардан мазлумлар ҳақини олдим”, дейди ўз “Тузуқлар”ида.

Яхшиси, Амир Темур шахсига очиқчасига ғараз билан ёндошувчи араб тарихчиси Ибн Арабшохнинг қуйидаги таърифига диққат қилайлик: “...(Амир) Темур қанчадан-қанча даҳо ва хуфёна фикру заковатга эга эди... (Амир) Темур тенги йўқ феъл-атворли, чуқур мулоҳазали киши бўлиб, унинг тафаккур денгизининг қаъри йўқ... (Амир) Темур баланд қадли, узун бўйли, тик қоматли, гўё қадимий паҳлавонлар авлодларидан бўлиб, кенг пешонали, катта бошли, ғоятда кучли ва салобатли, ажойиб бўлалик, ранги оқу қизил юзли, лекин доғсиз, буғдой ранг эмас, қўл-оёқлари бақувват, елкалари кенг, бармоқлари йўғон, пойчалари семиз, қадди-қомати қамолига етган, серсоқол, ўнг оёқ-қўли чўлоқ ва шол, икки қўзи бамисоли икки шамдек бўлса-да, шодлиги билинмас, овози йўғон эди; у ўлимдан қўрқмас, ёши етмишга етган бўлса-да, изтиробсиз, вазмин, бадани тўла ва пишиқ, худди зич(қалин) тош мисоли қаттиқ эди. У ҳазил-мазах, ёлғонни ёқтирмас, ўйин-қулги-ю кўнгилхушликка

майлсиз, гарчи сўзда ўзига озор етадиган бирор нарсга бўлса ҳамки, садоқат унга ёқар эди; у бўлиб ўтган ишга азият чекмас ва ўзига ҳосил бўладиган ютуқдан шодланмас эди... Унинг мажлисида уятсиз сўзлар, қон тўкиш, асир олиш, нақбу қорат қилиш ва ҳарам(ҳақиқа) ҳақорат гаплар бўлмасди. У беҳато (нишонга ургувчи) фикрли, ажойиб фаросатли, мислсиз даражада бахтли, улуғворлиги ўзига мувофиқ, қатъий азм билан сўзловчи, бошига кулфат тушганда ҳам ҳақгўй киши эди...”

Бу Ибн Арабшоҳ, зикр этилганидек, ғаразгўй тарихчининг таърифи эканлигини назарда тутсак, Амир Темурнинг қомил инсон сифатида Абу Наср ал-Фаробий қўйган талабларга тўла жавоб бера олишини англаймиз. Ростдан ҳам, файласуф келтирган мукаммал инсон таърифи ва Соҳибқиронни ўз кўзи билан кўрган муаррихнинг тасвирлари бир-бирига бағоят мос келади.

Гарчи бирон ерда Амир Темурнинг ушбу китобга муносабати ҳақида эслатилмаган эса-да, Соҳибқирон ҳам юқоридаги фикрдан мустасно эмас, у бу китоб билан шубҳасиз таниш, деган ҳаёлга боради киши. Зеро, Ал-Фаробий ўн икки фазилат деса, Соҳибқирон ўз “Тузуқлар”ида “ўн икки” рақамига кўп диққат қилади, “ўн икки тоифа”, “ўн икки тузук”, “ўн икки бурж”, “ўн икки ой”, “ўн икки амир” кабилидаги ибораларни ишлатади.

“Темур тузуқлар”ни варақлаганда, Соҳибқироннинг “Фозил шаҳар кишиларининг қарашлари” китобидан боҳабар эканлигини исботловчи яна бир ҳолни кузатиш мумкин. Юқорида таъкидлаганимиздек, Соҳибқирон ҳам “ўн икки” рақамини яхши кўради. “Мен, - дейди у, ўн икки нарсани ўзимга шиор қилиб олиб, салтанат мартабасига эришдим...” Ҳайратланадиган жойи

шундаки, “ўн икки нарса”даги ҳамда “Салтанатни ўз эркимда сақлаш тузугим” бобидаги жуда кўп нуқталар Абу Наср ал-Фаробий орзу қилган фазилатлар билан уйғунлашиб кетади. Масалан, подшоҳ ўз сўзига эга бўлиши лозим, ҳар нарсда адолатпеша бўлиши керак, адолатли вазирлар сақлаши даркор ва ҳоказо. “Учинчидан, ҳеч кимдан ўч олиш пайида бўлмадим... - дейди Соҳибқирон. – Тўртинчидан, очик юзлилик, раҳм-шафқат билан халқни ўзимга ром қилдим. Адолат билан иш юритиб, жабр-зулмдан узоқроқда бўлишга интилдим.”

“Салтанат қорхонасининг тузуги”ни тузар экан, салтанат кишиларини ўн икки тоифага бўлади ва ҳар бир тоифанинг таърифини келтириб, вазифаларини белгилаб чиқади. Саййидлар, уламо-ю шайхлар, эҳтиёткор арбоблар, дуоғўй кишилар, амирлар, сарҳанглар, баҳодирлар, вазирлар, девон муншийлари, ҳақиму табиблар, мунажжиму муҳандислар, муқаддису машойихлар, орифлар, хунаромандлар, савдогарлару саёҳатчилар ва ҳоказо кишилар ана шу ўн икки тоифани ташкил қилади.

Амир Темур “Ўн икки табақа ва тоифадаги кишилар билан мамлакатларни забт” этганини таъкидлайди, агар ҳар қандай подшо ҳам шу ўн икки нарсага эга бўлмас экан, салтанатдан бебаҳра қолишини уқтиради. Албатта, бундай ишларни фақат Абу Наср ал-Фаробий айтмоқчи, ўн икки фазилатга эга бўлган қомил инсонгина амалга ошира олиши мумкин. Амир Темур ана шундай улуғ зот эди.

Юрт бошига келишдан аввал Амир Темур аجدодлар тажрибасини чуқур эгаллаб, салтанатни пухта тузилган тузук ва низомлар асосида бошқариш сирларини ўрганган эди. Амир Темур давлати теп-текис ерда пайдо бўлмади, балки ўтмишда чуқур из қолдирган давлатларимиз давомчиси сифатида бўй-баст кўргизди, ўзбек давлатчилигининг юксак чўққиси сифатида намоён бўлди. Подшолик оғир меҳнат эканлигини англаб етган Соҳибқирон “азму жазм билан иш тутиб” қудратли давлат барпо этди. Буни Соҳибқирон “Тузуқлар”да: “Салтанат тўнини кийгач, тинчлигу соғлигим кетди, ўз тўшагимда роҳатда ухлаш ҳузур-ҳаловатидан воз кечдим...” деган самимий сўзлар билан ифодалайди.

Соҳибқирон Амир Темур мулку миллат йўлида фидойилик кўргизган чинакам халқ ичидан чиққан асл қаҳрамондир. У хон авлоди эмас, халқдан ўсиб чиққан буюк давлат тузган буюк арбоб ҳисобланади. Бундай сиймони тарбиялаб вояга етказган халқ эса улуғ халқ, деб аталишга лойиқдир.

ОНЛАЙН ФИРИБГАРЛИК

– БУГУНГИ ДАВРНИНГ
ОДАМ САВДОСИ БИЛАН
БОҒЛИҚ ЭНГ АСОСИЙ
ХАВФ-ХАТАРИ

Халқаро миграция ташкилоти (ХМТ) жиноятчилар бутун дунё бўйлаб юз минглаб одамларни тез суръатларда ўсиб бораётган онлайн фирибгарликка жалб қилаётганини маълум қилди. ХМТнинг бу огоҳлантириши 30 июлда нишонланган Бутунжаҳон одам савдосига қарши курашиш кuni арафасида янгради.

Ташкилот маълумотларига кўра, фирибгарлик қурбонларини одатда чет элда иш таклиф қилувчи сохта эълонлар билан жалб қилишади. Белгиланган жойга етиб келгач, уларнинг ҳужжатлари олиб қўйилади, қўрикланадиган мажмуаларда қамаб қўйилади, доимий кузатув остида сақланади ҳамда зўравонлик, таҳдидлар ва қарзга ботириш йўли билан интернетдаги фирибгарлик схемаларида иштирок этишга мажбурланади. Кейинчалик уларнинг кўпчилиги қийноққа солингани, жинсий зўравонликка учрагани, оч қолдирилгани ва яқка тартибдаги қамокда сақланганини маълум қилган.

Жиноий фаолиятга мажбурлаш мақсадидаги одам савдоси кўлами кенгайишига жавобан, ХМТ Осиё-Тинч океани минтақаси учун 2026–2030 йилларга мўлжалланган янги Минтақавий чора-тадбирлар стратегиясини тақдим этди. Ҳужжатда жабрланувчилар ҳимоясини кучайтириш, профилактика, трансчегаравий ҳамкорлик ҳамда жиноий тармоқлар фаолиятига чек қўйиш учун шериклик алоқаларини мустаҳкамлаш кўзда тутилган.

ХМТ 2022 йилдан 2024 йилгача 39 мамлакатдан, жумладан Индонезия, Ҳиндистон, Шри-Ланка, Эфиопия, Кения ва Бангладешдан бўлган 3500 дан ортиқ одам савдоси қурбонига ёрдам кўрсатди.

ХМТ қурбонларни озод қилиш биринчи

қадам, холос, деб таъкидлайди. Мажбуран ушлаб туриш оқибатлари – оғир руҳий жароҳат, жамиятда тамғаланиш (стигматизация), ҳужжатларсиз қолиш ва жиноий жавобгарликка тортилишдан қўрқибди. Ташкилот уларга ҳимояга эришиш, ватанига қайтиш ва жамиятга қайта мослашишда ёрдам беради, шунингдек, ҳукуматлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар билан ҳамкорлик қилади.

ХМТ мамлакатларни одам савдоси қурбонларини ҳимоя билан таъминлаш, уларнинг хавфсиз қайтиши ва жамиятга қайта мослашувини кафолатлаш орқали қўллаб-қувватлашни давом эттиришга, айни вақтда, одамлар хавф-хатарларни англаб етиши ва ёрдам учун қаерга мурожаат қилишни билиши учун одам савдогарларининг усуллари ҳақида хабардорликни оширишга қаратилган кампанияларни кенгайтиришга чақиради.

Дунё жамоатчилигини глобал муаммо сифатида ташвишга солаётган — одам савдоси каби иллатларнинг учраб туриши ўта ачинарлидир. Нега деганда, одам савдоси туфайли жисмоний шахснинг товарга айланиши мазкур қилмишнинг нақадар хавфлилиги ва ўта жирканчлигидан далолат беради.

Миллат ҳам, чегара ҳам танламайдиган ушбу ижтимоий хавфи қилмиш туфайли ёш болалар ҳамда аёлларнинг ҳам одам савдоси қурбонига айланаётганига асло бефарқ қараб бўлмайди. Шу маънода, одам савдосига қарши курашиш БМТнинг долзарб фаолият йўналишларидан бирига айлангани бежиз эмас.

Бунинг далили сифатида БМТ одам савдосига қарши курашиш юзасидан глобал режа қабул қилганини айтиш мумкин. Ушбу ҳужжатда барча давлатлар ҳамкорлигини таъминлаш

масаласи олға сурилган, замонавий қўлликни йўқ қилиш мақсадида жаҳон ҳамжамияти бирлашишга даъват этилган.

Миллий ва халқаро экспертлар қайд этганларидек, бугунги глобаллашув шароитида одам савдоси жинояти нафақат айрим шахслар, балки бутун жамият хавфсизлиги ва барқарорлигига таҳдид солмоқда. Дунё бўйича ҳар йили миллионлаб инсонлар одам савдосининг қурбонига айланмоқда ва бу борадаги ташвишли рақамлар ошиб бормоқда.

Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар ва хорижий давлатлар билан ўзаро ҳамкорлик алоқалари янада мустаҳкамланди. Мамлакатимизда жисмоний ва юридик шахслар хорижга чиқишининг қонуний тартиби йўлга қўйилди, бу борадаги ҳуқуқий асослар янада такомиллаштирилди. Шу асосда тадбиркорлик, тижорат ишлари, сайёҳлик, ўқиш ёки ишлаш мақсадида хорижий давлатларга бораётган юртдошларимизнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимояси тўлиқ таъминланмоқда.

Ўзбекистонда ушбу иллатга қарши курашиш борасида ҳам ҳуқуқий, ҳам ташкилий жиҳатдан тизимли равишда салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, “Одам савдосига қарши кураш тўғрисида”ги қонун янги таҳрирда қабул қилинди, одам савдосига оид жиноятлар, болалар меҳнати ва мажбурий меҳнат учун жавобгарлик чоралари кучайтирилди, миллий даражада одам савдосидан жабрланган шахсларни идентификация қилиш ва қайта йўналиштириш тизими жорий этилди, Ўзбекистонда одам савдосига қарши курашиш концепцияси ва уни амалга ошириш бўйича “йўл харитаси” тасдиқланди ҳамда ижро этилмоқда.

Бу ҳақда сўз борганда, кейинги йилларда мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев бошчилигида барча соҳаларда, энг аввало, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш йўналишида кенг қамровли ислохотлар амалга оширилаётганини таъкидлаш лозим. Бу йўналишда парламент, ҳукумат ва фуқаролик жамияти институтларининг амалий ҳамкорлиги мутлақо янги босқичга кўтарилди.

Бунинг натижасида турли хавф-хатарларга, шу жумладан одам савдосига қарши курашиш йўналишида сезиларли ютуқларга эришилди. Жумладан, одам савдосига қарши курашиш бўйича миллий қонунчилик такомиллаштирилди, охириги 7 йилда ушбу йўналишда 40 тага яқин норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди.

Ҳақиқатан ҳам, юртимизда одам савдосига қарши курашишнинг мустаҳкам ҳуқуқий асослари яратилган. Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, одам савдосига қарши курашиш, ундан жабрланган шахсларни ҳар томонлама ҳимоя қилиш, мажбурий меҳнатнинг олдини олиш

ва унга тўлиқ барҳам беришнинг ташкилий, ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, бу борада давлат ва нодавлат ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, шунингдек, мазкур йўналишларда фаолият юритаётган халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш борасида тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон БМТнинг Одам савдоси ва учинчи шахслар томонидан фоҳишабозликдан фойдаланишга қарши кураш тўғрисидаги конвенциясига 2003 йил 18 декабрда қўшилган. Ўз навбатида, 2008 йил 17 апрелда “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни амалга киритилган.

Инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланган юртимизда одам савдоси жиноятига қўл урган кимсаларга нисбатан судлар томонидан қонуний ва адолатли жазо тайинланмоқда. Натижада қилмишга нисбатан жазонинг муқаррарлиги таъминланаётганини қайд этиш даркор.

Бундан ташқари, миллий қонунчиликни одам савдоси ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш соҳасидаги халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш бўйича бир қатор муҳим чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, қисқа даврда:

мажбурий меҳнатга барҳам берилди;

одам савдосига қарши курашиш соҳасидаги ишлар тизимлаштирилди;

хорижда вақтинчалик меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқароларимизнинг ҳуқуқий ҳимояси давлат сиёсати даражасига кўтарилди;

ўзбек пахтасига қўйилган бойкот бекор қилинди;

халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистоннинг ўрни яхшиланди.

Мамлакатимизда мажбурий меҳнатга қарши курашиш борасида амалга оширилган ишлар нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан юқори баҳолангани ва бошқа давлатлар учун намуна сифатида эътироф этилгани таҳсинга сазовор.

Айни чоғда, Ўзбекистонда муносиб меҳнат тамойилларини илгари суриш ва юртимизнинг барча ҳудудларида оммалаштириш, меҳнат муносабатлари соҳасида халқаро стандартларни кенг жорий қилиш ҳамда одам савдосига қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича амалий ишлар изчил давом эттирилмоқда.

Шу билан бирга, мамлакатимиз ижобий имижини халқаро майдонда фаол илгари суриш масаласи тобора устувор аҳамият касб этмоқда. Бунинг учун одам савдоси, мажбурий меҳнат ва коррупцияга қарши курашиш, ҳуқуқ устуворлигини таъминлаш каби соҳаларда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг фаол ҳамда намунали аъзоси сифатида ўзини кўрсатиши керак.

Президентимиз 2023 йил 30 июнда қабул қилинган “Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонида белгилаб берилган чора-тадбирларни амалга оширишдан кўзланган мақсад ҳам шундан далолат бериб турибди. Ушбу ҳужжат одам савдоси ва мажбурий меҳнатга қарши кураш соҳасида, мамлакатимизнинг халқаро майдондаги ижобий имижини олға суришда давлат органлари фаолиятини мувофиқлаштиришнинг таъсирчан янги тизимини яратиш учун хизмат қилмоқда.

Бинобарин, одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш соҳасида ҳам кечаги услуб, қотиб қолган қарашлардан воз кечиш фурсати аллақачон етган эди. Бугун одамлардан, Интернетдан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди. Жойларда гоҳ тиббиёт ходимлари, гоҳ ўқитувчилар, гоҳида эса тарбиячилар турли хўжалик ишларига мажбурий равишда жалб этилгани ҳақидаги хабарлар қулоғимизга чалиниб қолади.

Бундай маълумотларнинг бири тасдиғини топмаётган бўлса, тасдиғини топган ҳолатларда тегишли масъул шахслар қонун олдида жавобгарликка тортилмоқда. Қачонки, жойларда ҳар бир катта-кичик раҳбар бу масалада ҳам янги фикрлаб, бугунги ислохотлар талабига мос иш олиб борса, шунда одам савдоси ва мажбурий меҳнатни бартараф этиш бўйича ишларимиз

самарадорлиги янада юқори бўлади.

Дарвоқе, 30 июль куни – Бутунжаҳон одам савдосига қарши курашиш кунига бағишлаб муҳим ҳуқуқий ва маънавий-маърифий тадбирлар ўтказиш яхши анъанага айланди. Бундай учрашув ва мулоқотлар доирасида миллий, хорижий ва халқаро экспертлар айна мавзуда ўзаро фикр алмашишларига қулай шароитлар яратилмоқда.

Ушбу халқаро сананинг тархига мухтасар тўхталамиз. Маълумки, 2010 йил 30 июлда БМТнинг Бош Ассамблеяси 64/293-резолюцияси билан Одам савдосига қарши курашиш бўйича БМТнинг Глобал ҳаракат дастури қабул қилинган. Мазкур Ҳаракат дастурида ушбу жиноятнинг олдини олиш, жабрдийдаларнинг ҳимояси, жиноятчиларни таъкиб этиш ва барча йўналишларда ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича чора-тадбирлар кўзда тутилган. Ўз навбатида, 2013 йили БМТ томонидан 30 июль – Бутунжаҳон одам савдосига қарши курашиш кунини, деб эълон қилинган.

Янги Ўзбекистоннинг бу борадаги давлат сиёсати миллий салоҳиятдан унумли фойдаланиш ва халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга таяниши жуда муҳим. Хусусан, 2026 йил 30 июнидан – 30 июлига қадар мамлакат миқёсида «30 кун – ҳамкорликда одам савдосига қарши курашиш ойлиги» ташкил этилиб, аҳоли гавжум жойларда (аэропорт, вокзаллар) манзилли тушунтириш ишлари олиб борилмоқда.

Бу ҳақда сўз борганда, юртимизда 2025 йил якунлари ва 2026 йилнинг биринчи чорагида одам савдоси билан боғлиқ жами 177 та жиноят иши қайд этилганига эътибор қаратиш лозим. Ички ишлар вазирлиги ва Олий Мажлис Сенати ҳузуридаги Миллий комиссия маълумотларига кўра, мамлакатда мажбурий меҳнат ва чақалоқлар савдоси сезиларли даражада камайган бўлса-да, шахвоний эксплуатация ва рақамли технологиялар орқали алдаш ҳолатлари асосий хавф сифатида сақланиб қолмоқда.

«Ижтимоий фикр» марказининг тизимли мониторинг натижаларига қараганда, мамлакатимизда:

87% фуқаролар одам савдосини жамият учун жиддий таҳдид деб ҳисоблайди;

61.3% аҳоли одам савдоси хавфлари ҳақида тўлиқ ва етарли даражада маълумотга эга;

73.1% респондентлар давлат ва ОАВнинг фаоллиги сабабли сўнгги 5 йилда ушбу иллатга қарши курашиш муҳити сезиларли даражада яхшиланганини эътироф этган.

Ғулом МИРЗО,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист.

ЁШЛАР ҲУҚУҚЛАРИ

БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

“Юртимиздаги 22 миллиондан зиёд ёшларимиз тимсолида биз жуда катта иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий кучни кўрамиз”.

**Шавкат Мирзиёев,
Ўзбекистон Республикаси Президенти**

Бугунги жаҳон ҳамжамияти олдида турган энг мураккаб ва долзарб вазифалардан бири — инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини таъминлаш асосида барқарор тараққиётга эришиш ҳисобланади. Айниқса, дунё аҳолисининг катта қисмини ташкил этаётган ёшларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кафолатлаш ушбу жараёнинг муҳим шартларидан бири сифатида намоён бўлмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маълумотларига кўра, дунёда 15 ёшдан 24 ёшгача бўлган 1,2 миллиарддан ортиқ ёшлар истиқомат қилади ва бу кўрсаткич инсоният тарихидаги энг юқори даражалардан биридир. Мазкур демографик салоҳият ёшларни нафақат келажак авлод, балки бугунги куннинг фаол иштирокчилари, инновацион ғоялар манбаи ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи сифатида кўришни такозо этади. Шу боис ёшлар ҳуқуқларини таъминлаш масаласи инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг алоҳида йўналиши бўлиш билан бирга, барқарор тараққиётнинг муҳим омилига ҳам айланмоқда.

Мазкур масаланинг Ўзбекистон учун аҳамияти мамлакатнинг ўзига хос демографик таркиби билан ҳам бевосита боғлиқ. Ўзбекистон аҳолисининг қарийб 60 фоизини 30 ёшгача бўлган фуқаролар ташкил этиши мамлакат олдида инсон капиталини шакллантириш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятини яратмоқда.

Бироқ демографик устунлиқнинг ўзи автоматик равишда тараққиётга олиб келмайди. Унинг реал иқтисодий ва ижтимоий натижага айланиши, аввало, ёшларнинг таълим

олиш, муносиб меҳнат қилиш, соғлиғини сақлаш, ижтимоий ҳимояланиш, ахборотдан фойдаланиш, ўз фикрини эркин ифода этиш ҳамда жамият ва давлат бошқарувида иштирок этиш ҳуқуқларининг амалда қай даражада таъминланганига боғлиқ. Демак, ёшлар ҳуқуқларини кафолатлаш масаласига инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асоси сифатида қараш мумкин.

Ёшлар ҳуқуқларини таъминлашнинг бундай аҳамияти халқаро ҳуқуқий тизимда ҳам ўз ифодасини топган. Жумладан, 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳар бир инсоннинг таълим олиш, меҳнат қилиш, ижтимоий таъминот ва бошқа фундаментал ҳуқуқлари эътироф этилган бўлса, БМТнинг 1989 йилдаги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси 18 ёшгача бўлган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини алоҳида ҳимоя қилиш механизмларини белгилаб берди.

Халқаро меҳнат ташкилотининг тегишли конвенциялари эса ёшларнинг меҳнат соҳасидаги ҳуқуқларини, жумладан, меҳнатга қабул қилишнинг минимал ёшини, хавфсиз ва муносиб меҳнат шaroитларини таъминлашга қаратилган стандартларни белгилайди. Шу билан бирга, 1995 йилда қабул қилинган БМТнинг Ёшларга оид Бутунжаҳон ҳаракат дастури ёшлар сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаб, ёшларнинг ривожланиш жараёнидаги фаол иштироки халқаро даражада ривожланишига хизмат қилмоқда.

Бундай халқаро ёндашув кейинги йилларда янада ривожлантирилиб, ёшлар масаласи глобал барқарор тараққиёт кун тартибининг ажралмас

қисмига айланди. Хусусан, 2015 йилда қабул қилинган БМТнинг 2030 йилгача Барқарор ривожланиш кун тартибида белгиланган 17 та Барқарор ривожланиш мақсади ёшларнинг ҳуқуқлари ва манфаатлари билан бевосита ёки билвосита чамбарчас боғлиқдир.

БМТ Бош қотиби томонидан 2018 йилда эълон қилинган “Ёшлар-2030: БМТнинг ёшлар стратегияси” эса ёшларни барқарор тараққиёт, тинчлик ва хавфсизлик ҳамда инсон ҳуқуқларини илгари суриш жараёнларининг фаол субъекти сифатида эътироф этиш ёндашувини янада кучайтирди. Шу маънода, ёшлар сиёсатига эндиликда фақат ёш авлодни қўллаб-қувватлашга қаратилган ижтимоий сиёсат йўналиши эмас, балки глобал ривожланиш стратегиясининг таркибий элементи сифатида қаралмоқда.

Ёшлар масаласига халқаро миқёсда эътибор қаратилишининг муҳим ифодаси сифатида 12 август – Халқаро ёшлар кунининг ҳар йили нишонланишини қайд этиш лозим. Мазкур сана 1999 йил 17 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг А/РЕС/54/120-сон резолюциясида белгиланган бўлиб, ёшлар масалалари бўйича глобал хабардорликни оширишга хизмат қилади.

Бинобарин, 2026 йилдаги Халқаро ёшлар кунининг “Турли шароитлар, умумий интилишлар” шиори дунёнинг турли ҳудудларида ёшларнинг яшаш шароитлари фарқ қилса-да, уларнинг кадр-қиммат, тенг имконият, сифатли таълим, муносиб меҳнат, мазмунли иштирок ва барқарор келажакка бўлган интилишлари муштарак эканини ифодалайди. БМТ Бош қотиби Антонио Гутерриш ҳам 2026 йили Халқаро ёшлар кунига бағишланган мурожаатида

ёшларнинг турли шароитларга қарамай, кадр-қиммат, иштирок ва имкониятга бўлган умумий интилишларини таъкидлади. Шу жиҳатдан, мазкур халқаро сана ва унинг 2026 йилги шиори ёшлар ҳуқуқларини таъминлашни нафақат миллий, балки бутун инсониятнинг умумий тараққиёти ва барқарор келажagini белгиловчи муҳим вазифа сифатида кўрсатади.

Айниқса, Барқарор ривожланиш мақсадлари билан ёшлар ҳуқуқлари ўртасидаги узвий боғлиқлик алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, 4-мақсад — сифатли таълимни таъминлаш, 8-мақсад — муносиб меҳнат ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, 10-мақсад — тенгсизликни қисқартириш, 13-мақсад — иқлим ўзгаришига қарши курашиш, 16-мақсад — тинчлик, адолат ва самарали институтларни шакллантириш каби йўналишларнинг самарали амалга оширилиши ёшларнинг фаол иштирокисиз мумкин эмас.

Чунки ёшлар ушбу жараёнларнинг нафақат манфаатдор томони, балки уларни амалга оширувчи асосий ижтимоий куч ҳамдир. Шу сабабли ёшлар ҳуқуқларини таъминлашни Барқарор ривожланиш мақсадларининг алоҳида йўналишларидан ажратиб кўриш эмас, балки уларнинг деярли барчасини амалга оширишнинг зарур шarti сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Бундай халқаро стандартлар Ўзбекистоннинг миллий қонунчилиги ва давлат сиёсатида ҳам ўз аксини топмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида инсоннинг таълим олиш, меҳнат қилиш, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, бирлашиш ва

жамият ҳаётида иштирок этиш билан боғлиқ фундаментал ҳуқуқлари кафолатланган. Мазкур конституциявий кафолатлар ёшларнинг ҳуқуқий мақомини таъминлаш учун умумий ҳуқуқий пойдевор вазифасини бажаради.

Шу билан бирга, 2016 йилда қабул қилинган “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун ёшларни 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган шахслар сифатида белгилаб, ёшларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётдаги иштирокини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларини мустаҳкамлади.

Мазкур ҳуқуқий асосларнинг шаклланиши ёшлар сиёсатини алоҳида тадбирлар мажмуасидан тизимли давлат сиёсати даражасига олиб чиқиш имконини берди. Хусусан, ёшлар масалаларига оид давлат дастурларининг қабул қилиниши ҳамда ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга ихтисослашган давлат ва жамоат институтларининг фаолияти ушбу йўналишдаги институционал механизмларнинг такомиллашиб бораётганини кўрсатади. Бунда асосий эътибор ёшларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш билангина чекланмай, уларнинг ўз ҳуқуқларини англаш, жамият ҳаётида фаол иштирок этиш ва мустақил равишда ўз манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятларини кенгайтиришга ҳам қаратилмоқда.

Ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини амалда таъминлаш борасида жорий этилган механизмлар ҳам мазкур ёндашувнинг амалий ифодасидир. Хусусан, “Ёшлар дафтари” тизими орқали ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга муҳтож ёшларни аниқлаш ҳамда уларга манзилли ёрдам кўрсатиш механизми шакллантирилди.

Ушбу тизим доирасида ёшларнинг таълим олиши, касб-хунар эгаллаши, бандлигини таъминлаш, тадбиркорлик фаолиятини бошлаши ва бошқа ижтимоий эҳтиёжларини қўллаб-қувватлашга қаратилган чоралар амалга оширилмоқда. Шунингдек, ёшларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш ва тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлашга қаратилган молиявий механизмлар ҳам уларнинг мустақил иқтисодий субъект сифатида шаклланишига хизмат қилмоқда.

Ёшлар ҳуқуқларини таъминлашда таълимнинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга. Чунки таълим олиш ҳуқуқининг самарали амалга оширилиши ёшларнинг бошқа ҳуқуқлардан фойдаланиш имкониятларини ҳам сезиларли даражада кенгайтиради.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда олий таълимдан фойдаланиш имкониятларининг кенгайиши, таълим шакллариининг диверсификация қилиниши, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлар, жумладан, хотин-қизлар учун

қўшимча имкониятларнинг яратилиши, ахборот технологиялари, муҳандислик, тиббиёт ва бошқа устувор йўналишларда кадрлар тайёрлашнинг кучайтирилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бундан ташқари, хорижий тилларни ўрганиш, халқаро алмашинув дастурларида қатнашиш ва замонавий касбий кўникмаларни эгаллаш учун яратилаётган имкониятлар ёшларнинг глобал меҳнат бозорида рақобатбардошлигини оширмоқда.

Таълим ва бандлик имкониятларининг кенгайиши билан бир қаторда, ёшларнинг қарорлар қабул қилиш жараёнларидаги иштирокини таъминлаш ҳам демократик жамият ва барқарор тараққиётнинг муҳим шартидир. Шу сабабли ёшлар парламентлари, ёшлар етакчилари институти, турли маслаҳат кенгашлари ва бошқа иштирокчилик механизмларининг шакллантирилиши ёшларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги ролини кучайтирмоқда.

Бундай механизмлар ёшларни сиёсий жараёнларнинг пасив кузатувчисидан фаол иштирокчисига айлантириш, уларнинг фикр ва таклифларини давлат сиёсатини ишлаб чиқиш жараёнларига олиб кириш имконини беради. Натижада ёшларнинг фуқаролик фаоллиги билан бир қаторда, давлат институтларининг ёшлар олдидagi ҳисобдорлиги ва очиқлигини таъминлаш имкониятлари ҳам кенгайди.

Ўзбекистонда ёшлар ҳуқуқларини халқаро стандартлар асосида илгари суриш борасидаги ташаббуслар мамлакатнинг халқаро ҳамкорлик сиёсатида ҳам яққол намоён бўлмоқда. Хусусан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ҳамда ҳамкор халқаро ва миллий ташкилотлар иштирокида 2021 йилда Тошкент шаҳрида “Ёшларни глобал ҳаракатга жалб қилиш” мавзусида Ёшлар ҳуқуқлари бўйича Бутунжаҳон конференцияси ўтказилди. Мазкур конференция ёшлар ҳуқуқларини халқаро инсон ҳуқуқлари тизимининг муҳим йўналиши сифатида ривожлантиришга қаратилган муҳим халқаро платформалардан бири бўлди. Конференция якунида “Тошкент ёшлар декларацияси”нинг қабул қилиниши ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини халқаро кун тартибида илгари суриш борасидаги ташаббусларнинг амалий натижаси бўлди.

Ушбу ташаббусларнинг мантиқий давоми сифатида 2023 йилда “Ёшлар ҳуқуқлари: имкониятлар ва ҳимоя қилиш механизмлари” мавзусида халқаро форум ташкил этилди. Мазкур форум Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 12 майдаги Фармони билан тасдиқланган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганининг 75 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури доирасида ўтказилиб, унда 800 дан ортиқ иштирокчи қатнашди.

Форум доирасида ёшлар ҳуқуқларини таъминлашнинг халқаро ва миллий механизмлари, мавжуд муаммолар ҳамда истиқболдаги вазифалар муҳокама қилиниб, Марказий Осиё ёшлар декларацияси лойиҳаси ишлаб чиқилди ва кенг жамоатчилик муҳокамасига тақдим этилди. Бу, ўз навбатида, ёшлар ҳуқуқлари масаласининг нафақат миллий, балки минтақавий ҳамкорлиқнинг муҳим йўналишига айланиб бораётганидан далолат беради.

Шу билан бирга, ёшлар ҳуқуқларини таъминлашнинг самарадорлиги фақат ҳуқуқий нормалар ва институционал механизмларнинг мавжудлиги билан белгиланмайди. Ушбу ҳуқуқларнинг мазмуни ва уларни амалга ошириш механизмлари ҳақида ёшларнинг ўзлари, давлат хизматчилари, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда кенг жамоатчиликнинг етарли ҳуқуқий билим ва хабардорликка эга бўлиши ҳам муҳимдир.

Шу нуқтаи назардан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази томонидан “Ёшлар ҳуқуқларини таъминлашда халқаро стандартлар ва миллий қонунчилик асослари бўйича давлат хизматчилари, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда аҳолининг турли қатламлари вакиллари ҳабардорлигини ошириш ва ёшлар ҳуқуқлари соҳасига оид таълим учун мультимедиа маҳсулотларини ишлаб чиқиш” мавзусидаги илмий-тадқиқот лойиҳасининг амалга оширилиши алоҳида аҳамият касб этади.

Мазкур лойиҳа ёшлар ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида ҳуқуқий билим ва кўникмаларни замонавий таълим технологиялари асосида ривожлантиришга қаратилган. Лойиҳа доирасида давлат хизматчилари, фуқаролик жамияти вакиллари, кенг аҳоли қатламлари, хусусан, ёшлар ва улар билан ишловчи мутахассисларнинг халқаро стандартлар ҳамда

миллий қонунчилик асосидаги билимларини ошириш кўзда тутилмоқда.

Интерактив видеодарслар, онлайн курслар, мобил иловалар ва масофавий таълим модуллари каби мультимедиа маҳсулотларининг яратилиши эса ёшлар ҳуқуқлари бўйича таълимни анъанавий шакллар билан чекланиб қолмасдан, замонавий рақамли имкониятлар асосида ташкил этиш учун янги шароит яратади. Натижада ёшларнинг ўз ҳуқуқларини билиши, ҳуқуқий муаммоларга мустақил муносабат билдира олиши ва зарур ҳолларда уларни ҳимоя қилиш механизмларидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилувчи амалий таълим муҳити юзага келади.

Хулоса қилиб айтганда, ёшлар ҳуқуқларини таъминлашни барқарор тараққиётдан алоҳида тасаввур этиб бўлмайди. Чунки ёшларнинг ҳуқуқлари кафолатланган, таълим ва меҳнат қилиш имкониятлари кенгайган, ижтимоий ҳимояси таъминланган ҳамда давлат ва жамият бошқарувида фаол иштироки учун зарур шароитлар яратилган жамиятда инсон капиталининг сифати ва салоҳияти ҳам юқори бўлади.

Ўз навбатида, юқори даражадаги инсон капитали иқтисодий ўсиш, инновациялар, ижтимоий барқарорлик ва демократик институтларнинг ривожланиши учун мустаҳкам замин яратади. Демак, ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни фақат ижтимоий сиёсатнинг бир йўналиши сифатида эмас, балки узоқ муддатли миллий тараққиёт стратегиясининг таркибий қисми сифатида баҳолаш лозим.

Шу маънода, Ўзбекистоннинг ёшлар сиёсатидаги бугунги ёндашувни ҳуқуқларни таъминлаш, имкониятларни кенгайтириш ва ёшларнинг ижтимоий жараёнлардаги субъектлигини кучайтиришнинг ўзаро боғлиқ уч йўналиши асосида янада ривожлантириш муҳимдир.

Келгусида ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг институционал механизмларини такомиллаштириш, ёшларнинг инновацион ва тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, сифатли таълим ва муносиб бандлик имкониятларини кенгайтириш, шунингдек, уларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги мазмунли иштирокини кучайтириш барқарор тараққиётга эришишнинг муҳим шартларидан бири бўлиб қолади. Зеро, бугунги ёшларнинг ҳуқуқ ва имкониятлари қанчалик кенг ва ишончли кафолатланган бўлса, эртанги кун жамияти ҳам шунчалик адолатли, барқарор ва фаровон бўлади.

Наврўзбек Аслонов,

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази
масъул ходими, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD).

ТЕНГ МЕҲНАТ УЧУН ТЕНГ ҲАҚ – АДОЛАТЛИ ЖАМИЯТ МЕЗОНИ

Инсон ҳаётида меҳнатнинг ўрни бекиёс. Инсон ўз билими, қобилияти, вақти ва кучини меҳнатга сарфлайди, эвазига эса нафақат даромад, балки ўз меҳнатининг жамият томонидан тан олиншини ҳам кутади. Шу маънода иш ҳақи оддий иқтисодий кўрсаткич эмас. У инсон меҳнатининг қадри, унинг ижтимоий мавқеи ва эртанги кунига бўлган ишончини белгилайди.

Аммо меҳнатнинг қиймати ходимнинг жинсига қараб турлича баҳоланадиган бўлса, бу нафақат иқтисодий, балки ижтимоий адолат масаласига айланади. Аёл ва эркак бир хил ёки тенг қийматдаги меҳнатни бажара туриб, фақат жинси сабабли турлича ҳақ олиши адолат тамойилига зиддир.

Ана шу муаммога жамоатчилик эътиборини қаратиш мақсадида 18 сентябрь – Халқаро тенг иш ҳақи куни сифатида белгиланган. Ушбу сана Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 2019 йилда таъсис этилган ва биринчи марта 2020 йилда нишонланган. Куннинг моҳияти битта оддий, аммо жуда муҳим тамойилга бориб тақалади: тенг қийматдаги меҳнат учун тенг ҳақ.

Бу ғоя халқаро меҳнат ҳукукида анча олдин шаклланган. Халқаро меҳнат ташкилоти 1951 йилда 100-сонли “Тенг ҳақ тўлаш тўғрисида”ги Конвенцияни қабул қилиб, эркаклар ва аёлларга тенг қийматдаги меҳнат учун тенг ҳақ тўлаш принципини халқаро меҳнат стандартларидан бири сифатида белгиланган. Бугун ушбу принцип инсоннинг муносиб меҳнат қилиш ҳукуки ва камситилмасликнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Бироқ қонунларда тенглик принципининг мавжудлиги унинг меҳнат бозорида тўлиқ қарор топганини аңлатмайди.

Дунё статистикаси бунга яққол кўрсатмоқда. Халқаро меҳнат ташкилотининг маълумотларига кўра, 2025 йилда дунёда ишлаётган аёллар эркакларга нисбатан ўртача 20 фоиз кам иш ҳақи олади.

Айрим мамлакатларда бу муаммо айниқса яққол кўринади. Масалан, Жанубий Кореяда 2025 йилда аёллар ва эркаклар ўртасидаги медиан иш ҳақи тафовути 29 фоиз атрофида бўлган. Японияда эса бу кўрсаткич 20 фоиздан юқори даражада қолмоқда. Бу давлатлар дунёдаги энг ривожланган саноат ва технология иқтисодиётларига эга бўлишига қарамай, меҳнат бозорида гендер тафовути муаммоси ҳали тўлиқ ҳал этилмаганини кўрсатади.

Бошқа мамлакатларда эса тафовут нисбатан паст. Масалан, Норвегия, Италия, Испания, Белгия каби давлатларда гендер иш ҳақи тафовути анча кичик даражаларда, яъни 4,2-6 фоиз атрофида. Демак, иқтисодий ривожланганликнинг ўзи тенг иш ҳақини автоматик равишда таъминламайди. Бунинг учун махсус сиёсат, шаффофлик ва меҳнат бозоридаги тизимли тўсиқларни бартараф этишга қаратилган чоралар зарур.

Муаммонинг энг оғриқли томонларидан бири шундаки, иш ҳақидаги тафовут кўпинча инсон меҳнатининг ўзида эмас, балки ким қандай касбни танлаши, қандай иш вақтида ишлаши, қайси лавозимга кўтарилиши ва оилавий масъулиятларни ким кўпроқ ўз зиммасига олишида намоён бўлади.

Масалан, аёллар таълим, тиббиёт, ижтимоий хизмат, парвариш каби соҳаларда кўпроқ ишлайди. Бу соҳалар жамият ҳаёти учун ниҳоятда муҳим бўлса-да, улардаги меҳнат айрим мамлакатларда саноат, молия, технология ёки бошқарув соҳаларига нисбатан пастроқ баҳоланади.

Шу ерда яна бир муҳим савол пайдо бўлади: нега аёллар юқори даромадли лавозимларга эркаклар билан бир хил даражада чиқолмаяпти?

Бунга жавоблардан бири – оилавий мажбуриятларнинг нотенг тақсимланишидир.

Фарзанд тарбияси, уй-рўзгор ишлари, бемор ёки кекса оила аъзосини парвариш қилиш каби ҳақ тўланмайдиган меҳнат турлари кўп ҳолларда аёллар зиммасига кўпроқ тушади. Натижада аёл меҳнат бозорида вақтинча узилишга учрайди, тўлиқ иш вақтида ишлай олмаслиги мумкин ёки лавозимда ўсиш учун зарур бўлган малака ошириш ва касбий ривожланиш имкониятларидан камроқ фойдаланади.

Шу билан бирга, дунё мамлакатларида аёлларнинг меҳнат бозоридаги имкониятларини чеклайдиган омилларни бартараф этиш билан бир қаторда, иш ҳақидаги мавжуд тафовутларни аниқлаш ва уларни камайтиришга қаратилган аниқ механизмлар ҳам жорий этилмоқда. Масалан, Буюк Британияда 250 ва ундан ортиқ ходими бўлган иш берувчилар ҳар йили аёллар ва эркаклар ўртасидаги иш ҳақи тафовути ҳақида маълумот бериши ва уни очиқ эълон қилиши шарт. 2026 йилда ҳам ушбу талаб амалда. Иш берувчи нафақат маълумотни давлат тизимига киритади, балки уни ўз веб-сайтида ҳам эълон қилиши керак.

Бундай механизмнинг аҳамияти катта. Чунки иш ҳақи тафовути рақамга айланиб, очиқ кўринишга келганида, иш берувчи муаммонинг мавжудлигини инкор эта олмайди. Ходимлар, жамоатчилик ва инвесторлар ҳам компаниядаги меҳнатга ҳақ тўлаш тизими ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлади.

Исландия тажрибаси эса янада қизиқ. 2026 йил 1 сентябрдан кучга кирадиган янги тартибга кўра, 50 ва ундан ортиқ ходимга эга ташкилотлар ҳар уч йилда иш ҳақи тизими тенг ва гендердан холи мезонларга асосланганини кўрсатувчи маълумотларни тақдим этиши керак. Хужжатларда лавозимларни объектив мезонлар асосида таснифлаш, аёллар ва эркаклар иш ҳақини алоҳида таҳлил қилиш ҳамда изоҳланмаган тафовут аниқланса, уни бартараф этиш режаси бўлиши талаб этилади.

Ўзбекистонда ҳам гендер иш ҳақи тафовути дунёда кузатилаётган умумий тенденциялардан

алоҳида ҳолат эмас. Аксинча, мамлакатдаги вазият жаҳон меҳнат бозорида мавжуд бўлган муаммолар билан муштарак жиҳатларга эга. Халқаро меҳнат ташкилотининг 2025 йилда эълон қилинган Ўзбекистон бўйича таҳлиliga кўра, иш ҳақи олиб ишлайдиган аёллар эркакларга нисбатан ўртача 25–35 фоиз кам даромад олади.

Шу билан бирга, Ўзбекистонда бу муаммони ҳал қилиш учун муҳим ҳуқуқий асослар яратилган.

Амалдаги Меҳнат кодексининг 244-моддасида меҳнатга ҳақ тўлаш соҳасида камситишга йўл қўйилмаслиги ҳамда эркаклар ва аёлларга тенг қийматдаги меҳнат учун тенг ҳақ тўланиши кафолатланган.

Ўзбекистон шунингдек Халқаро меҳнат ташкилотининг 100-сонли “Тенг ҳақ тўлаш тўғрисида”ги Конвенциясини ратификация қилган. Бу эса мамлакатнинг тенг қийматдаги меҳнат учун тенг ҳақ тўлаш борасидаги халқаро мажбуриятларини мустаҳкамлайди. ХМТ Ўзбекистон бўйича таҳлилида ҳам иш ҳақи шаффофлигини кучайтириш, лавозимларни объектив баҳолаш механизмларидан фойдаланиш, касбий таълим ва малака ошириш имкониятларини кенгайтириш, бола парвариши билан боғлиқ тўсиқларни камайтириш каби чораларни тавсия қилган.

Ўзбекистонда 2030 йилга қадар гендер тенгликка эришиш стратегиясининг қабул қилингани ҳам бу масала давлат сиёсати даражасида эканини кўрсатади. Стратегиянинг мазмунини фақат аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан чекланмай, уларнинг иқтисодий имкониятларини кенгайтириш, муносиб меҳнатга киришини таъминлаш, тадбиркорлик ва касбий ривожланишини қўллаб-қувватлаш, раҳбарлик лавозимларида иштирокини ошириш каби йўналишларни қамраб олади.

Хулоса қилиб айтганда, тенг меҳнат учун тенг ҳақ тўлаш – фақат иш ҳақи миқдорига оид масала эмас. Бу инсон қадрини, меҳнат ҳуқуқлари, тенг имкониятлар ва ижтимоий адолат билан беvosита боғлиқ. Дунё тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, гендер иш ҳақи тафовутини камайтириш учун қонунчиликда тенглик принципини белгилашнинг ўзи етарли эмас. Бунинг учун иш ҳақи шаффофлиги, меҳнатни объектив баҳолаш, касбий ўсиш учун тенг имкониятлар ва оилавий мажбуриятларни уйғунлаштиришга хизмат қиладиган самарали механизмлар ҳам зарур.

Зеро, тенг меҳнат учун тенг ҳақ – нафақат хотин-қизлар ҳуқуқининг, балки адолатли меҳнат бозори ва фаровон жамиятнинг муҳим мезонидир.

Азизбек Бегимов,

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий маркази Ҳисоб-китоб бўлими бош мутахассиси.

ЖАМИЯТНИ КОРРУПЦИЯДАН ҚУТҚАРИШ ЎЗ ҚАЛБИМИЗДАГИ ҲАЛОЛЛИКНИ УЙЎГОТИШДАН БОШЛАНАДИ

Карим Мажидов,

Жиноят ишлари бўйича Миробод туман суди судья ёрдамчиси

«Коррупцияга қарши кураш аввало инсоннинг қалбида бошланади». Бу фикр бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки коррупция нафақат давлат бошқаруви ва иқтисодиётга, балки жамиятнинг маънавий қадриятлари, адолат ва қонун устуворлигига ҳам жиддий путур етказди.

«Коррупция» атамаси латин тилидаги «corruptio» сўзидан келиб чиққан бўлиб, «бузилиш», «айниш», «чириш», «сотиб олиш» ёки «ахлоқий жиҳатдан бузиш» каби маъноларни англатади. Ушбу тушунча қадим давлардан буён мансабни суистеъмол қилиш, пора олиш ва давлат бошқарувидаги адолатсизлик каби салбий ҳолатларни ифодалаш учун қўлланиб келинган.

Бугунги кунда коррупция жаҳон миқёсидаги энг долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. У давлат бошқаруви самарадорлигини пасайтиради, иқтисодий тараққиётни секинлаштиради, қонун устуворлигига путур етказди ҳамда фуқароларнинг давлат органларига бўлган ишончини сусайтиради. Шу боис дунёнинг аксарият давлатлари коррупцияга қарши курашишни давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгилаган. Бу жараёнда ҳуқуқий чоралар билан бир қаторда профилактика, очиқлик, шаффофлик, рақамлаштириш, жамоатчилик назорати ва аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Коррупция фақат давлат идоралари ёки мансабдор шахслар билан боғлиқ муаммо эмас. У жамиятнинг барча қатламларига салбий таъсир кўрсатадиган, тараққиётга тўсиқ бўладиган хавфли ижтимоий иллатдир. Уни фақат қонунлар, жазо чоралари ёки назорат орқали бутунлай бартараф этиб бўлмайди. Коррупцияга қарши

кураш аввало инсоннинг виждони, ҳалоллиги ва масъулиятидан бошланади.

Ҳар бир инсон ҳалолликни ҳаётининг устувор қадрияти деб билса, қонунга ҳурмат билан ёндашса ва адолат тамойилларига амал қилса, жамиятда коррупцияга ўрин қолмайди. Зеро, қатта муаммолар кўпинча кичик бефарқлик ва майда қоидабузарликлардан бошланади. Бир қарашда аҳамиятсиз туюлган ноқонуний хатти-ҳаракатлар вақт ўтиши билан коррупцион муҳитнинг шаклланишига сабаб бўлиши мумкин.

Юртимизда ҳам кейинги йилларда коррупцияга қарши курашиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Бу борада халқаро стандартларга мос ҳуқуқий асослар такомиллаштирилди, давлат органлари фаолиятида очиқлик ва шаффофликни таъминлашга қаратилган янги механизмлар жорий этилди ҳамда коррупция хавфини камайтиришга хизмат қилувчи рақамли тизимлар кенг йўлга қўйилди.

Коррупция миллий чегаралар билан чекланмайдиган, трансмиллий хусусиятга эга муаммодир. Шу сабабли унга қарши курашиш халқаро ҳамкорликни талаб этади. Бугунги кунда кўплаб давлатлар умумий ҳуқуқий меъёрлар ва халқаро шартномалар асосида ўзаро ҳамкорлик қилиб келмоқда.

Халқаро миқёсдаги энг муҳим ҳуқуқий ҳужжатлардан бири — 2003 йилда қабул қилинган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясидир. Унда коррупциянинг олдини олиш, давлат хизматчилари фаолиятида ҳалоллик тамойилларини мустаҳкамлаш, коррупция билан боғлиқ жиноятлар учун жавобгарликни белгилаш, ноқонуний орттирилган активларни қайтариш

ҳамда давлатлар ўртасида ҳуқуқий ҳамкорликни ривожлантириш масалалари назарда тутилган.

Собиқ БМТ Бош котиби Кофи Аннан коррупция ҳақида шундай деган: «Коррупция демократия ва қонун устуворлиги асосларига зарба беради, инсон ҳуқуқларини бузади, бозорларни издан чиқаради ҳамда уюшган жиноятчилик, терроризм ва бошқа хавфли иллатларга шароит яратади». Бу фикр коррупциянинг нафақат иқтисодий, балки сиёсий, ҳуқуқий ва ижтимоий хавф эканини яққол кўрсатади.

Коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар кўпинча катта миқдордаги пора ёки юқори лавозимли мансабдорлардан эмас, балки оддий қонунбузилишларга бефарқ муносабатдан бошланади. Айрим фуқаролар муаммони қонуний йўл билан ҳал этиш ўрнига ноқонуний манфаат эвазига тезроқ натижага эришишни маъқул кўрадилар.

Аслида эса пора бериш ҳам, пора олиш каби қонунга ҳилоф ҳаракат ҳисобланади. Бу эса нафақат ҳуқуқий жавобгарликка, балки жамиятда адолат ва тенглик тамойилларининг издан чиқишига ҳам сабаб бўлади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш соҳасида қонунчилик базаси мустаҳкамланди, давлат бошқаруви тизимида институционал ислохотлар амалга оширилди, давлат хизматларини кўрсатиш тартиби соддалаштирилди ва рақамлаштириш

жараёнлари кенгайтирилди.

Хусусан, 2017 йилда қабул қилинган «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонун мазкур соҳадаги асосий ҳуқуқий ҳужжат сифатида коррупция тушунчасини, коррупцияга қарши курашишнинг асосий принципларини, давлат органларининг ваколатлари ҳамда профилактика чораларини белгилаб берди.

Шу билан бирга, коррупцияга қарши курашиш доимий эътибор ва тизимли ёндашувни талаб этади. Айрим соҳаларда инсон омилининг сақланиб қолаётгани, ҳуқуқий маданиятнинг етарли даражада шаклланмагани ушбу йўналишдаги ишларни янада кучайтириш зарурлигини кўрсатади.

Шу боис келгусида давлат хизматларини тўлиқ рақамлаштириш, давлат хизматчилари фаолиятида ҳалоллик стандартларини янада кучайтириш, жамоатчилик назоратини кенгайтириш, коррупция хавфларини мунтазам таҳлил қилиб бориш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ҳамда таълим муассасаларида коррупцияга қарши муросасиз муносабатни шакллантириш устувор вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Коррупцияга қарши курашиш мамлакатнинг барқарор тараққиёти ва демократик ислохотларининг муҳим шarti ҳисобланади. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, бу муаммони фақат жазо чоралари билан эмас, балки очиқлик, шаффофлик, қонун устуворлиги, рақамлаштириш ва жамоатчилик иштирокини таъминлаш орқали самарали ҳал этиш мумкин.

Шу боис ҳар бир фуқаро пора бериш ёки пора олишга муросасиз муносабатда бўлиши, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини яхши билиши ҳамда қонун устуворлигини қўллаб-қувватлаши муҳимдир. Фарзандларга ҳалол меҳнат, пок виждон ва адолат туйғусини сингдириш эса коррупцияга қарши курашишнинг энг самарали йўлидир.

Ҳалоллик устувор бўлган жамиятда ишонч мустаҳкамланади, адолат қарор топади, давлат ва халқ ўртасидаги ҳамкорлик янада кучаяди. Демак, жамиятни коррупциядан қутқаришни бошқалардан эмас, аввало ўзимиздан бошлашимиз лозим. Зеро, жамиятни коррупциядан қутқариш ўз қалбимиздаги ҳалолликни уйғотишдан бошланади.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҲИМОЯСИ ЙЎЛИДА

Мамлакатимизда кейинги йилларда суд-ҳуқуқ ислохотлари илғор жаҳон андозалари асосида амалга оширилмоқда. Мақсад фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқи ҳамда қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш. Қайд этиш керакки, мазкур вазифаларни амалга ошириш учун, аввало, юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини замонавий талабларга мос равишда такомиллаштириш зарур.

Шу маънода, Президентимиз томонидан 2025 йил 21 августда имзоланган “Одил судлов соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон соҳадаги ислохотларнинг янги босқичини бошлаб берди.

Мазкур Фармон судьялар малакасини ошириш, илғор халқаро тажрибани жорий қилиш ва суд тизимини замонавий технологиялар билан таъминлаш учун кенг имкониятлар яратмоқда.

Одил судлов соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш – нафақат ҳуқуқий масала, балки ижтимоий адолатни таъминлашга ҳам хизмат қилувчи муҳим вазифадир. Бу йўналишда амалга оширилаётган чора-тадбирлар суд органларининг мустақиллиги ва профессионаллигини кучайтиради, халқ ишончини янада мустаҳкамлайди ва қонун устуворлигини таъминлашга катта ҳисса қўшади.

Жаҳоннинг ривожланган давлатларида судьялар тайёрлаш жараёнида талабаларни амалий кейслар ва муаммоли вазиятлар орқали ўқитиш ва доимий малака ошириш тизими йўлга қўйилган. Ўзбекистонда ҳам айти тажрибани қўллаш суд тизимининг сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилади.

Шу маънода, Судьялар олий кенгаши ҳузурида ташкил этилган Одил судлов академияси мамлакатда қонун устуворлигини таъминлаш, адолатни мустаҳкамлаш ва суд кадрлари сифатига бўлган талабларни оширишга қаратилган. Бу янгиланган муассасада судьяликка номзодларни тайёрлашда илғор услублар ва замонавий технологияларга таянилади.

Академиянинг асосий вазифаларига судьялар корпусини юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, назария ва амалиётни уйғунлаштириш, рақамлаштириш ва сунъий интеллект технологияларини ўқув жараёнига татбиқ этиш каби вазифалар киради. Шунингдек, номзодларнинг шахсий сифатларини баҳолаш тизими жорий қилинган бўлиб, уларнинг эмоционал барқарорлиги ва стрессга чидамлилиги каби кўрсаткичлар алоҳида эътиборга олинади.

Академияда таълим жараёни “устоз-шогирд” анъанаси асосида ташкил қилиниб, “бўлажак судьяни судья ўқитади” тамойили асосий дастур бўлади. Бўлажак судьялар назарий таълим билан чегараланиб қолмасдан, тажрибали

судьялардан касб кўникмасини олиш, амалиётда бевосита иштирок этиш ва давлат гранти асосида 6 ойлик касбий қайта тайёрлаш курсида ўқиш имкониятига эга бўладилар.

Курсга қабул қилинган шахслар учун уларнинг эгаллаган лавозими сақланиб қолади. Ўқиш даврида судья ёрдамчисининг ойлик иш ҳақиға тенг стипендия тўланади.

Курсга қабул қилиш танлов асосида амалга оширилади. Курсни тамомлаган битирувчилар, якуний аттестация натижаларига кўра, бўш судьялик лавозимларига танловларда иштирок этади. Бу курслар “назария-амалиёт-имитация” тамойили асосида ташкил қилиниб, назарий таълим ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, адвокатура ва суд-экспертиза муассасаларидаги амалий тажриба билан уйғунлаштирилади.

Ўқиш дастурини ўзлаштирмаган ва якуний аттестация имтиҳонидан ўтолмаган тингловчилар, бўш судьялик лавозимига 3 йилгача муддатда ариза топширмаган ёки таклиф этилган судьялик лавозимини эгаллашни рад этган битирувчилар олинган стипендия суммасини тўлиқ миқдорда қоплаб беради.

Шунингдек, судьялар ва суд аппарати ходимлари учун малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари ташкил қилинади. Тайинлов муддати беш йил бўлган судьялар ҳар икки йилда – икки ҳафталик, ўн йил муддатга тайинланган судьялар эса, ҳар уч йилда малака ошириш курсларида ўқитилади. Олий суд судьялари ва суд раҳбарлари ҳар уч йилда камида бир

ҳафталик курсларда қатнашади, самарадорлик кўрсаткичлари паст бўлган судьяларни эса, навбатдан ташқари ўқитиш йўлга қўйилади. Шунингдек, суд аппарати ходимлари – ҳар икки йилда бир ҳафтадан кам бўлмаган муддатда малака ошириш курсларида ўқитилади. Амалдаги судьялар учун мураккаб тоифадаги ишлар бўйича малака ошириш курслари ҳам ташкил этилади.

Раҳбарлик лавозимларига, қоида тариқасида, фақат раҳбар кадрларни қайта тайёрлаш курсларини муваффақиятли тамомлаган судьялар тайинланади.

Академияда “Суд фаолияти” мутахассислиги бўйича бир йиллик кундузги ва кечки магистратура дастури асосида ўқитиш ташкил қилиниши илмий даража олиш учун таянч докторантура ёки мустақил изланувчилик институтларига кириш ниятида бўлган, бироқ магистратурада таълим олмаган амалдаги судьялар ва суд аппарати ходимлари учун кенг имконият яратади.

Шу билан бирга, судьялар ва суд аппарати ходимлари Академияда магистратура дастури асосида таҳсил олиб, келгусида судлар фаолиятига доир илмий тадқиқотлар ва изланишлар олиб бориш имкониятига ҳам эга.

Суд ислохотларининг янги босқичини бошлаб берган ушбу ҳужжат жамиятда адолат тамойилларининг мустаҳкам ўрнатилишига, суд тизимига бўлган ишончнинг янада ортишига ва демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнларининг тезлашишига хизмат қилади.

Дилноза Шоматова,

Фуқаролик ишлари бўйича Шайхонтохур туманлараро судининг судьяси.

ВАЪДА ОРТИДАГИ ФИРИБ

Ишончдан суиистеъмол қилишнинг аянчли оқибати нималарга олиб келишини кўпчилик яхши билади.

Инсон учун уй-жой — оддий мулк эмас. У оила хотиржамлиги, фарзандлар келажаги ва йиллар давомида қилинган меҳнат самарасининг тимсолидир. Шунинг учун ҳам хонадон сотиб олиш билан боғлиқ ҳар қандай келишувда ишонч билан бир қаторда ҳуқуқий қафолат ҳам бўлиши шарт. Акс ҳолда биргина ёлгон ваъда инсонни катта миқдордаги моддий зарар билан юзма-юз қолдириши мумкин.

Тергов маълумотларига кўра, судланувчи И.О. 2025 йил август ойида таниши Г.И.нинг ўғил фарзанди учун Чирчиқ шаҳридан икки хонали хонадон сотиб олиш мақсадида пул жамғариб, уй қидираётганидан хабар топган.

Шундан сўнг у Г.И.га Чирчиқ шаҳрининг марказий ҳудуди, Алишер Навоий кўчаси атрофидан арзон нархда икки хонали хонадон олиб беришини ваъда қилган. Ўзининг сўзларига ишонч уйғотиш мақсадида эса ўзига тегишли бўлмаган, аслида вақтинча ижарада яшаб келган бир хонали хонадонни кўрсатган.

Гап Чирчиқ шаҳридаги хонадонлардан бири ҳақида борган. Судланувчи мазкур хонадонни 15 минг АҚШ доллари эвазига Г.И.нинг номига нотариал тартибда расмийлаштириб беришини айтган.

Бироқ Г.И. бир хонали хонадонга эҳтиёжи йўқлигини билдирган. Шу билан масала тугагандек кўринган бўлса-да, тергов версиясига

кўра, судланувчи ўзининг ғаразли ниятидан қайтмаган.

Судланувчи бу сафар бошқа хонадон ҳақида гап очган. У гўёки холасига тегишли бўлган Чирчиқ шаҳридаги уйнинг биринчи қаватида жойлашган икки хонали хонадонни 22 минг АҚШ долларига Г.И.нинг номига нотариал тартибда расмийлаштириб беришини ваъда қилган.

Энг муҳими, бу ваъда муайян муддат билан ҳам мустаҳкамланган. Судланувчи хонадонни 2025 йил 15 ноябрга қадар расмийлаштириб беришини билдирган.

Хонадонга муҳтож бўлган ва унга ишонган Г.И. судланувчининг сўзларига ишониб, жами 22 минг АҚШ доллари миқдорида пул маблағларини берган.

Шу тариқа, оддий бир оғзаки ваъда ортида катта миқдордаги маблағ тақдири ҳал бўлган.

Бироқ ваъда бажарилмади. Нега?

Ваъда қилинган муддат яқинлашгани сари хонадонни расмийлаштириш масаласи ҳал этилмаган. Тергов маълумотларида қайд этилишича, судланувчи олган пул маблағларини қайтармаган ва Г.И.га ваъда қилинган хонадонни расмийлаштириб бермаган.

Натижада жабрланувчига жами 268 миллион 393 минг 620 сўм миқдорида моддий зарар етказилгани аниқланган.

Бу рақам ортида эса фақат пул эмас, балки инсоннинг орзуси, режаси ва ишончи бор. Фарзанди учун уй-жой сотиб олиш мақсадида

жамғарилган маблағ бир зумда жиддий муаммога айланган.

Фирибгарликда ишончининг ўрни жуда муҳим. Одамларнинг айнан алданиб қоладиган жойи ҳам мана шу ерда. Мазкур ҳолатда эътиборни тортадиган асосий жиҳат — пул маблағларининг айнан ишонч ва алдов орқали қўлга киритилгани ҳақидаги тергов хулосаларидир.

Фирибгарлик билан боғлиқ ҳолатларда жабрланувчининг ишончига кириш, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумот бериш, шахсда муайян имконият мавжуддек тасаввур уйғотиш ёки мавжуд бўлмаган ҳуқуқни бордек кўрсатиш каби усуллардан фойдаланилиши мумкин.

Мазкур воқеада ҳам, тергов версиясига кўра, судланувчи аввал бир хонадонни кўрсатган, кейин эса бошқа хонадонни ваъда қилган. Шу билан бирга, хонадонни нотариал тартибда расмийлаштириб бериш имконияти борлиги ҳақида жабрланувчини ишонтирган.

Бироқ мулкнинг ҳақиқий эгаси кимлиги, уни тасарруф этиш ҳуқуқи мавжудлиги ва битимни амалга ошириш учун зарур ҳуқуқий асослар бор-йўқлиги каби масалалар тегишли тартибда текширилмасдан туриб катта миқдорда

пул бериш оғир оқибатларга олиб келиши мумкин.

Ҳуқуқий қафолат — энг муҳим ҳимоя. Уй-жой сотиб олиш инсон ҳаётидаги энг йирик молиявий қарорлардан бири ҳисобланади. Шу сабабли бундай битимларда шахсий ишончининг ўзи етарли эмас. Аввало, хонадоннинг ҳақиқий эгаси кимлиги аниқланиши, мулкка оид ҳужжатлар текширилиши, уни сотиш ёки бошқа шахс номига расмийлаштириш ҳуқуқи мавжудлигига ишонч ҳосил қилиниши зарур. Шунингдек, пул маблағларини беришдан олдин битимнинг ҳуқуқий асослари, шартлари ва тарафларнинг мажбуриятлари расмий ҳужжатларда акс эттирилиши муҳим. Айниқса, «арзон нархда уй олиб бераман», «танишларим бор», «кейин расмийлаштириб қўямиз» каби оғзаки ваъдаларга катта миқдордаги маблағни ҳужжатсиз ишониб топшириш жиддий хавф туғдириши аниқ.

Халқимизда “Билмайин босдим тиконни тортадурман жабрини” деган нақл бежиз айтилмаган. Суднинг қора курсисига ўтирган бу йигит билмайин босдими ёки билиб босдими энди тиконнинг захрини тортиши аниқ. Чунки жиноятга жазо муқаррар эканлигини асло унутмайлик.

Мусаев М.,

Жиноят ишлари бўйича Чирчиқ шаҳар суди судьяси.

СЎЗ ЭРКИНЛИГИ

— ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЗАРУР ШАРТИ

Мамлакатимиз бўйлаб Ўзбекистон давлат мустақиллиги 35 йиллигининг юксак шукуҳи ҳали ҳам кезиб юрибди. Шу маънода, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази матбуот хизмати ҳамда «Ҳаёт ва қонун» журнали таҳририяти вакилларининг фахрий журналист Собир ота Курбонов хонадонига учрашуви байрамона кайфиятда бошлангани бежиз эмас.

Суҳбат аввалида Истиклол самаралари, айниқса, кейинги ўн йилда Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан Янги Ўзбекистон ҳаётининг барча соҳаларида эришилган бемисл ютуқлар ҳақида сўз борди. Бу муваффақиятлар халқимиз фаровонлиги, юртимиз тараққиёти, Ватанимизнинг жаҳон майдонидаги обрў-эътибори юксалишига нечоғлик улкан ҳисса қўшганлиги эътироф этилди.

Собир ота 1984-1987 йилларда Ўзбекистон Матбуот қўмитаси раиси бўлган, шунингдек, бир муддат Ўзбекистон журналистлар уюшмасига раҳбарлик қилган, Ўзбекистон радио ва телевидениесида шарҳловчи бўлиб ишлаган. Шунинг учун суҳбат мавзуси мамлакатимизда

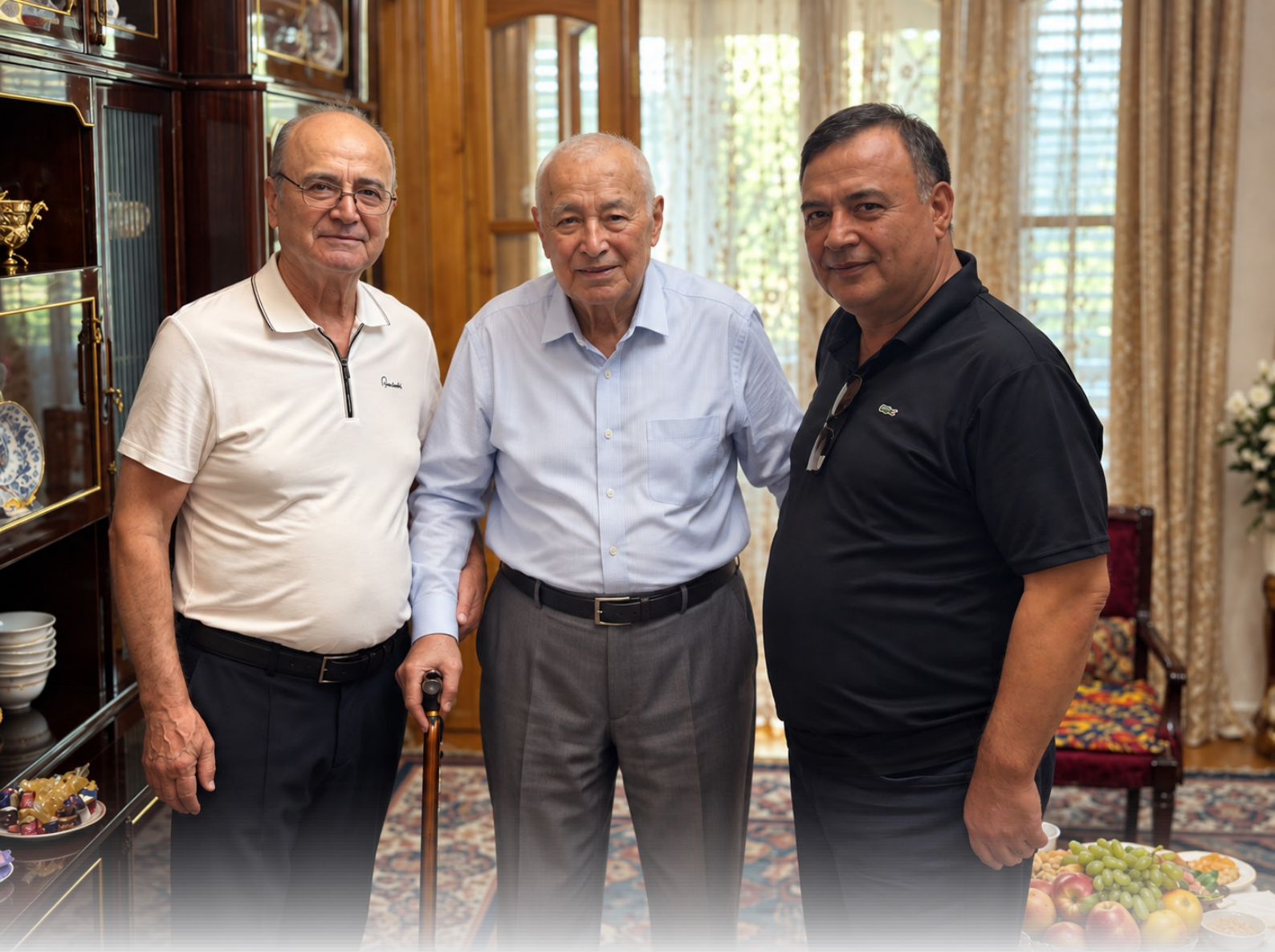
сўз эркинлигини таъминлаш, журналистлар ва оммавий ахборот воситалари фаолияти самарадорлигини қўллаб-қувватлашга қаратилган изчил ислохотларнинг моҳияти ҳамда аҳамияти талқинига уланиб кетганлиги табиий.

Мулоқот асносида қайд этилганидек, эркин журналистика — тараққиётнинг зарур шарти. Бинобарин, Президентимиз демократия, очиклик ва шаффофлик тамойиллари асосида Янги Ўзбекистонни барпо этишда оммавий ахборот воситалари энг муҳим омиллардан бири эканини мунтазам таъкидлаб келмоқда.

Бугунги кун талаби шундай: миллий оммавий ахборот воситалари давлат ва жамият ўртасида мустаҳкам кўприк вазифасини бажариши лозим. Бунда оммавий ахборот воситалари нафақат муаммоларни олиб чиқувчи, балки халқни умуммиллий манфаатлар атрофида бирлаштирадиган қудратли маънавий куч бўлиши ҳам фарзу қарзидир.

Ўз навбатида, фахрий журналист Собир Курбоновнинг фикрича, Ўзбекистон Журналистлар уюшмаси фаолиятини тубдан такомиллаштириш, унинг мақомини ошириш ва ислохотлардаги иштирокини кенгайтиришга қаратилган ислохотлар кутилган натижаларни бермоқда. Кейинги даврда Уюшма журналистларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларга ҳуқуқий, ахборот-технологик ёрдам кўрсатиш, профессионал бирдамликни мустаҳкамлаш ҳамда халқаро касбий ҳамкорликни кенгайтириш масалаларига жиддий эътибор қаратаётгани жуда муҳим.

Маълумки, 8 сентябрь – Халқаро журналистлар бирдамлиги куни. Ушбу сана Халқаро журналистлар ташкилоти IV конгрессининг қарорига асосан 1958 йилдан буён дунё миқёсида нишонлаб келинмоқда. Халқаро

журналистлар ташкилотининг Бухарест шаҳрида бўлиб ўтган ўша конгресси депутатларининг фикрича, Халқаро журналистлар бирдамлиги куни барча мамлакатлар ва даврий нашрлар журналистлари бутун дунёга ўзларининг аҳиллигини, айниқса, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида бирдамлигини намойиш этишлари учун зарур.

Шунуктаи назардан, ҳар йили мазкур санада дунёнинг турли мамлакатлари журналистларини бир жойда жамлайдиган қурултой ва анжуманлар ўтказилади. Бу жараёнда ўзаро тажриба алмашиш ҳамда соҳа пешқадамларини тақдирлаш яхши анъанага айланган.

Мамлакатимизда сўз эркинлиги ва журналистлар ҳимоясини кучайтириш масаласи

жамиyat ва давлатнинг алоҳида эътиборида турибди. Айни чоғда, ахборот-коммуникация технологиялари, сунъий интеллект имкониятлари жадал ортиб бораётган бир шароитда сохта ахборотга, яъни фейкларга қарши профессионал маҳорат ва масъулият билан курашиш талаб этилишини замондош ҳамкасбларимиз теран англаган ҳолда иш олиб бораётганлари таҳсинга лойиқ.

Суҳбат якунида Собир ота йўқлов учун самимий миннатдорчилик изҳор этиб, юртимизга тинчлик ва барака, соҳа вакилларига ижодий зафарлар тилади. Энг улуғ ва энг азиз байрам ҳамда таваллуд куни муносабати билан кўрсатилган эътибордан мамнунлигини билдирди.

**Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси
Миллий марказининг матбуот хизмати**

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI EKOLOGIK MONITORING ORQALI FUQAROLARNING QULAY ATROF-MUHITGA EGA BO'LISH HUQUQINI TA'MINLASHNING HUQUQIY MASALALARI

Xursanali Qodirov,

Farg'ona davlat universiteti, Huquqshunoslik fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt asosidagi ekologik monitoringning fuqarolarning qulay atrof-muhitga hamda uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi O'zbekistonning ekologik monitoring va sun'iy intellektga doir qonunchiligini o'zaro bog'liq tizim sifatida baholash, mavjud huquqiy bo'shliqlarni aniqlash hamda huquqqa asoslangan tartibga solish modelini taklif etishdan iborat. Formal-yuridik, tizimli, qiyosiy-huquqiy va funksional tahlil usullari qo'llanildi. Natijada sun'iy intellektli ekologik monitoringning mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi, ekologik ma'lumotlarning sifati, algoritmik tushuntiriluvchanlik, inson nazorati, jamoatchilik uchun ochiqlik va javobgarlikni birlashtiruvchi maxsus huquqiy rejim zarurligi asoslandi. Ekologik monitoring tizimlarini huquqiy xavf darajasiga ko'ra tasniflash, ularni joriy etishdan oldin algoritmik-ekologik ta'sirni baholash, yuridik ahamiyatga ega qarorlarni faqat vakolatli shaxs tomonidan qabul qilish, fuqarolarga AI xulosasini tushuntirish va e'tiroz bildirish imkonini berish bo'yicha takliflar ilgari surildi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ekologik monitoring, qulay atrof-muhit, ekologik axborot, algoritmik shaffoflik, inson nazorati, ma'lumotlar sifati, ekologik huquqlar, javobgarlik, prognozlash.

Kirish. Ekologik xavflarning murakkablashuvi, ifloslanish manbalarining hududiy tarqoqligi va iqlim jarayonlarining tez o'zgarishi davlat ekologik boshqaruvida uzluksiz, tezkor va prognozli axborotga ehtiyojni kuchaytirmoqda. An'anaviy monitoring ko'pincha davriy o'lchovlar, alohida laboratoriya tahlillari va idoralararo ma'lumot almashinuviga tayansa, sun'iy intellekt katta hajmdagi sensor, sun'iy yo'ldosh, meteorologik, kadastr va ishlab chiqarish ma'lumotlarini bir vaqtning o'zida tahlil qilib, yashirin bog'liqliklarni aniqlash, xavfni oldindan baholash va qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi [13–17].

Mazkur texnologik imkoniyatning huquqiy ahamiyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasi bilan belgilanadi. Ushbu normada har kimning qulay atrof-muhitga va uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqi e'tirof etilgan [1]. Demak, ekologik

monitoringning sifati faqat davlat boshqaruvining texnik masalasi emas; u konstitutsiyaviy huquqni amalga oshirishning protsessual shartidir. Noto'g'ri, kechikkan yoki tushuntirib bo'lmaydigan algoritmik xulosa davlat organining ekologik xavfni noto'g'ri baholashiga, fuqarolarning o'zini himoya qilish imkoniyatining pasayishiga va ekologik zarar davom etishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekistonda ekologik monitoringni avtomatlashtirish uchun normativ va institutsional zamin bosqichma-bosqich yaratilgan. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 5-sentabrdagi 737-son qarori atrof tabiiy muhit davlat monitoringining yagona geoaxborot ma'lumotlar bazasini, avtomatik kuzatish stansiyalarini va real vaqt rejimida axborot uzatish mexanizmlarini nazarda tutadi [3]. Prezidentning 2023-yil 31-maydagi PQ-171-son qarorida monitoringda inson omilini kamaytirish va avtomatlashtirish vazifasi ekologiya organlari

faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan [4].

Sun'iy intellektning alohida huquqiy qatlamini 2024–2026-yillarda qabul qilingan hujjatlar shakllantirdi. PQ-358-son qaror bilan 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi [5]. Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyuldagi 425-son qarorida atmosfera, yerosti suvlari va sug'oriladigan tuproqlarning ekologik holatini monitoring va prognoz qilish uchun matematik modellar, sonli algoritmlar hamda qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi dasturiy ta'minot yaratish belgilandi [6].

PF-189-son Farmon AI loyihalarini kengaytirish, texnik topshiriqlarni majburiy kelishish va ob-havoni AI yordamida prognozlash kabi vazifalarni nazarda tutdi [7]. O'RQ-1115-son Qonun esa sun'iy intellekt tushunchasini qonun darajasida mustahkamlab, inson huquqlariga aloqador yuridik ahamiyatga ega qarorlarda faqat AI xulosasiga tayinishni taqiqladi [8].

Shu bilan birga, ekologik monitoringning amaldagi qoidalari va AI sohasidagi umumiy normalar o'rtasida maxsus bog'lovchi mexanizm hali to'liq shakllanmagan. Qaysi ekologik AI tizimi yuqori xavfli hisoblanishi, model xatosi uchun kim javob berishi, algoritimga kiritilgan ma'lumotlar sifatini kim tasdiqlashi, fuqaroga prognozning ishonchlilik darajasi qanday tushuntirilishi, tizim versiyasi va inson aralashuvi qanday qayd etilishi kabi savollar bevosita tartibga solishni talab qiladi. Tadqiqotning maqsadi ushbu masalalarni huquqiy tizim nuqtayi nazaridan tahlil qilish va fuqarolarning ekologik huquqlariga yo'naltirilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning normativ bazasini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun, atrof tabiiy muhit davlat monitoringiga doir 737-son qaror, ekologiya organlarining vakolatlarini belgilovchi PQ-171-son qaror, AI strategiyasi va ustuvor loyihalarga oid PQ-358-son, 425-son hamda PF-189-son hujjatlar, O'RQ-1115-son Qonun va Sun'iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo'yicha etika qoidalari tashkil etdi [1–9]. Xalqaro qiyos uchun BMT Bosh Assambleyasining A/RES/76/300-son rezolyutsiyasi, UNESCOning Sun'iy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyasi va Yevropa Ittifoqining 2024/1689-son AI Reglamenti o'rganildi [10–12].

Formal-yuridik metod orqali normalarning mazmuni, huquq va majburiyatlar, vakolatlar hamda cheklovlar aniqlandi. Tizimli metod ekologik monitoring normalari bilan AI boshqaruvi qoidalarini yagona huquqiy mexanizm sifatida baholashga xizmat qildi. Qiyosiy-huquqiy metod inson nazorati, shaffoflik, riskka asoslangan tartibga solish va ma'lumotlar boshqaruvi kabi xalqaro yondashuvlarni milliy huquqqa moslashtirish imkonini berdi. Funksional tahlil yordamida sensor ma'lumotlarini

yig'ishdan boshlab prognoz, ogohlantirish, tekshiruv va yuridik qaror qabul qilishgacha bo'lgan jarayonning har bir bosqichida yuzaga keluvchi huquqiy xavflar ajratildi.

Empirik dalil sifatida ekologik monitoringda AI va mashinaviy o'qitishning amaliy imkoniyatlarini ko'rsatuvchi zamonaviy tadqiqotlar tahlil qilindi. Ilmiy ishlarda AI havo sifati sensorlarini kalibrlash, ko'p manbali masofadan zondlash ma'lumotlarini birlashtirish, ekstremal ob-havo hodisalari va murakkab iqlim xavflarini prognozlashda yuqori samara berishi ko'rsatiladi [13–17]. Shu bilan birga, ma'lumotlar sifati, modelning izohlanishi, hududlar bo'yicha umumlashtirish, yolg'on bog'liqliklar va javobgarlik masalalari asosiy cheklovlar sifatida qayd etiladi.

Natijalar. Ekologik monitoringning klassik mazmuni atrof-muhit komponentlarini muntazam kuzatish, ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, baholash va salbiy o'zgarishlarni prognozlashdan iborat. 737-son qaror bilan tasdiqlangan tizim atmosfera havosi, yer, suvlar va boshqa obyektlar bo'yicha idoraviy kuzatuvlarni yagona geoaxborot bazasida birlashtirishga yo'naltirilgan [3]. Sun'iy intellekt ushbu jarayonga oddiy avtomatlashtirishdan farqli ravishda o'rganish, andozalarni aniqlash, ehtimoliy natijalarni hisoblash va qaror variantlarini tavsiya etish imkoniyatini qo'shadi.

Muallif fikricha, sun'iy intellekt asosidagi ekologik monitoring — sensorlar, laboratoriya tahlilari, masofadan zondlash, geoaxborot, meteorologik va boshqa ekologik ma'lumotlarni algoritmik qayta ishlash orqali atrof-muhit holatini aniqlash, baholash, ekologik xavfni prognozlash hamda vakolatli organ qarorini axborot bilan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan, inson nazorati ostida ishlaydigan tashkiliy-huquqiy va texnologik tizimdir. Ushbu ta'rifda uchta belgi muhim: birinchidan, AI yakuniy davlat hokimiyati vakolatini egallamaydi; ikkinchidan, tizimning maqsadi ekologik zarar sodir bo'lgandan keyin qayd etish bilangina cheklanmay, uning oldini olishga qaratiladi; uchinchidan, natija fuqarolarning ishonchli ekologik axborotga ega bo'lish huquqiga xizmat qilishi lozim.

AI ekologik monitoringda kamida besh funksiyani bajarishi mumkin: o'lchov vositalaridan kelayotgan xatoli yoki yetishmayotgan ma'lumotlarni aniqlash; turli manbalardagi ma'lumotlarni birlashtirish; ifloslanishning hududiy-vaqt dinamikasini prognozlash; me'yorlardan chetlanish va noqonuniy faoliyat alomatlarini aniqlash; xavf to'g'risida erta ogohlantirish va tekshiruv ustuvorligini belgilash. 425-son qarorda atmosfera, yerosti suvlari va sug'oriladigan tuproqlar bo'yicha prognozli modellar yaratish vazifasi aynan shu funksional o'tishni namoyon etadi [6].

Ilmiy tadqiqotlar mazkur imkoniyatni tasdiqlaydi. Masalan, mashinaviy o'qitish past narxli havo sifati sensorlarining ko'rsatkichlarini etalon qurilmalar bilan kalibrlash orqali aniqlikni sezilarli

oshirishi mumkin [14]. Sun'iy yo'ldosh, meteorologik va yer usti kuzatuvlarini birlashtiruvchi chuqur o'qitish modellari esa ifloslantiruvchi moddalarni yuqori fazoviy va vaqt aniqligida prognozlashga yordam beradi [17]. Biroq texnik aniqlik huquqiy ishonchlilik bilan aynan bir narsa emas: modelning testdagi yuqori ko'rsatkichi ma'lumot manbasi, kalibrlash davri, hududiy moslik, xato chegarasi va yangilanish tarixi oshkor etilmasa, yuridik qaror uchun yetarli asos bo'la olmaydi.

Konstitutsiyaning 49-moddasi sun'iy intellektli ekologik monitoring uchun ikki tomonlama mezon yaratadi: atrof-muhitning qulayligi va u haqdagi axborotning ishonchliligi [1]. Birinchi mezon ekologik zararlarning oldini olish va sog'lom hayot sharoitlarini ta'minlashni, ikkinchisi esa monitoring ma'lumotlarining aniqligi, to'liqligi, o'z vaqtida berilishi va tushunarli shaklda taqdim etilishini talab qiladi. Shu sababli AI tizimi faqat texnik samaradorlik bilan emas, fuqaroga taqdim etilayotgan axborotning huquqiy sifati bilan baholanishi kerak.

"Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun fuqarolarning qulay atrof-muhit va uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqini amalga oshirishni davlat ekologik siyosatining yo'nalishlaridan biri sifatida belgilaydi [2]. 737-son qaror ekologik ma'lumotlarni yagona geoaxborot bazasiga kiritish, avtomatik stansiyalardan real vaqt rejimida uzatish va me'yorlardan ortiq ifloslanish aniqlanganda vakolatli organlarni tezkor xabardor qilish tartibini o'rnatadi [3]. Bu normalar AI uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar infratuzilmasini yaratadi, biroq algoritmik qayta ishlashning protsessual maqomini batafsil belgilamaydi.

PQ-171-son qaror ekologik monitoringni raqamli texnologiyalar bilan bog'lab, inson omilini qisqartirish, jarayonlarni avtomatlashtirish, atrof-muhit holatini kuzatish va xavfli vaziyatlarni aniqlashni vakolatli organing ustuvor vazifalari qatoriga kiritadi [4]. Bunday yondashuv monitoring ma'lumotlarini tekshiruv va huquqni qo'llash faoliyatiga bog'laydi. Demak, AI aniqlagan signal faqat statistik ko'rsatkich bo'lib qolmay, korxonani tekshirish, faoliyatini cheklash, zarar hisoblash yoki aholiga ogohlantirish berish kabi oqibatlariga olib kelishi mumkin.

AI sohasidagi umumiy qoidalar bu jarayonni huquqiy chegaralar bilan ta'minlaydi. O'RQ-1115-son Qonun "sun'iy intellekt" tushunchasini mustahkamladi, AI asosidagi axborot tizimlari inson hayoti, sog'lig'i, erkinligi, sha'ni va boshqa ajralmas huquqlariga putur yetkazmasligi kerakligini belgiladi hamda inson huquqlariga aloqador yuridik ahamiyatga ega qarorlarni faqat AI xulosasiga tayangan holda qabul qilishni taqiqladi [8]. Ushbu talab ekologik qarorlar uchun ham qo'llanishi lozim, chunki havo, suv yoki tuproqning xavfli deb baholanishi fuqarolarning sog'lig'i, mulki, tadbirkorlik faoliyati va yashash joyiga bevosita ta'sir qilishi mumkin.

2026-yilda tasdiqlangan Etika qoidalari qonuniylik, atrof-tabi'iy muhitni himoya qilish ustuvorligi, tushunarlilik, mas'uliyat, inson nazorati, ochiqlik, ma'lumotlar himoyasi, ishonchlilik va xavfsizlik tamoyillarini belgilaydi [9]. Qoidalarga ko'ra, AI qarori yakuniy qaror sifatida qabul qilinmasligi, uning mantig'i, asosiy algoritmik mezonlari va ma'lumot manbalari tushunarli bo'lishi, xato ehtimoli minimallashtirilishi hamda yakuniy qaror inson tomonidan qabul qilinishi kerak. Bu normalar ekologik monitoring uchun zarur minimumni yaratadi. Biroq ular barcha sohalarga tatbiq etiladigan umumiy qoidalar bo'lgani sababli ekologik o'lchovlarning metrologik aniqligi, ifloslanish chegaralari, favqulodda ogohlantirish, jamoatchilikka ochiq ma'lumotlar va ekologik zarar bilan bog'liq maxsus talablarni to'liq qamrab olmaydi.

Birinchi xavf — ma'lumotlarning sifati va kelib chiqishi bilan bog'liq. AI modeli noto'g'ri kalibrlangan sensor, uzilgan vaqt qatori, bir hudud uchun o'qitilib boshqa hududga tatbiq etilgan model yoki korxona tomonidan manipulyatsiya qilingan ma'lumotlar asosida xulosa chiqarishi mumkin. Shuning uchun "ishonchli ekologik axborot" talabi faqat natijaga emas, ma'lumotning butun hayotiy sikliga — yig'ish, tekshirish, tozalash, saqlash, versiyalash va qayta ishlash bosqichlariga tatbiq etilishi kerak.

Ikkinchi xavf — algoritmik noaniqlik. Ekologik prognoz deterministik hukm emas, ehtimollik xulosasidir. Fuqaroga "havo sifati xavfli" degan xabar berilganda, qaysi ko'rsatkichlar hisobga olingani, prognoz muddati, ishonch oralig'i, model xatosi va hududiy qamrov tushuntirilmasa, axborot formal ravishda ochiq bo'lsa ham amalda foydalanishga yaroqsiz bo'lib qoladi. Shu sababli ekologik AI natijalari bilan birga metodologik pasport va ishonchlilik ko'rsatkichi e'lon qilinishi lozim.

Uchinchi xavf — vakolat va javobgarlikning tarqalib ketishi. Tizimni ishlab chiquvchi xususiy kompaniya, ma'lumotlarni taqdim etuvchi korxona, sensorlarni ekspluatatsiya qiluvchi laboratoriya, modelni joriy etuvchi davlat organi va yakuniy qarorni qabul qiluvchi mansabdor shaxs turli subyektlar bo'lishi mumkin. Zarar yuzaga kelganda "algoritm xato qildi" degan vaj javobgarlikni yo'qqa chiqarmasligi kerak. Har bir subyektning vazifasi shartnoma va normativ hujjatda oldindan ajratilishi zarur.

To'rtinchi xavf — avtomatlashtirishga ortiqcha ishonch. AI tavsiyasi inson uchun psixologik jihatdan "neytral va aniq" ko'rinishi mumkin. Natijada mansabdor shaxs xulosani mustaqil tekshirmasdan tasdiqlaydi. Etika qoidalaridagi inson nazorati talabi mazmunli bo'lishi uchun vakolatli shaxs model natijasini rad etish, qo'shimcha namuna olish, ekspert xulosasini talab qilish va qarorini asoslash vakolatiga ega bo'lishi kerak [9]. Faqat tugmani bosib tasdiqlash inson nazorati hisoblanmaydi.

Beshinchi xavf — ekologik axborotning ochiqligi bilan qonun bilan qoʻriqlanadigan sirlar oʻrtasidagi muvozanat. Korxona emissiyalari, texnologik jarayon va ishlab chiqarish hajmiga oid ayrim maʼlumotlar tijorat siri sifatida koʻrsatilishi mumkin.

Biroq aholining hayoti, sogʻligʻi va ekologik xavfsizligiga taalluqli yakuniy koʻrsatkichlar, meʼyor buzilishi, xavf hududi va koʻrilgan choralar asossiz ravishda yopiq qilinmasligi kerak. Ochiqlik rejimi maʼlumotlarni toʻliq yashirish emas, zarur hollarda tijorat maʼlumotlarini ajratib, ekologik mazmunni ommaga taqdim etishni talab qiladi.

Oltinchi xavf — hududiy va ijtimoiy adolatsizlik. Monitoring stansiyalari asosan yirik shaharlarda yoki sanoat zonalarida joylashsa, chekka qishloqlar, ekologik zaif hududlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar haqida maʼlumot yetishmasligi mumkin. Model mavjud maʼlumotni “haqiqat” deb qabul qilib, kuzatuv kam boʻlgan hududdagi xavfni past baholaydi. Shu bois monitoring tarmogʻini va oʻqitish maʼlumotlarini shakllantirishda ekologik adolat mezonlari qoʻllanishi zarur. Tahlil natijasida sunʼiy intellekt asosidagi ekologik monitoring uchun quyidagi oʻzaro bogʻliq kafolatlarni joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Huquqiy muammo	Majburiy kafolat	Taklif etilayotgan mexanizm
Maʼlumotlar sifati va sensor xatosi	Kelib chiqish va tekshirish imkoniyati	Sensor kalibrlashi, maʼlumot manbasi, vaqt tamgʻasi, oʻzgartirish tarixi va model versiyasini majburiy qayd etish
Tushuntirib boʻlmaydigan prognoz	Algoritmik tushunarlilik	Natija bilan birga asosiy omillar, ishonch oraligʻi, xato darajasi va cheklovlarni eʼlon qilish
Avtomatik yuridik qaror	Mazmunli inson nazorati	Tekshiruv, sanksiya yoki cheklov haqidagi yakuniy qarorni vakolatli mansabdor shaxs qabul qilishi
Javobgarlikning tarqalishi	Vazifalarni oldindan taqsimlash	Ishlab chiquvchi, operator, maʼlumot egasi va davlat organining alohida majburiyatlari hamda audit izi
Fuqarolarning himoyasi	Tushuntirish va eʼtiroz huquqi	AI qoʻllangani haqida xabardor qilish, inson tomonidan qayta koʻrib chiqish va mustaqil ekspertiza talab qilish imkoniyati
Ochiqlik va sirlar muvozanati	Ekologik axborot ustuvorligi	Himoyalangan texnik maʼlumotni ajratgan holda xavf, ifloslanish va koʻrilgan choralarini ochiq eʼlon qilish

Birinchidan, 737-son qaror bilan tasdiqlangan Nizomga “sun’iy intellekt asosidagi ekologik monitoring” tushunchasini kiritish va uning maqsadi, qo’llanish chegaralari hamda natijalarining huquqiy maqomini belgilash lozim. Nizomda AI xulosasi ekologik nazorat choralarini boshlash uchun signal yoki dalillar majmuining bir qismi bo’lishi, biroq mustaqil ravishda javobgarlik qo’llashning yagona asosi bo’la olmasligi nazarda tutilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, ekologik AI tizimlari huquqiy xavf darajasiga ko’ra tasniflanishi kerak. Faqat ilmiy tahlil yoki umumiy statistik prognoz beradigan tizimlar minimal xavfli; aholiga sog’liq va xavfsizlik bo’yicha ogohlantirish beradigan, tekshiruv obyektni tanlaydigan yoki ekologik ruxsat va cheklovlariga ta’sir qiladigan tizimlar yuqori xavfli deb hisoblanishi lozim. Yuqori xavfli tizimlar uchun mustaqil sinov, davlat reyestri, davriy audit, favqulodda to’xtatish mexanizmi va vakolatli organning ruxsati talab etilishi kerak. Bu yondashuv Yevropa Ittifoqining riskka asoslangan AI tartibga solish tajribasi bilan uyg’un [12].

Uchinchidan, tizimni joriy etishdan oldin algoritmik-ekologik ta’sirni baholash tartibi ishlab chiqilishi zarur. Ushbu baholash texnologiyani kutilayotgan foydasi bilan bir qatorda noto’g’ri ijobiy va noto’g’ri salbiy xulosalar, ekologik va ijtimoiy guruhlariga notekis ta’sir, ma’lumotlarning yetariligi, kiberxavfsizlik, shaxsga doir ma’lumotlar, energiya va resurs varfi, shuningdek inson nazorati samaradorligini qamrab olishi kerak. Baholash natijasining umumiy qismi jamoatchilikka ochiq bo’lishi lozim.

To’rtinchidan, “ekologik ma’lumotlar pasporti” va “model pasporti” joriy etilishi maqsadga muvofiq. Ma’lumotlar pasportida manba, o’lchov usuli, kalibrlash, davriylik, hududiy qamrov, to’liqlik va sifat nazorati aks ettiriladi. Model pasportida modelning maqsadi, versiyasi, o’qitish ma’lumotlari, sinov natijalari, qo’llanish chegaralari, xato ehtimoli, mas’ul tashkilot va yangilanish tarixi ko’rsatiladi. Fuqarolarga barcha texnik kodni ochish shart emas, ammo yuridik ahamiyatga ega xulosani tushunish uchun zarur ma’lumot ochiq bo’lishi kerak.

Beshinchidan, fuqarolarning protsessual huquqlari alohida mustahkamlanishi lozim. Shaxsning huquqi yoki qonuniy manfaatiga ta’sir qiluvchi ekologik qarorda AI qo’llangan bo’lsa, unga bu haqda xabar berilishi, qarorning asosiy omillari tushuntirilishi, qo’shimcha inson tekshiruvini talab qilish va vakolatli organ yoki sudga e’tiroz bildirish imkoniyati berilishi kerak. Mazkur kafolat Konstitutsiyaning 49-moddasidagi axborot huquqini passiv ma’lumot olishdan faol protsessual himoyaga aylantiradi.

Oltinchidan, javobgarlik zanjiri aniq belgilanishi zarur. Ishlab chiquvchi modelning texnik xavfsizligi va hujjatlashtirilishi; operator to’g’ri ekspluatatsiya va yangilash; ma’lumot taqdim

etuvchi subyekt ma’lumotlarning haqqoniyligi; vakolatli davlat organi esa AI natijasini tekshirish, qarorni asoslash va fuqarolar huquqlarini ta’minlash uchun javobgar bo’lishi kerak. Tizimdagi barcha muhim harakatlar — ma’lumot kiritish, model ishlashi, avtomatik ogohlantirish, inson tomonidan o’zgartirish va yakuniy qaror — o’chirilmaydigan audit jurnalida qayd etilishi lozim.

Yettinchidan, AI yordamida olingan ekologik ma’lumotlar ochiq ma’lumot formatida, hudud va vaqt kesimida, inson uchun tushunarli vizual shaklda hamda mashina o’qiydigan ko’rinishda e’lon qilinishi kerak. Bunda xom o’lchov, tekshirilgan ko’rsatkich, algoritmik prognoz va rasmiy tasdiqlangan xulosa bir-biridan aniq ajratilishi zarur. Aks holda foydalanuvchi prognozni o’lchov natijasi, AI tavsiyasini esa rasmiy qaror sifatida qabul qilishi mumkin.

Muhokama. Olingan natijalar sun’iy intellekt ekologik huquqni ta’minlashda ikki xil rol bajarishini ko’rsatadi. Bir tomondan, u an’anaviy monitoringdagi hududiy va vaqt bo’shliqlarini qisqartirib, ifloslanishni erta aniqlash va zararni oldini olishga xizmat qiladi.

Boshqa tomondan, algoritmik noaniqlik, ma’lumotlar tarafkashligi va javobgarlikning tarqalishi ekologik huquqni yangi shaklda buzishi mumkin. Shu sababli “ko’proq texnologiya — kuchliroq huquq kafolati” degan avtomatik xulosa to’g’ri emas. Huquqiy natija texnologiyani qanday boshqarilishi, tekshirilishi va jamoatchilikka tushuntirilishiga bog’liq.

BMT Bosh Assambleyasining A/RES/76/300-son rezolyutsiyasi toza, sog’lom va barqaror atrof-muhitni inson huquqi sifatida e’tirof etadi [10]. Bu yondashuv monitoringni davlatning ixtiyoriy texnik funksiyasi emas, huquqni ro’yobga chiqarishga xizmat qiluvchi ijobiy majburiyat deb ko’rishga asos beradi. Davlat ekologik xavf haqida ma’lumot to’plash bilan cheklanmasdan, ma’lumotning ishonchligi, aholiga yetkazilishi va qaror qabul qilishda qo’llanishini ham ta’minlashi kerak.

UNESCOning AI etikasi bo’yicha tavsiyasi inson huquqlari, shaffoflik, javobgarlik va ekologik hamda ekotizim farovonligini AI tizimlarining butun hayotiy siklida hisobga olishni talab qiladi [11]. Milliy Etika qoidalarida atrof-tabiiy muhitni himoya qilish ustuvorligi mustahkamlangani ushbu xalqaro yo’nalish bilan mos keladi [9]. Biroq umumiy etik tamoyil huquqni qo’llash uchun yetarli bo’lishi uchun o’lchanadigan talabga aylantirilishi kerak. Masalan, “shaffoflik” model pasporti va tushuntirish majburiyati; “ishonchlilik” esa kalibrlash, mustaqil test va xato chegarasi orqali ifodalanishi lozim.

Yevropa Ittifoqining AI Reglamenti huquqiy xavfqa qarab turli darajadagi talablarni qo’llash, yuqori xavfli tizimlar uchun ma’lumotlar boshqaruvi, texnik hujjatlar, qayd yuritish, shaffoflik, inson nazorati, aniqlik va kiberxavfsizlikni ta’minlash yondashuvini taklif etadi [12]. Ekologik monitoring tizimlarining barchasini bir xil xavfli deb baholash

shart emas. Ammo AI xulosasi ishlab chiqarish obyektni tekshirish, ekologik ruxsatni o'zgartirish, aholini evakuatsiya qilish yoki xavfli hududni belgilashga ta'sir etsa, uning yuridik va ijtimoiy oqibati yuqori bo'ladi. Shuning uchun aynan funksional oqibat risk darajasining asosiy mezon bo'lishi kerak.

Texnik tadqiqotlar ham huquqiy kafolatlarining zarurligini tasdiqlaydi. Havo sifati sensorlarini mashinaviy o'qitish bilan kalibrlash o'lchov aniqligini oshiradi, lekin modelning joy va faslga bog'liqligi doimiy qayta tekshiruvni talab qiladi [14]. Ekstremal hodisalarni AI yordamida tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlarda shovqinli, turli formatdagi va kam belgilangan ma'lumotlar, tushuntiriluvchanlik hamda manfaatdor tomonlar ishonchi muhim muammo sifatida ko'rsatiladi [15]. Murakkab iqlim xavflari bo'yicha erta ogohlantirish tizimlarida adolatlilik, javobgarlik, shaffoflik, etika va barqarorlik tamoyillari alohida ta'kidlanadi [16]. Demak, taklif etilayotgan huquqiy model texnik rivojlanishni cheklash emas, aksincha uning natijasini ishonchli va qonuniy qilishga qaratilgan.

O'zbekiston uchun eng maqbul yondashuv alohida yangi qonun qabul qilish bilan cheklanmasdan, mavjud ekologik va axborot qonunchiligini muvofiqlashtirib takomillashtirishdir. Birinchi bosqichda 737-son qarordagi Nizomga AI monitoringiga doir maxsus bob kiritish, yuqori xavfli ekologik AI tizimlarining davlat reyestrini yuritish va texnik reglament ishlab chiqish mumkin. Ikkinchi bosqichda ekologik axborot olish, algoritmik tushuntirish va inson tomonidan qayta ko'rib chiqish huquqlarini qonun darajasida mustahkamlash zarur. Uchinchi bosqichda sud va ma'muriy amaliyot orqali AI xulosalarining daliliy kuchi, ekspertiza va zarar uchun javobgarlik mezonlarini shakllantirish lozim.

Maqolaning ilmiy yangiligi ekologik monitoringni AI vositalari bilan modernizatsiya qilishni faqat boshqaruv samaradorligi nuqtayi nazaridan emas, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqini amalga oshirish mexanizmi sifatida baholashda namoyon bo'ladi. Taklif etilgan modelda texnik aniqlik, huquqiy ishonchlilik va protsessual adolat bir-birini to'ldiruvchi uchta mezon sifatida qaraladi. Ulardan bittasining yetishmasligi tizimning umumiy legitimligini pasaytiradi.

Xulosa.

1. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt asosidagi

ekologik monitoring O'zbekistonda fuqarolarning qulay atrof-muhit va ishonchli ekologik axborotga ega bo'lish huquqini ta'minlashning istiqbolli vositasi ekanini ko'rsatdi. Mavjud qonunchilik avtomatik stansiyalar, yagona geoaxborot bazasi, monitoringni avtomatlashtirish, ekologik prognoz modellarini yaratish, AI xulosasiga nisbatan inson nazorati va shaffoflikning umumiy asoslarini belgilaydi. Biroq ushbu normalar maxsus ekologik AI rejimiga birlashtirilmagan.

2. Sun'iy intellekt asosidagi ekologik monitoringga atrof-muhit ma'lumotlarini algoritmik tahlil qilish, xavfni prognozlash va vakolatli organ qarorini inson nazorati ostida qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tashkiliy-huquqiy va texnologik tizim sifatida ta'rif berish taklif etildi.

3. 737-son qaror bilan tasdiqlangan Nizomga AI monitoringining tushunchasi, maqsadi, qo'llanish chegaralari, natijalarining daliliy maqomi, ma'lumot va model pasportlari hamda jamoatchilikka axborot taqdim etish tartibini belgilovchi maxsus bob kiritish maqsadga muvofiq.

4. Ekologik AI tizimlari funksional oqibatiga ko'ra minimal, o'rta va yuqori huquqiy xavfli toifalarga ajratilishi kerak. Tekshiruv, ruxsat, sanksiya, favqulodda ogohlantirish yoki shaxs huquqlariga ta'sir qiluvchi tizimlar yuqori xavfli deb baholanib, mustaqil sinov, ro'yxatdan o'tkazish, davriy audit va favqulodda to'xtatish talablariga bo'ysundirilishi lozim.

5. Yuridik ahamiyatga ega ekologik qaror faqat AI xulosasi asosida qabul qilinmasligi, vakolatli shaxs natijani mazmunan tekshirishi, qarorni asoslab berishi va zarur hollarda qo'shimcha laboratoriya yoki ekspertiza tayinlashi shart.

6. Fuqarolarga AI qo'llangani haqida xabar berish, qarorning asosiy omillari va ishonchlilik chegarasini tushuntirish, inson tomonidan qayta ko'rib chiqishni talab qilish, mustaqil ekspertiza va sud himoyasidan foydalanish imkoniyati berilishi kerak.

7. Ishlab chiquvchi, operator, ma'lumot taqdim etuvchi subyekti va davlat organi o'rtasida javobgarlikning aniq taqsimlanishi, ekologik ma'lumotlarning kelib chiqishi va model versiyasining qayd etilishi, ochiq ma'lumotlar va himoyalangan ma'lumotlar o'rtasidagi mutanosiblik fuqarolarning ekologik huquqlarini real himoya qiluvchi asosiy kafolatlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. 49-modda.
2. O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda 754-XII-son "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni.

-
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 5-sentabrdagi 737-son "O'zbekiston Respublikasida atrof tabiiy muhitning davlat monitoringi tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori.
 4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi PQ-171-son "Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
 5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
 6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 10-iyuldagi 425-son "2025–2026-yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari sohasida ustuvor loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
 7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 22-oktabrdagi PF-189-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
 8. O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 21-yanvardagi O'RQ-1115-son "Sun'iy intellektni qo'llash orqali yuzaga keladigan munosabatlar tartibga solinishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi Qonuni.
 9. O'zbekiston Respublikasi raqamli texnologiyalar vazirining 2026-yil 24-fevraldagi 284-mh-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sun'iy intellektga asoslangan yechimlarni yaratish, joriy qilish va ulardan foydalanish bo'yicha etika qoidalari" (Adliya vazirligida 2026-yil 14-martda 3787-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan).
 10. United Nations General Assembly. The human right to a clean, healthy and sustainable environment. Resolution A/RES/76/300, 28 July 2022.
 11. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris, 2021.
 12. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act).
 13. Olawade D.B., Wada O.Z., Ige A.O., Egbewole B.I., Olojo A., Oladapo B.I. Artificial intelligence in environmental monitoring: Advancements, challenges, and future directions // Hygiene and Environmental Health Advances. 2024. Vol. 12. Article 100114. DOI: 10.1016/j.heha.2024.100114.
 14. Ravindra K., Kumar S., Kumar A., et al. Enhancing accuracy of air quality sensors with machine learning to augment large-scale monitoring networks // npj Climate and Atmospheric Science. 2024. Vol. 7. Article 326. DOI: 10.1038/s41612-024-00833-9.
 15. Camps-Valls G., Fernández-Torres M.-Á., Cohrs K.-H., et al. Artificial intelligence for modeling and understanding extreme weather and climate events // Nature Communications. 2025. Vol. 16. Article 1919. DOI: 10.1038/s41467-025-56573-8.
 16. Reichstein M., Benson V., Blunk J., et al. Early warning of complex climate risk with integrated artificial intelligence // Nature Communications. 2025. Vol. 16. Article 2564. DOI: 10.1038/s41467-025-57640-w.
 17. Kalaiselvi S., Anitha V., Manimaran V., Lawrence T.S. Air quality prediction using multi-source remote sensing data integration with hybrid deep learning framework // Scientific Reports. 2026. Vol. 16. Article 2688. DOI: 10.1038/s41598-025-32466-0.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM SOHASIDA XOTIN-QIZLARGA BERILADIGAN IMTIYOZLAR

Abdumutalibova Mubina,

Farg‘ona davlat universiteti Huquqshunoslik fakulteti
Yurisprudensiya yo‘nalishi 25.84-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida xotin-qizlarning ta’lim olish huquqini ta’minlash, ularga yaratilayotgan imtiyozlar hamda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim tizimida gender tengligini ta’minlash, xotin-qizlarning oliy ta’limga qamrovini oshirish, davlat grantlari, foizsiz ta’lim kreditlari, stipendiyalar va ijtimoiy himoya choralari ilmiy-huquqiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar, ta’lim, oliy ta’lim, imtiyoz, davlat granti, ta’lim krediti, stipendiya, gender tengligi, huquq.

Kirish. Ta’lim har qanday davlat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Jamiyatning intellektual salohiyati, iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy barqarorligi bevosita ta’lim tizimining samaradorligiga bog‘liq. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan.

Sonngi yillarda mamlakatimizda xotin-qizlarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning ilm-fan va innovatsiyalar sohasidagi ishtirokini oshirish hamda gender tengligini ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning huquqiy asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun hamda Prezidentning tegishli farmon va qarorlari tashkil etadi.

Xususan, xotin-qizlarning oliy ta’lim muassasalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, magistratura bosqichida davlat grantlari sonini oshirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, foizsiz ta’lim kreditlarini ajratish, ehtiyojmand oilalar farzandlariga moddiy yordam ko‘rsatish kabi mexanizmlar joriy etildi. Natijada oliy ta’lim bilan qamrov darajasi sezilarli ravishda ortib, ayollarning ilmiy va kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratildi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasida xotin-qizlarga berilayotgan imtiyozlarning huquqiy asoslarini, ularning mazmun-mohiyatini hamda amaliy

ahamiyatini ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Muhokama. O‘zbekiston Respublikasida sonngi yillarda xotin-qizlarning ta’lim olish huquqini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ta’lim olish huquqi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan bo‘lib, har bir fuqaroning jinsi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa holatlaridan qat’i nazar, teng huquqli ta’lim olishini ta’minlaydi. Mazkur konstitutsiyaviy norma xotin-qizlarning zamonaviy bilim va kasb-hunar egallashi uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi.

Mamlakatimizda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun xotin-qizlarning ta’lim olish sohasidagi huquqlarini kafolatlash, ularga nisbatan har qanday kamsitishlarning oldini olish hamda teng imkoniyatlarni yaratishga xizmat qilmoqda. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar asosida davlat tomonidan xotin-qizlarning ta’lim olishi uchun zarur iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy sharoitlar yaratilmoqda.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlashning muhim yo‘nalishlaridan biri — davlat grantlari hisoblanadi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj, kam ta’minlangan hamda namunali xotin-qizlar uchun alohida grantlar ajratilishi ularning oliy ta’lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Mazkur grantlar nafaqat moddiy yordam vazifasini bajaradi, balki xotin-qizlarning ilmiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini ham oshiradi.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan xotin-qizlarga imtiyozli ta'lim kreditlari ajratilishi ham muhim ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan biridir. Xususan, davlat tomonidan ta'lim kreditlari bo'yicha foiz xarajatlarining qoplab berilishi yoki imtiyozli shartlarda kredit ajratilishi ko'plab oilalarning moliyaviy yukini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Bu esa oliy ta'lim olish istagidagi xotin-qizlarning sonini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Davlat siyosatining yana bir muhim yo'nalishi — magistratura bosqichida tahsil olayotgan xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. So'nggi yillarda magistraturada o'qiyotgan xotin-qizlar uchun kontrakt to'lovlarini davlat budjeti hisobidan qoplash tizimi joriy etildi. Ushbu imtiyoz ilmiy salohiyatli yosh ayollarni ilm-fan bilan shug'ullanishga rag'batlantirish, ularning ilmiy daraja olishiga ko'maklashish hamda mamlakat ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, "Ayollar daftari"ga kiritilgan hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan xotin-qizlarning ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash maqsadida turli davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Ushbu dasturlar doirasida kasb-hunar o'rganish, qayta tayyorlash kurslarida bepul o'qitish, zamonaviy kasblarni egallash hamda bandlikni ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xotin-qizlarning ilmiy faoliyatini rivojlantirish maqsadida turli stipendiyalar, tanlovlar va ilmiy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlari ham kengaytirilmoqda. Ayniqsa, yosh olimlarni qo'llab-quvvatlash, ularning xorijiy oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarda malaka oshirishini rag'batlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim sohasidagi imtiyozlarning amaliy natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, xotin-qizlarning oliy ta'lim bilan qamrov darajasi yildan-yilga ortib bormoqda. Natijada iqtisodiyotning turli tarmoqlarida malakali ayol mutaxassislar soni ko'paymoqda, ularning davlat boshqaruvi, ilm-fan, ta'lim, sog'liqni

saqlash hamda tadbirkorlikdagi faolligi oshmoqda. Bu esa mamlakatning barqaror rivojlanishiga, gender tengligini ta'minlashga hamda inson kapitalini rivojlantirishga bevosita xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, mavjud imtiyozlardan foydalanish bo'yicha aholining huquqiy xabardorligini yanada oshirish, chekka hududlarda istiqomat qilayotgan xotin-qizlarning oliy ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ta'lim sifatini yanada takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur yo'nalishdagi islohotlarni izchil davom ettirish kelgusida xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va nufuzini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlarning ta'lim olish huquqini ta'minlash hamda ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar xotin-qizlarning sifatli ta'lim olishi, oliy ta'lim muassasalaridaha tahsil olishi hamda ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishi uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Davlat grantlari, imtiyozli ta'lim kreditlari, magistratura bosqichida kontrakt to'lovlarini qoplash, ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash hamda kasb-hunarga o'qitish tizimining joriy etilishi ta'lim sohasidagi islohotlarning muhim natijalaridan biridir. Mazkur chora-tadbirlar xotin-qizlarning bilim va malakasini oshirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash hamda jamiyat hayotidagi faolligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ta'lim sohasidagi mavjud imtiyozlar to'g'risida aholining huquqiy xabardorligini yanada oshirish, chekka hududlarda yashovchi xotin-qizlar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishdagi islohotlarning izchil davom ettirilishi O'zbekiston Respublikasida gender tengligini ta'minlash, inson kapitalini rivojlantirish va barqaror taraqqiyotga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-562-son, 2019-yil 2-sentabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning ta'lim olishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratishga oid farmon va qarorlari.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim tizimini rivojlantirish hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga oid qarorlari.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi materiallari.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Ta'lim va gender ko'rsatkichlariga oid statistik ma'lumotlar.
8. Lex.uz. O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchilik ma'lumotlari bazasi.
9. Yusupov A., Xudoyqulov B. Ta'lim huquqi. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
10. Ismoilov B. Inson huquqlari va gender tengligi. — Toshkent, 2021.

YOVVOYI HOLDA O'SUVCHI DORIVOR, OZUQAVIY VA MANZARALI O'SIMLIKLARNI YIG'ISH YOKI TAYYORLASHNING BELGILANGAN TARTIBI BUZISH JINOYATLARINI TERGOV QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Ubaydullayev Ilxomjon,

FarDU "Maxsus huquqiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 202-moddasida nazarda tutilgan yovvoyi holda o'suvchi dorivor, ozuqaviy va manzarali o'simliklarni yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibi yoxud shartlarini buzish bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishning kriminalistik jihatlari tahlil qilingan. Jinoyat predmetining botanik xususiyatlari, o'simlikning tabiiy yoki sun'iy sharoitda yetishtirilganligini farqlash, jinoyatni sodir etish va yashirish usullari, hodisa joyida shakllanadigan botanik mikro va makroizlar, ularni topish, qayd etish, olib qo'yish va saqlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, o'simlikning turi, qismi va kelib chiqishini aniqlashda botanika, biologiya va ekologiya sohasidagi maxsus bilimlardan foydalanishning ahamiyati asoslangan. Terrov jarayonida o'simlik yig'ilgan hududning huquqiy maqomi, umumiy yoki maxsus foydalanish tartibi, ruxsatnoma va kvota shartlari, yig'ilgan o'simlik miqdori, yetkazilgan ekologik zarar hamda qilmish bilan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'simlik dunyosi, yovvoyi o'simliklar, dorivor o'simliklar, ozuqaviy o'simliklar, manzarali o'simliklar, ekologik jinoyatlar, kriminalistik tavsif, jinoyat predmeti, hodisa joyi, botanik izlar, mikroobyektlar, makroobyektlar, botanik ekspertiza, maxsus bilimlar, terrov qilish usullari, ruxsatnoma, kvota, ekologik zarar, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar.

O'simlik dunyosi obyektlaridan qonunga xilof ravishda foydalanish biologik xilma-xillikning kamayishiga, tabiiy ekotizimlar muvozanatining buzilishiga va kamyob o'simlik turlarining yo'qolib ketish xavfi ortishiga sabab bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 202-moddasida yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibi yoxud shartlarini buzganlik uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Mazkur jinoyatlarni fosh etish va terrov qilishda o'simlikning turi va kelib chiqishini aniqlash, hodisa joyidagi botanik izlarni topish va protsessual tartibda mustahkamlash, yig'ish usuli, joyi, miqdori hamda yetkazilgan ekologik zararni belgilash muhim kriminalistik ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu turdagi jinoyatlarni terrov qilishning xususiy kriminalistik asoslarini ishlab chiqish, maxsus botanik bilimlar va zamonaviy ekspert imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 202-moddasi o'simlik dunyosidan foydalanish tartibini buzganlik uchun jinoiy javobgarlikni belgilaydi. Moddaning birinchi qismida yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali — dekorativ turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibi yoxud shartlarini buzish ancha miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo'lgan taqdirda jinoyat hisoblanishi nazarda tutilgan. Ikkinchi va uchinchi qismlarda ko'p yoki juda ko'p miqdorda zarar yetkazish, bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til birlashtirib harakat qilish, xizmat mavqeidan foydalanish, mexanizatsiyalashtirilgan vositalarni qo'llash, uyushgan guruh, Qizil kitobga kiritilgan o'simliklarni nobud qilish kabi og'irlashtiruvchi belgilar o'z ifodasini topgan.

Mazkur mavzu yuzasidan olib borilgan dissertatsiya tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 202-moddasi dispozitsiyasida belgilangan yovvoyi holda o'suvchi

o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali (dekorativ) turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibini yoki shartlarini buzish holatlarini ifodalovchi jinoyatlarni tergov qilish bog'liq masalalar bo'yicha bevosita kriminalistik yo'nalishda deyarli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmaganligi ma'lum bo'ldi. Bu borada olib borilgan o'rganishlar yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali (dekorativ) turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibini yoki shartlarini buzish holatlarini ifodalovchi jinoyatlarda latentlik darajasi yuqori bo'lishi mumkin degan xulosa chiqarishga ham sabab bo'lmoqda.

Ya'ni, hayvonlarni hamda baliqlarni noqonuniy ovlash bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilish jarayonida kriminalistik ahamiyatga ega bo'lgan elementlar jinoyatning predmeti, sodir etish va yashirish usullari, jinoyatchining shaxsi, jinoyat izlarining shakllanish mexanizmi, jinoyat sodir etilgan vaziyat va sharoitlar, jinoyatni keltirib chiqaridigan sabab va sharoitlar xususida bir qator olimlar tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan hamda tergov uslubiyoti yuzasidan uslubiy ko'rsatmalar ishlab chiqilgan.

Biroq, rus kriminalistik adabiyotlarida ham yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali (dekorativ) turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibini yoki shartlarini buzish holatlarini ifodalovchi jinoyatlarining xususiy kriminalistik uslubiyoti hali yetarlicha mustaqil yo'nalish sifatida shakllanmagan. Shu sababli aynan jinoyatchi shaxsi, izlar manzarasi, sodir etish va yashirish usullari to'liq yoritilgan manbalar kam. Shunday bo'lsada, ayrim rus olimlarining olib borgan tadqiqotlariga e'tibor qaratish o'rinli. Jumladan, T.M. Petrova "Alohida muhofaza qilinadigan yovvoyi hayvonlar va o'simliklarga qarshi jinoyatlar: kvalifikatsiya qilish hamda jinoyat-huquqiy qarshi ta'sir mexanizmini takomillashtirish"¹ mavzusida izlanishlar olib borgan. Bu dissertatsiya maxsus muhofaza qilinadigan yovvoyi hayvonlar va o'simliklarga qarshi jinoyatlarga bag'ishlangan eng yaqin va muhim manbalardan biridir. Muallif o'simlikni qonunga xilof olish harakatlariga uni olish, ildizi bilan sug'urish, yulib olish, tomiri bilan qo'porish va o'simlikning mavjudligini to'xtatishga qaratilgan boshqa harakatlarni kiritadi. Shuningdek, noqonuniy yig'ish, saqlash, tashish, jo'natish va sotishni yagona jinoiy muomala zanjiri sifatida tahlil qiladi.

T.M. Petrova "Alohida muhofaza qilinadigan yovvoyi o'simliklarga nisbatan brakonyerlik qilmishlarini kriminalizatsiya qilish muammolari" nomli maqolasida maxsus muhofaza qilinadigan

¹Петрова Т.М. Преступления против особо охраняемых диких животных и растений: квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового противодействия: дис. ... канд. юрид. наук. — Санкт-Петербург, 2024. — 265 с.

yovvoyi o'simliklarni shikastlash, yo'q qilish, yig'ish va muomalaga kiritish usullari haqida bayon qiladi.²

T.M. Petrovadan tashqari L.A. Russkevich "O'ta qimmatli o'simliklar va zamburug'larni qasddan yo'q qilish yoki shikastlash, shuningdek, ularni qonunga xilof ravishda olish, yig'ish va muomalaga kiritish uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida"³ nomli ilmiy tadqiqotida biz o'rganayotgan yo'nalishdagi jinoyatning jinoyat-huquqiy jihatlarini tadqiq qiladilar va o'zlarining ilmiy taklif va tavsiyalarini ilgari suradilar.

Ular tomonidan bu boradagi jinoyatlarning jinoyat tarkibi obyektiv tomonini ifodalaydigan: yo'q qilish; o'sishdan to'xtash darajasida shikastlash; noqonuniy olish; yig'ish; xarid qilish; saqlash; tashish; jo'natish; hamda sotish bilan bog'liq harakatlar xususidagi fikrlaridan kriminalistik xulosalar chiqarish uchun foydalanish mumkin, degan fikrdamiz.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 202-moddasi dispozitsiyasida belgilangan yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor, ozuqaviy va manzarali (dekorativ) turlarini yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibini yoki shartlarini buzish holatlarini ifodalovchi jinoyatlarni tergov qilishda S.G. Yeryomin "Jinoyatlarni tergov qilishda botanika sohasidagi maxsus bilimlardan foydalanish"⁴ nomli tadqiqoti ham alohida e'tiborga molik. Uning tadqiqoti o'simlik obyektlari bilan bog'liq jinoyatlarda maxsus botanik bilimlardan foydalanishga bag'ishlangan bo'lib, u jinoyat izlari, o'simlik turini aniqlash, uning qismlari va kelib chiqishini belgilash masalalari uchun juda muhim manba hisoblanadi hamda jinoyat ishlarida botanika sohasidagi maxsus bilimlardan foydalanish vazifalarini yoritadi.

T.V. Sezonova "Hodisa joyidagi o'simlik kelib chiqishiga ega obyektlar" 5nomli maqolasida hodisa joyidagi o'simlik kelib chiqishiga ega mikro-

²Петрова Т.М. Проблемы криминализации браконьерства в отношении особо охраняемых диких растений // Актуальные проблемы государства, права и экономики: материалы XII межвузовской научной конференции студентов и аспирантов. Санкт-Петербург, 24 апреля 2021 г. — СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт Университета прокуратуры РФ, 2021. — С. 279–285.

³Рускевич Л.А. Об уголовной ответственности за умышленное уничтожение или повреждение, а равно незаконное добычу, сбор и оборот особо ценных растений и грибов, принадлежащих к видам, занесенным в Красную книгу Российской Федерации и охраняемым международными договорами Российской Федерации // Илмий мақола. — 2024.

⁴Ерёмин С.Г. Использование специальных познаний в области ботаники при расследовании преступлений // Илмий мақола. — 2021.

⁵Сезонова Т.В. Объекты растительного происхождения на месте происшествия // Илмий мақола. — 2021.

va makroobyektlarni topish, qayd etish, olib qo'yish va saqlash kabi masalalarga e'tibor qaratgan.

Maqola bildirilgan fikrlardan quyidagi izlarni tasniflashda foydalanish mumkin: barg, gul va gulbarglar; poya, ildiz va po'stloq qismlari; urug', meva va changi; o'simlik shirasi, smolasi va efir moylari; tuproq bilan aralash o'simlik qoldiqlari; kiyim, poyabzal, transport vositasi va asboblardagi botanik mikrozararchalar; o'simlik kesilgan yoki qazilgan joydagi izlar.

Muallif botanik obyektlarning jinoyatni tergov qilishdagi ahamiyati va ularni hodisa joyidan olib qo'yish xususiyatlarini ko'rib chiqqan.

O'zbekiston Respublikasi JPKning 82-moddasiga ko'ra, ayblov hukmini chiqarish uchun jinoyat obyekti, yetkazilgan ziyonning xususiyati va miqdori, jinoyatning vaqti, joyi, usuli, qilmish bilan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish, jinoyatning muayyan shaxs tomonidan sodir etilganligi, aybning shakli, sabab va maqsadlar hamda sudlanuvchining shaxsini tavsiflovchi holatlar isbotlangan bo'lishi shart.

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 21-sentyabrdagi "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, yovvoyi holda o'suvchi o'simliklar madaniylashtirilmagan daraxtlar, butalar, o'tsimonlar, qirquqloqsimonlar, yo'sinsimonlar, suvo'tlar, lishayniklar va zamburug'lardan iborat. Ularning ildizi, piyozboshi, poyasi, novdasi, po'stlog'i, bargi, g'unchasi, guli, urug'i, mevasi, sharbat va yelimi ham o'simlik dunyosi obyekti hisoblanadi. Tabiiy muhitda yovvoyi holda o'suvchi o'simliklar davlat mulkidir.

Kamyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi holda o'suvchi o'simliklar turlarining soni kamayib ketishiga yoki ularning o'sadigan muhiti buzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan harakatlarga (harakatsizlikka) yo'l qo'yilmaydi.

Yuqorida aytib o'tilganlar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyatlarning predmeti hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan ham tergovchi quyidagi holatlarni aniqlashi kerak: olib qo'yilgan obyektning botanik nomi; uning dorivor, ozuqaviy yoki manzarali turga mansubligi; o'simlikning qaysi qismi yig'ilgani: ildiz, piyozbosh, barg, gul, meva, urug', shira, yelim yoki boshqa qism; o'simlik tabiiy muhitda o'sganmi yoki pitomnik, plantatsiya, tomorqa, xususiy bog' yoxud dala hovlida yetishtirilganmi; olib qo'yilgan mahsulot aynan tabiiy populyatsiyadan ajratib olinganligini tasdiqlovchi dalillar mavjudmi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 15-maydagi 245-son "Yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni yig'ish va

tayyorlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori⁷ bilan tasdiqlangan Nizom pitomniklar, plantatsiyalar, tomorqa, xususiy bog'lar va dala hovlilarda yetishtirilgan o'simliklarga nisbatan tatbiq etilmaydi. Demak, o'simlikning sun'iy sharoitda yetishtirilganligi to'g'risida asosli shubha mavjud bo'lsa, faqat uning shaxsdan topilganligiga asoslanib JK 202-moddasi bo'yicha javobgarlikka tortish mumkin emas.

O'simlik turini aniqlash oddiy ko'zdan kechirish bayonnomasi yoki ekologik inspektorning umumiy ma'lumotnomasi bilan cheklanmasligi kerak. Botanika, biologiya yoki ekologik ekspertiza o'simlikning turi, avlodi, tabiiy yoki madaniy holati, olingan qismlari va ushbu qismlarni ajratib olish o'simlikning keyingi o'sishiga qanday ta'sir ko'rsatgani haqida xulosa berishi lozim.

Mazkur Nizomda dorivor xomashyo deb tibbiyotda, farmatsevtikada dori-darmon, biologik faol moddalar yoki efir yog'larini olish uchun ishlatiladigan ildiz, barg, gul, meva, po'stloq, yelim va sharbat kabi qismlar tushunilishi belgilangan.

Biroq, Jinoyat kodeksi 202-moddasining dispozitsiyasi dorivor va ozuqaviy turlar bilan birga manzarali — dekorativ o'simliklarni ham qamrab olgani holda, Nizom asosan texnik va dorivor xomashyo hamda oziq-ovqat maqsadlarida yig'iladigan o'simliklar tartibini belgilaydi. Shu sabab dekorativ o'simlik bo'yicha jinoyat ishida faqat Nizomga umumiy havola qilish yetarli emas. Tergovchi ayblov asosini tashkil etuvchi boshqa aniq normani, masalan:

foydalanish taqiqlangan turlar ro'yxatini;

Qizil kitobdagi maqomini;

muhofaza etiladigan tabiiy hudud rejimi talablarini; umumiy foydalanish normalarini;

ruxsatnomadagi tur, hudud, miqdor yoki muddat shartlarini alohida ko'rsatishi lozim. Ushbu Nizom bilan foydalanish taqiqlangan yovvoyi o'simliklarning alohida ro'yxati tasdiqlangan bo'lib, unda o'simliklarning mahalliy, ruscha va lotincha nomlari keltirilgan.

Hodisa joyi Jinoyat kodeksi 202-moddasini to'g'ri qo'llash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tergovchi jinoyat ishi materiallarida "tog'li hudud", "cho'l", "dala" yoki "o'rmon hududi" kabi umumiy iboralar bilan cheklanish mumkin emas. Bunda quyidagilar aniqlanishi lozim: tuman, mahalla, massiv, o'rmon xo'jaligi yoki tabiiy hudud nomi; yer uchastkasining kadastr raqami va koordinatalari; joy davlat o'rmon fondiga kiradimi; qo'riqxona, milliy tabiat bog'i, buyurtmaxona, biosfera rezervati yoki boshqa muhofaza etiladigan tabiiy hududga kiradimi; yer egasi yoki yerdan foydalanuvchining

⁷O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 21-sentyabrdagi

"O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/docs/3030362>.

⁷O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil

15-maydagi 245-son "Yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni yig'ish va tayyorlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/uz/docs/8197735>.

huquqiy maqomi; mazkur hududda o'simlik yig'ish taqiqlangan, cheklangan yoki ruxsatnoma asosida amalga oshiriladigan faoliyat hisoblanadimi.

Muhofaza etiladigan tabiiy hududda sodir etilgan qilmish zarar miqdorini hisoblashga ham ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 21-sentyabrdagi "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni o'simlik dunyosi obyektlaridan foydalanishni umumiy va maxsus foydalanishga ajratadi.

Qonun jismoniy shaxslar o'simliklarni shaxsiy va hayotiy zarur ehtiyojlar uchun cheklangan hajmlarda bepul yig'ishi mumkin. Umumiy foydalanish normalari va tartibi tegishli tuman yoki shahar xalq deputatlari Kengashi tomonidan ekologik organlar bilan kelishilgan holda belgilanadi. Maxsus foydalanish esa ruxsatnoma va kvota asosida haq evaziga amalga oshiriladi.

Shu sabab tergovchi tergov jarayonida quyidagilarga aniqlik kiritishi shart:

O'simlik shaxsiy iste'mol uchunmi yoki sotish, qayta ishlash, eksport qilish, korxonaga topshirish yoxud boshqa tijorat maqsadi uchun yig'ilganmi;

Yig'ilgan hajm mahalliy Kengash belgilagan umumiy foydalanish me'yoridan oshganmi;

Shaxsda maxsus foydalanish ruxsatnomasi bo'lganmi;

Ruxsatnoma qaysi o'simlik turi va qaysi qismiga berilgan;

Ruxsatnomada ko'rsatilgan hudud, miqdor, muddat va usulga rioya qilinganmi;

Ruxsatnoma qilmish sodir etilgan kunda amal qilganmi yoki bekor qilinganmi;

Ruxsatnoma boshqa shaxs yoki yuridik shaxs nomiga berilgan bo'lsa, sudlanuvchining uning doirasida ishlash huquqi bo'lganmi;

2026-yil 15-maydan keyin Qizil kitobga kiritilmagan yovvoyi o'simliklardan maxsus foydalanish huquqi tasdiqlangan kvotalar doirasida elektron onlayn-auksion orqali beriladi. Auksion lotida yig'ish hududi, o'simlik turi va qismi, hajmi, muddati hamda ruxsat berish shartlari ko'rsatilishi shart. Ruxsatnoma bir yil amal qiladi.

Demak, ruxsatnoma mavjudligining o'zi shaxsning harakatini qonuniy deb topish uchun yetarli emas. Ruxsatnoma shartlaridan birortasining – hudud, tur, qism, hajm, muddat yoki yig'ish usulining buzilishi ham Jinoyat kodeksining 202-moddasi dispozitsiyasidagi "belgilangan shartlarni buzish" alomatini tashkil etishi mumkin.

So'zimiz yakunida aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 202-moddasining yovvoyi holda o'suvchi dorivor, ozuqaviy va manzarali o'simliklarni yig'ish yoki tayyorlash tartibini buzishga oid qismi bo'yicha samarali va adolatli tergov harakatlarini olib borish hamda jinoyatlarni o'z vaqtida fosh etish uchun tergovchi, birinchi navbatda, jinoyat predmetining aniq botanik xususiyatlarini, o'simlikning yovvoyi holda o'sganini, yig'ish joyining huquqiy rejimini, umumiy yoki maxsus foydalanish tartibini, ruxsatnoma va kvota shartlarini, yig'ilgan qism va miqdorni, ekologik zararining normativ hisob-kitobini, sababiy bog'lanishni hamda aybning shaklini ishonchli dalillar bilan aniqlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Петрова Т.М. Преступления против особо охраняемых диких животных и растений: квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового противодействия: дис. ... канд. юрид. наук. — Санкт-Петербург, 2024. — 265 с.

2. Петрова Т.М. Проблемы криминализации браконьерства в отношении особо охраняемых диких растений // Актуальные проблемы государства, права и экономики: материалы XII межвузовской научной конференции студентов и аспирантов. Санкт-Петербург, 24 апреля 2021 г. — СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт Университета прокуратуры РФ, 2021. — С. 279–285.

3. Русскевич Л.А. Об уголовной ответственности за умышленное уничтожение или повреждение, а равно незаконное добычу, сбор и оборот особо ценных растений и грибов, принадлежащих к видам, занесенным в Красную книгу Российской Федерации и охраняемым международными договорами Российской Федерации // Илмий мақола. — 2024.

4. Ерёмин С.Г. Использование специальных познаний в области ботаники при расследовании преступлений // Илмий мақола. — 2021.

5. Сезонова Т.В. Объекты растительного происхождения на месте происшествий // Илмий мақола. — 2021.

6. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 21-sentyabrdagi "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/docs/3030362>.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 15-maydagi 245-son "Yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni yig'ish va tayyorlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/uz/docs/8197735>.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЛОГИСТИКАНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МЕЪЁРИЙ- ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мадалиев Хуршид,

Тошкент шаҳридаги Сингапур менежментни
ривожлантириш институти мустақил изланувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистонда логистикани ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари тизимли таҳлил қилинган. Логистика фаолиятининг транспорт, юк ташиш, сақлаш, шартномавий муносабатлар, озиқ-овқат хавфсизлиги ва электрон ҳужжат айланиши билан боғлиқ ҳуқуқий жиҳатлари тадқиқ этилган. Ўзбекистон Республикасининг «Транспорт тўғрисида», «Темир йўл транспорти тўғрисида», «Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида», «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги қонунлари асосида логистик жараёнларни ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий йўналишлари аниқланган. Тадқиқот натижасида логистика соҳасининг ҳуқуқий базаси алоҳида бир қонун билан чекланмаслиги, балки транспорт, савдо, божхона, озиқ-овқат хавфсизлиги, рақамлаштириш ва шартномавий муносабатларни тартибга солувчи ўзаро боғлиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуидан ташкил топиши асосланган. Шунингдек, агрологистикада «ишлаб чиқариш–сақлаш–ташиш–қайта ишлаш–тақсимлаш–истеъмол» занжирини ягона ҳуқуқий ва рақамли муҳитда бошқариш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: логистика, агрологистика, меъёрий-ҳуқуқий база, транспорт, юк ташиш, логистика инфратузилмаси, озиқ-овқат хавфсизлиги, электрон ҳужжат айланиши, рақамлаштириш, таъминот занжири.

Кириш. Замонавий иқтисодиётда логистика ишлаб чиқарилган маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришнинг оддий транспорт жараёни эмас, балки ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш, қайта ишлаш, тақсимлаш ва сотиш жараёнларини ўзаро мувофиқлаштирувчи интеграциялашган тизим сифатида намоён бўлмоқда. Айниқса, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тез бузилувчанлиги, мавсумийлиги ва ҳудудлар бўйича нотекис тақсимланганлиги агрологистикани самарали ташкил этишни талаб қилади.

Ўзбекистонда логистикани ҳуқуқий тартибга солиш бир неча соҳалар кесишувида шаклланган. Хусусан, 2021 йил 9 августда қабул қилинган ЎРҚ-706-сон «Транспорт тўғрисида»ги Қонун транспорт соҳасидаги муносабатларнинг умумий ҳуқуқий асосларини белгилайди. Мазкур қонун 2021 йил 11 ноябрдан кучга кирган.

Темир йўл логистикаси нуқтаи назаридан 2024 йил 27 ноябрда қабул қилинган ЎРҚ-1006-сон «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги Қонун алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, у 2025 йил 1 январдан кучга кирган.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва ташишда маҳсулот хавфсизлиги масаласи ҳам муҳим ҳуқуқий аҳамият касб этади. 2025 йил 3 февралда қабул қилинган ЎРҚ-1023-сон «Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида»ги Қонун 2025 йил 6 августдан кучга кирган.

Шу билан бирга, логистик жараёнларни рақамлаштиришда 2004 йил 29 апрелда қабул қилинган 611-II-сон «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги Қонун муҳим ҳуқуқий асос ҳисобланади.

Шундан келиб чиқиб, тадқиқотнинг мақсади Ўзбекистонда логистикани ташкил этишнинг амалдаги меъёрий-ҳуқуқий асосларини тизимлаштириш, уларнинг агрологистикадаги аҳамиятини баҳолаш ва ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш бўйича илмий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари қуйидагилардан иборат:

логистика соҳасининг асосий ҳуқуқий манбаларини аниқлаш;
транспорт ва юк ташиш муносабатларини

тартибга солувчи нормаларни таҳлил қилиш;
қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари
логистикасига оид озиқ-овқат хавфсизлиги
талабларини ўрганиш;
логистикани рақамлаштиришнинг ҳуқуқий
асосларини баҳолаш;
мавжуд ҳуқуқий базанинг агрологистика
самарадорлигига таъсирини аниқлаш;
логистикани ҳуқуқий тартибга солишни
такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб
чиқиш.

Тадқиқот методологияси.

Тадқиқотда тизимли таҳлил, қиёсий
таҳлил, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни контент-
таҳлил қилиш, мантикий умумлаштириш
ва институционал ёндашув усулларида
фойдаланилди.

Тадқиқотнинг ахборот базасини
Ўзбекистон Республикасининг амалдаги
қонунлари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари ҳамда
Қонунчилик маълумотлари миллий базаси —

LexUZ маълумотлари ташкил этди.

Логистиканинг ҳуқуқий базасини таҳлил
қилишда норматив ҳужжатлар шартли равишда
бешта асосий блокка ажратилди:

транспорт ва ташиш муносабатлари;
шартномавий ва хўжалик муносабатлари;
озиқ-овқат хавфсизлиги ва маҳсулот
сифати;

рақамли ҳужжат айланиши;
логистика инфратузилмаси ва таъминот
занжири.

Бундай тасниф логистикани фақат
транспорт хизмати сифатида эмас, балки ишлаб
чиқарувчидан якуний истеъмолчига қадар бўлган
товар ҳаракатини бошқариш тизими сифатида
баҳолаш имконини беради.

Тадқиқот натижалари. Таҳлил
натижасида Ўзбекистонда логистикани ташкил
этишнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси бир нечта
ўзаро боғлиқ таркибий қисмлардан иборат
эканлиги аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал.

Логистикани ташкил этишнинг асосий меъёрий-ҳуқуқий асослари

№	Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар	Логистикадаги аҳамияти
1	«Транспорт тўғрисида»ги ЎРҚ-706-сон Қонун, 09.08.2021	Транспорт соҳасининг умумий ҳуқуқий асоси
2	«Темир йўл транспорти тўғрисида»ги ЎРҚ-1006-сон Қонун, 27.11.2024	Темир йўл орқали юк ташиш ва транспорт муносабатлари
3	«Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида»ги ЎРҚ-1023-сон Қонун, 03.02.2025	Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва муомалада хавфсизлигини таъминлаш
4	«Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги 611-II-сон Қонун, 29.04.2004	Электрон ҳужжатлардан фойдаланиш ва рақамли логистика
5	Фуқаролик қонунчилиги	Ташиш, сақлаш ва шартномавий муносабатлар
6	Божхона қонунчилиги	Экспорт-импорт ва халқаро логистика жараёнлари

Манба: муаллиф томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида тузилди.

«Транспорт тўғрисида»ги Қонун
логистик тизимнинг транспорт компонентини
ҳуқуқий жиҳатдан таъминлайди. Қонун
транспорт соҳасидаги муносабатларни
умумий тартибга солиб, транспорт турлари
ўртасидаги муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан
шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Темир йўл транспортига оид янги
қонуннинг қабул қилиниши эса транспорт-
логистика инфратузилмасини ҳуқуқий жиҳатдан
янгилашнинг муҳим босқичи ҳисобланади. У

2025 йил 1 январдан амалга киритилган.

Агрологистика учун яна бир муҳим
натижа шундан иборатки, қишлоқ хўжалиги
маҳсулотларини ташишни фақат транспорт
масаласи сифатида баҳолаш етарли эмас.
Маҳсулотнинг сифати ва хавфсизлиги бутун
логистик занжир давомида таъминланиши
лозим.

ЎРҚ-1023-сон «Озиқ-овқат хавфсизлиги
тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши
бу йўналишдаги ҳуқуқий базани янада

1-расм. «Агрологистика ҳуқуқий таъминотининг интеграциялашган модели»

мустаҳкамлади. Мазкур қонун 2025 йил 6 августдан кучга кирган.

Рақамли логистика нуқтаи назаридан электрон ҳужжат айланиши ҳам муҳим ҳисобланади. 611-II-сон Қонун электрон ҳужжат айланиши соҳасидаги муносабатларни тартибга солишга қаратилган бўлиб, рақамли логистика платформаларини шакллантириш учун ҳуқуқий асослардан бирини ташкил этади.

Шу асосда агрологистикада қуйидаги интеграциялашган занжирни шакллантириш мақсадга мувофиқ:

Ишлаб чиқариш → йиғиш → саралаш → сақлаш → қадоқлаш → ташиш → қайта ишлаш → улгуржи тақсимлаш → чакана савдо → истеъмолчи.

Ушбу занжирнинг ҳар бир босқичи муайян ҳуқуқий талаблар билан боғланган. Демак, агрологистикани самарали ташкил этиш учун алоҳида норматив ҳужжатларнинг мавжудлиги эмас, балки уларнинг ўзаро мувофиқлиги муҳим аҳамият касб этади.

Муҳокама. Тадқиқот натижалари Ўзбекистонда логистикани ҳуқуқий тартибга

солиш тизими шаклланганлигини кўрсатади. Бироқ ушбу тизим тармоқлар кесимида тарқоқ ҳолда мавжуд бўлиб, логистик занжирнинг барча боскичларини ягона тизим сифатида бошқариш нуқтаи назаридан янада такомиллаштириш имконияти мавжуд.

Биринчи муаммо — норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тармоқлар бўйича тарқоқлиги. Транспорт, озиқ-овқат хавфсизлиги, электрон ҳужжат айланиши, божхона ва шартномавий муносабатлар турли ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Иккинчи муаммо — агрологистиканинг ўзига хос хусусиятларини ягона ҳуқуқий тизимда акс эттириш зарурати. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари тез бузилувчан бўлгани учун транспорт ва сақлаш жараёнлари вақт, ҳарорат, намлик ва санитария талаблари билан узвий боғлиқ.

Учинчи муаммо — рақамли логистика элементларининг ягона ахборот муҳитига бирлаштирилиши. Электрон ҳужжатлардан фойдаланиш учун ҳуқуқий асос мавжуд бўлса-да, ишлаб чиқарувчи, ташувчи, омбор, логистика маркази ва харидор маълумотларини ягона рақамли занжирда интеграция қилиш масаласи долзарб бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот натижасида «Агрологистика ҳуқуқий таъминотининг интеграциялашган модели»ни шакллантириш таклиф этилди.

Ушбу модел бешта элементдан иборат (1-расм):

Бундай ёндашувда меъёрий-ҳуқуқий база логистика жараёнининг пассив элементи эмас, балки уни бошқариш механизмларидан бири сифатида қаралади.

Шу нуқтаи назардан қишлоқ хўжалиги соҳасида «Ягона агрологистика ахборот платформаси»ни жорий этиш истиқболли йўналиш ҳисобланади. Унда фермер хўжаликлари, кластерлар, ташувчилар, омборлар, совутиш марказлари, қайта ишлаш корхоналари ва савдо субъектлари ўртасида электрон маълумот алмашинувини таъминлаш мумкин.

Бунда маҳсулотнинг ҳажми, келиб чиқиши, сифати, сақлаш шароити, транспорт воситаси, етказиб бериш муддати ва қабул қилувчи субъект

ҳақидаги маълумотлар ягона ахборот муҳитида шакллантирилиши мумкин.

ХУЛОСА. Тадқиқот натижалари Ўзбекистонда логистикани ташкил этишнинг зарур меъёрий-ҳуқуқий асослари шакллланганлигини кўрсатди.

Шу билан бирга, логистика соҳасининг комплекс хусусияти уни транспорт соҳасининг алоҳида қисми сифатида эмас, балки ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш, тақсимлаш, рақамлаштириш ва истеъмол жараёнларини бирлаштирувчи интеграциялашган тизим сифатида ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишни талаб этади.

Тадқиқотда асосий ҳуқуқий ҳужжатлар сифатида «Транспорт тўғрисида»ги ЎРҚ-706-сон, «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги ЎРҚ-1006-сон, «Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида»ги ЎРҚ-1023-сон ҳамда «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги 611-II-сон қонунларининг логистика учун аҳамияти асосланди.

Агрологистикани ривожлантириш мақсадида қуйидаги чораларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

логистикага дахлдор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ягона тизим асосида мувофиқлаштириш;

агрологистикага оид ҳуқуқий нормаларни алоҳида тизимлаштириш;

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташиш ва сақлашнинг рақамли мониторингини кенгайтириш;

электрон юк ҳужжатлари ва электрон шартномалардан фойдаланишни ривожлантириш;

логистика марказлари ва агрологистика кластерларининг ҳуқуқий мақомини янада аниқлаштириш;

фермер, кластер, ташувчи, омбор, қайта ишловчи ва савдо субъектлари ўртасидаги рақамли ахборот алмашинувини ягона платформага бирлаштириш.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда логистикани ҳуқуқий тартибга солишнинг кейинги босқичи мавжуд норматив базани фақат кенгайтириш эмас, балки уни ўзаро интеграциялаш, рақамлаштириш ва агрологистиканинг ўзига хос хусусиятларига мослаштириш билан боғлиқ бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Транспорт тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-706-сон, 09.08.2021.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-1006-сон, 27.11.2024.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-1023-сон, 03.02.2025.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида»ги Қонуни. 611-II-сон, 29.04.2004.
5. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси — LexUZ.

ҲАЁТ, ҚОНУН ВА УЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ АЙРИМ ТУШУНЧАЛАР МАЗМУН-МОҲИЯТИ ТАЛҚИНИ

Рахимов Фарҳад,

Тошкент кимё-технологиялар институти Илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори, т.ф.д., профессор

Бугунги глобаллашув шароитда давлатлар ва миллатларнинг яшаб қолиши кундан кунга ўткир муаммога айланиб бормоқда. Тарихи ва миллий кадриятлари заиф, аҳолиснинг дунёқараши тор мамлакатлар таназзулга юз тутмоқда. Бу борада Ўзбекистон давлати ва раҳбарияти бошқаларга ўрнатилган бўладиган ибратомуз ишларни амалга оширмоқда. “Миллий тикланишдан миллий юксалишга” шиори остида ўз тараққиётининг Учинчи Ренессансига қадам қўйган ўзбек жамияти зиммасидаги буюк мақсадларни амалга оширишда, энг аввало, ўтмиш аждодларининг бой тарихий мероси ва ҳозирда дунё етакчи мамлакатлари эришган катта ҳаётий тажрибаларга таяниб, юртимизда кенг қўлланма ислохотлар олиб бормоқда.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, жаҳон тамаддунига муносиб ҳисса қўшган Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Фаробий, Аҳмад ал-Фарғоний каби буюк ҳамюртларимизнинг фаолияти негизида илм-фан, олдинга интилиш, бугунги кун таъбири билан айтганимизда, “инновацион ғоялар” яшириниб ётганини кўришимиз мумкин. Уларнинг ҳаммаси жамиятни янгилаш, одамларнинг турмуш тарзини тубдан яхшилаш

учун хизмат қилгани билан ажралиб туради. Демак, ҳаётда илм ҳамма нарсадан устун туради. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Билим кўп бор айтганимдек, ўтда ёнмайди, сувда чўкмайди. Яккаю ягона нажотимиз – илм” [1].

Дарҳақиқат, қайси минтақада, давлатда ривожланиш, тараққиёт бўлса, унинг асосида илм-фан, техника янгиликлари ётибди. Илм-фан, техника ютуқларида миллат, дин, муайян жой муҳим аҳамият касб этмайди. Қаерда етарли шарт-шароит, имконият бўлса, ўша ерда илм-фан гуллаб-яшнайдеради.

Илм олишга ҳаракат, янгиликка интилиш, олам ва жамият қонунларини билишга бўлган рағбат ҳамма жойда бир хил кечмайди. Унга бўлган тўғри илмий муносабатларга бориб тақалади.

Илм-фанни ишлаб чиқарувчи куч тараққиётининг ҳақиқий драйверига айлантира олган ва унинг ютуқларидан эзгулик йўлида фойдалана олаётган мамлакатларда давлат бўрси, тинчлик ва осойишталик, аҳоли фаровонлиги муттасил юксалиб бораверади. Буни юксак даражада ривожланган қатор мамлакатлар тажрибаси яққол кўрсатиб турибди.

“Илмнинг баҳоси йўқдир. Ҳамма нарса илмга боғлиқ, илм эса соҳибига”, – деб ёзган ислом маърифатининг етакчиларидан бири Имом Ғаззолий [2].

Ўзбек илм-фанини дунё миқёсига олиб чиқиш учун бизда илмий салоҳият ҳам, имкониятлар ҳам етарли. Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: “Тараққиётнинг тамал тоши илм-фан ва таълим-тарбияда.”

2026 йил 22 март санасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Раҳимов Хушбоқни “Дўстлик” ордени билан мукофотлаш тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди [3]. Унда “Кўп йиллик самарали бадиий-ижодий фаолияти билан замонавий адабиётимизни ватанпарварлик, фидойилик, инсонийликни тараннум этувчи асарлар билан бойитиш, халқимизнинг онгу тафаккури, маънавий салоҳиятини юксалтириш, фарзандларимизни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашга қўшган муносиб ҳиссаси, юртимиздаги туб ислохотлар моҳиятини жамоатчиликка етказиш, жамиятда миллатларaro дўстлик ва тотувликни, турли миллат ва элат вакиллари ўртасида ўзарo ҳамжиҳатлик, меҳроқибат муҳитини мустаҳкамлаш, миллий маданиятлар ва анъаналарни ривожлантириш борасидаги катта хизматлари ҳамда ижтимоий ҳаётдаги фаол иштироки учун шоир, маънавият тарғиботчиси Раҳимов Хушбоқ “Дўстлик” ордени билан мукофотлансин” дейилган.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг юқоридаги фармони бизни ўзининг самарали бадиий-ижодий фаолияти билан замонавий адабиётимизни ватанпарварлик, фидойилик, инсонийликни тараннум этувчи асарлар билан бойитган, халқимизнинг онгу тафаккури, маънавий салоҳиятини юксалтириш, фарзандларимизни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашга муносиб ҳисса қўшиб келаётган замондошимиз, файласуф шоир Хушбоқ Раҳим тўғрисида “Файласуф шоир шахсияти” рисолини ёзишга ундади.

Рисола файласуф шоир Хушбоқ Раҳим шахсиятини тараннум этувчи ўндан ортиқ алоҳида бўлимлар жамланмасидан иборат [4]. Ундаги фойдаланилган адабиётлар рўйхатида, файласуф олим ва шоирнинг йигирмага яқин асрлари, ушбу асарлар талқини билан боғлиқ 50 га яқин маҳаллий ҳамда ҳорижий матбуотда эълон қилинган нашр материаллар номлари жамланган.

Мазкур мақолада ёшларимиз учун ибрат бўла оладиган “Файласуф шоир шахсияти” рисоласи асосида ҳаёт, ижтимоий ҳаёт, қонун улар билан чамбарчас боғлиқ айрим тушунчалар мазмун-моҳияти талқинини файласуф олим ва шоир мушоҳадаларига таяниб ёритишни мақсадли деб билдик.

Олам бир бутун, азалий ва абадий. Уни биз Борлиқ деймиз. Борлиқ табиат, жамият, инсон ва

унинг онги мажмуасидан иборат. Улар коинотга нисбатан заррача ҳисобланадиган Курраи Заминнинг кўрки, бойлиги, мулки. Бундай бебаҳо хазиналарнинг азали ҳам, бугуни ҳам, эртаси ҳам сувга бориб тақалади. Бесув жойда ҳаёт йўқ, бўлмайди ҳам. Ҳаёт нуфузли қўлланмаларда ёзилишича оксил моддаларнинг яшаш усулидир. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да ёзилгани мисол “С. барча ўсимликлар, тирик организмлар ва микроорганизмларда моддалар алмашинуви учун зарур, асосий восита” [5].

Хушбоқ Раҳимнинг “Кўкдан тушмаган китоблар” [6] асарида келтирилишича бундан уч минг йиллар бурун “Авесто” китоби муаллифи таълим-тарбия жараёнига алоқадор кашфиёт, мўъжиза, янгиликлар яратган. Мафкура бир сўз билан айтганда тартибга солинган, муайян манфаат нуқтаи назаридан махсус ишловлар берилган ғоялар мажмуасини шакллантирган. “Авесто”даги шундай ғоялардан бири яккахудоликдир. Бу ғоя насиҳатда келтирилишича фарзанди башар қайси бир оила, уруғ, қабила ёки ирққа мансуб бўлмасин, ер юзининг қайси бир ҳудуди ё гўшасида яшамасин, улар ёлғиз ва ягона Аллоҳнинг бандаси. У бандаларининг истаса борини яқсон, истаса мавжуд мушкулларини осон айловчи илоҳий куч-қудратдир. Шунингдек, бу ғоя одам, турли уруғ, қабилалар ўртасидаги келишмовчилик, жанжал, низоларнинг олдини олади. Одамлар ўртасидаги бирлиكنинг барқарорлашувини таъминлайди. У ғоя аҳли одамлар бир эътиқод, бир мақсад йўлида батамом бирлашишлари ягона ҳам ишончли омилига айланади. “Авесто”да табиат, жумладан, сув муқаддас, дейилади.

Сув ҳаёт учун, тирик организмлар учун, инсон ва унинг умри учун фақат фойдали деб ўйлайдиган кишилар жуда қаттиқ адашадилар. Чунки сувнинг зарарли томонлари ҳам мавжуд. “... айнан сув, – деб ёзган Поль БРЭГГ “Сув ва туз” [7] китобида, инсонни ҳам, ҳайвонларни ҳам қариликка олиб келувчи асосий омилдир. Бунинг устига, танага зарарли бўлган мағний, карбонат, кальций ва бошқа ноорганик минерал моддалар билан тўйинган сув нафақат инсон организми фаолиятини сусайтиради, балки унга кўплаб кийинчиликлар олиб келади.” Ҳақиқатдан шундай. Сувда эриган газлар, яъни азот, баъзан водород сульфид, углевод ва бошқалар бўлиши эҳтимол. Чунки сув универсал эритувчи. Шоир Хушбоқ Раҳим юқоридагиларни қатъий ҳисобга олган, сув билан бошқа унсурларнинг ўзарo боғланиш ва алоқаларини аниқ ўрганиб, “Айланиш ёхуд экология” шеърини ёзган [6].

Сув биздан ташқарида, бизларсиз ҳам буғ, туман, булут, ёмғир, қор, муз ҳолатида азалдан мавжуд, бундан кейин ҳам абадий мавжуд бўлади. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”да ёзилганидай “Ернинг геологик тузилиши тарихи ва унда ҳаётнинг шаклланишида сув муҳим

аҳамиятга эга.” Бор гап шу. Ер, иссиқлик, ҳаво, сув. Буларни бир-биридан ажратиш қийин. Чор унсур. Худди шу маънода шоир Хушбоқ Раҳим ёзганидай сув – одам, унинг ичининг ичи, кучининг кучи ё энергияси, онги, маънавияти, қўшиғи, қулги-қувончи, шеъри ва шеърининг сайқалидир. Бу ҳукм шунчаки бир фалсафа эмас, балки ҳаёт ва ижтимоий ҳаётнинг ўзидир. Ижтимоий ҳаётда эса ҳаётдагидан фарқли ўлароқ мусикага, шеърият, ўйин-қулги, қувончга ўч инсонлар жамоаси фаолият кўрсатади.

Тириклик, яъни ҳаётнинг дастлабки шакли кўклам, ўсимликлар дунёси. Улар Заминдан куч, Қуёш билан Ойдан қудрат олади, ҳаётнинг ўзидан юқори шакллари кислород, мева ва бошқа озукалар билан таъминлайди. Лекин улардан ҳаммаси Замин учун меҳмон.

Занжирбанд ҳаёт ҳодиса. Унинг моҳияти моддалар алмашинувидир. Моддалар алмашинуви тирик табиатда тараққийтга, нотирик табиатда унинг таназзулига, шакл ўзгартиришига сабаб бўлади. Мободо муайян буюм-ҳодисага хос бўлган моддалар алмашинуви илмий, амалий йўл билан тўхтатиб ташланса, ундай буюм-ҳодиса аввалги қиёфасини минглаб йиллар ўзгартирмайди.

Биоҳаётнинг ҳар бир шакли, яъни ўсимлик, ҳашарот, ҳайвонот ва одам организми ҳужайралардан тузилган. Ҳужайрани турфа кислота ва муайян оксилларсиз тасаввур қилиш қийин. Лекин уларда ҳам ҳодиса ва моддалар алмашуви устуворлиги аксиома. Қисқаси, тирик табиат ниҳоятда мураккаб, улар тана ва организмда коинотдаги мавжуд ва моддий унсурлардан барчаси мавжуд. Улардан ҳар бири ҳодиса, ҳодиса эса моҳиятсиз эмас. Фикримизни ўтган юз йил орасида “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”да ёзилганидай “Физиология ва тиббиёт бўйича” тўқсон саккизта “Нобель мукофоти лауреатлари” тадқиқотлари натижалари тасдиқлайди. “Чекли ранг”. Ушбу рангларда ҳам моҳият мавжуд. Табиатдаги ранглар етти хил турда товланиши физика фани ютуқларидан аниқ.

Садриддин Салим Бухорий “Икки юз етмиш етти пир” [8] китобида Абдуҳолик Ғиждувоний “Мақсад ас солиқин”ида “пири муршидлари Юсуф Ҳамадонийнинг сурат ва сийратларини баён қилган...” дейди ва ёзади. “Мусаввир етти рангни ишлатиб сурат чизади. Лекин агар битта ранг, асосий – саккизинчи ранг қўшилмаса, сурат қуруқ, жонсиз чиқади. Барча ранглар рангини ўзгартирадиган бу ранг меҳрдир, муҳаббатдир”.

Шоир Хушбоқ Раҳим “Занжирбанд дунё ёхуд Тоштемир” достонида [9] уларни яккалам қилиш билан бош қаҳрамони “Ўн беш ҳоким қиссаси”ни қиёмига етказган. Бунда у замонамиз қаҳрамони Тоштемир Турди ҳеч қачон, меҳнат фаолияти давомида ҳеч бир катта-кичик, оддий ё мураккаб ишга меҳр-муҳаббатсиз, юзаки, қўл

учида ёндошган эмас демоқчи. Ана сизга шоир Хушбоқ Раҳимнинг “Занжирбанд дунё ёхуд Тоштемир” достони моҳияти, китобхонлар учун маънавий ибрат, наф, фойда.

Дарҳақиқат, биоҳаётнинг ҳар тўртта шакли ўзаро эт-тирноқ. Улардан бирисиз иккинчисини тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Биоҳаётнинг дастлабки шакли ўсимликлар дунёси. Улар ҳашарот, ҳайвонот ва одамни ўзига хос ва мос моддалар алмашуви, яшаш учун кураши жараёнида ўзидан бошқа тирик организмларни кислород билан таъминлайди, шириндан шакар меваси билан сийлайди. Болари асал беради, қушлар тухум, ҳайвонлар гўшт, жун, тери, сут, ёғ ва ҳақозо. Лекин биоҳаётнинг ҳар бири шакли, унинг ҳар бир тури орасида муайян зўровон ё текинхўрлари қадамда учрайди. Масалан, зарпечак, бургутлар, гўштхўр ҳайвонлар. Одамлар орасида фагоцит, яъни ебтўймас, очкўзи, текинхўр ё фожир, яъни фоҳиш, уятсиз, ёлғончилари учрайди. Ҳайвондан ундайлар фақат икки оёғи борлиги билан фарқ қилади. Икки оёқ, лекин ҳайвон табиат одамларга от, мансаб, халқ мулкига чанг солиш, юқорининг буйруғини бесўз бажариш, текин таом бўлса бас. Бир бош узум учун ундайлар бутун бир боғни пайҳон қилади. Ёки асарда келтирилганидек бешафқат, беаёв, қалтис, одам бўйи қор, совукдан дов-дарахтлар ҳам зарб еган, зирқираган паллада оппоқ қорли тоғдан дон илинжида ўзини музлаб, ялтираб ётган қўлга ташлаган қалликларни қишлоқдошлари кўмагида йиғиб, уларга Тоштемир мисоли челақ-челақ дон сепишлар ундайлар учун эътиборга нолойиқ, ташвиш ортирадиган масалалардандир. Бошқача айтганимизда асар қаҳрамонининг табиатга нисбатан онгли муносабатидан китобхон ўзига тегишли хулосалар чиқариб олиши тайин.

Ижтимоий ҳаёт биоҳаётдан фарқ қилади. Унда онгли одамлар фаолият кўрсатади. Ҳар қадамда манфаатлар тўқнашуви. Биоҳаёт билан ижтимоий ҳаётнинг чегараси, бош тугуни, туташган нуқтаси одамлар. Улар онгли зот бўлишидан, меҳнат қуролига муносабати билан тўрт оёқли ҳайвонлардан фарқлинишига қарамадан икки тоифага бўлинган. Бой ва камбағал.

Меҳнат қилишни моддалар алмашинувида бўлган табиий эҳтиёж талаб қилади. Моддалар алмашинуви эса биоҳаётнинг моҳиятидир. Ҳаёт эса оксил моддаларнинг яшаш усулларида иборат. Фарзанди башар энг аввало озиқ-овқатга, кийим-кечак, уй-жой ва маънавиятга муҳтожлик сезади. Шу муҳтожликларни муваффақиятли ҳал қилиш учун ота билан она кун, ҳафта, йилларни қийин ва қайноқ меҳнат билан кексарттиради. Биз ҳаммамиз ҳам шу. Ўқувчи, талабалар ҳам шуларга қўниқма, малака ҳосил қилишлари шарт. Аини дамда меҳнатнинг турлари кўп. Улар жисмоний, ақлий, оддий, малакали меҳнатлиги билан ўзаро фарқланади.

Шоир Хушбоқ Раҳим маънавий маъданлар марваридининг мафтункори. У олам ва одам, табиат билан жамият ўртасидаги бирлик ва тафовутларга теран кўз билан қарайди. Чуқур мушоҳада қилади, уларга синчиклаб эътибор беради, ўрганади, сўнг мантикий хулоса чиқаради. Аниқроғи, қонуниятли боғланишлар бирлиги мажмуасидан иборат тизим бўлган табиатга ҳаваси келади. Атрофдаги одамларнинг ҳам худди табиатдаги мустақамликлардан кам бўлмаган бирликка эга бўлишини истади.

“Биз, – деб ёзган шоир Хушбоқ Раҳим китобининг хулоса қисмида, – ҳаётга Борлиқни китоблардай ўқиш, ўрганиш ва ёзиш учун келганмиз, ҳаммамиз шунга интиламиз.” Дарҳақиқат Борлиқ, яъни табиат, жамият, одам ва унинг сийратини китобдай ўқиш осон иш эмас. У фақат ва фақат инсоннинг кўлидан келади. Инсон олий қадрият. Унинг кўлидан келмайдиган юмуш азалий ва абадий оламда йўқ. Бўлмайди ҳам. Афсуски, онадан дастлаб инсон эмас, балки одамча, одам, чақалоқча туғилади. Чақалоқчанинг ким, яъни ҳайвон табиат ёки инсон бўлиши уни ўраб турган ижтимоий муҳит билан ижтимоий таълим-тарбиянинг таъсири даражасига боғлиқ бўлади. Бу қонун. Қуш уясида кўрганини қилади. Тарбия билан таълим шакли ва мазмуни жамият талабидан ажралмас. Шундай экан, инсон инсоний жамиятда, дунёвий давлатда таълим-тарбия туфайли камолот пиллапоясининг юқори поғонасига кўтарилади. Бунда мафкура муҳим. У ғоясиз бўлмайди. Ғоя инсон онгига ташқаридан турфа воситалар орқали киритилади. Шундай воситалардан бебаҳоси китобдир. “Китоблар ҳам, – деб ёзган шоир Хушбоқ Раҳим, – таълим-тарбия мисоли ҳеч қачон нуфуз ва қиймати камаймайдиган қадриятлардан. Уларга ворисийлик хос. Ворисийлик фалсафанинг “Инкорни инкор” қонунига тааллуқли тушунчаларидан бири. Бу ривожланаётган ёки мавжуд бўюм, жумладан, маълум ва машҳур китобларнинг керакли томонидан фойдаланасан, нокерак томони даҳлсиз дегани. Бизнинг мавжуд қадриятларга, айниқса китобларга нисбатан муносабатимиз шундай, бундан кейин ҳам шундайлигича қолади.”

Шоир Хушбоқ Раҳим фалсафа қонун қоидаларини чуқур билган ҳолда инсоннинг ўзи бир дунё, у бутун оламнинг сарвари, аммо одамлар баъзан ўзини, бир-бирларини тушунмайдилар, деб такрор ва такрор айтади.

Ҳар одам қандайдир орзу армонлар билан, қай бири юракдаги дардлар олами билан, қай бири қалбидагини пинҳон тутиши билан, қай бири ихтиро завқи билан, яъни инсон ички олами билан бир-биридан фарқ қилишини шеъротида шарҳлашга эришади. Ҳа, ҳар одам кўксига сувайдо тугун борлигини “Ўзингни тушуниб етдингми?!”, яъни “Тафтиш” шеъротида эҳтирос билан бадий ифода этади.

Ноз-неъматларнинг (энергия)си куч-қувват, китобхонларнинг имконияти маънавий, замонавий меҳнат қуролиники ғалаба, қизларнинг имконияти оналик, ўғил боланики оталиқдир. Уларнинг воқеликка айланиши эса муайян шарт-шароит ҳам маълум вақтни талаб қилади. Булар табиий, қонун. Қонунлар қамровида қанчадан-қанча жараёнлар мавжуд. Бироқ улардан лоақал биронтаси ҳам бизу сиздан рухсат сўрамайди. Ҳатто ўзининг организмидagi ўзгариш ўз истагинга боғлиқ бўлмайди, баъзан истагинга тамом тескари бўлади. Чунки улар моддий, истак эса маънавийдир.

Фалсафа эса борлиқ, яъни табиат, жамият, одам ва унинг онги энг умумий алоқа ва боғланишларини бизларга ўргатади. Унинг учта қонун ва бир қатор тоқ ва жуфт тушунчалари мавжуд. Тушунчаларига ҳам энг умумийлик тамғаси босилган. Улар ҳажми жиҳатидан бошқа кенгаймайдиган тушунчалардир. Фалсафанинг жуфт тушунчалари “айримлик ва умумийлик”, “сабаб ва оқибат”, “тасодиф ва зарурият”, “имконият ва воқелик”, “шакл ва мазмун”, “моҳият ва ҳодиса”дан иборат.

Ҳодиса юқорида қайд қилганимиздай моҳиятсиз бўлмайди. Моҳият қонуннинг муҳим элементларидан бири. Уни англаш, билиш, қайд қилиш фаннинг, инсон тафаккурининг иши. Инсон тафаккури ҳодисалар қат-қатидаги моҳиятни англаш, билиш қудратига қодир. Айни дамда исталган турдаги либос. Уларни ҳодисасига, кўринишига қараб бир-биридан фарқлаймиз. Бу фарқ уларнинг моҳияти, яъни унинг қийматидир. Қиймат эса унга сарфланган меҳнат даражасига тенг ё муноносибдир.

“Микдор”, “сифат”, “меъёр”дан ҳар бири бир томондан сўз, иккинчи томондан тушунча. Тушунча сўзга нисбатан бирлики эмас, кўплики, айримлики эмас, умумийлики ифодалайди. Умумийлик эса фалсафага, методологияга хос. У табиатда ҳам, кишилиқ жамиятида ҳам, унинг тафаккурида ёки сув, ҳаво, тафт, тупроқ, яъни биоҳаётда ҳам, ижтимоий ҳаётда ҳам тенг ва бирдай амал қилади.

Таянч нуқтасини топган фарзанди башар қуни кеча “Коронавирус”га барҳам берди, ички моддалар алмашувини тўхтатди, олис ой жинсларидан Ерға келтирди. Кимлардир ўша ойга байроғини қадаб, Ватанга қайтди. Бунда таянч нуқта, яъни қонун иш берди. Беконун жамиятда, бетайин одамлар бор экан, “Кластер усули” ҳам, “Томчилатиб суғориш” ҳам қутилган натижаларни бермайди. Чунки улар мазмун-моҳиятига кўра, оилавий, хусусий эмас, балки ижтимоий меҳнат ҳам, ижтимоий ишлаб чиқариш, ижтимоий муносабатлар, ижтимоий манфаатлар майдонидир. Ижтимоий муносабатлар эса биологик зот одамнинг эмас, балки инсоннинг моҳиятидир. Инсонни инсоний жамият, шундай ишлаб чиқариш жамоаси тарбиялайди.

Бирок беконун, бебилим, бемалака табиат билан ўйнашиб, у билан хазиллашиб, унга нисбатан зўрлик ишлатиб бўлмайди. Ундай ношуд, ландавур, французча айтганда фагоцитлардан табиат ўч олади.

Микдорнинг сифатга сифатнинг микдорга ўтиши ички имконият, бирлик ва терслик, айният ва тафовут, зиддиятлар, қарама-қаршилик, сабаб, зарурият, инкор, инкорни инкор ва бошқа алоқа ҳам боғланишлар орқали амалга ошади. Табиат, жамият, инсон ва унинг онгида эса ундай боғланиш ҳам алоқалар сони сон мингта. Улардан ички, яширин, бевосита, муҳим, барқарор, зарурий, моҳиятли боғланишлар мажмуаси қонун

дейилади.

Қонунлар энг умумий, умумий, айрим қонунларга бўлиб ўрганилади. Ундай қонунлар азалий ва абадий. Улар бизлардан ташқарида. Фаннинг вазифаси шундай қонунларни излаб топиш ва ишлаб чиқарувчи кучларнинг бирига айланиб кетишида улардан ўрнида фойдаланишдир. Бирок фанда ҳам фан бор. Мисол учун математика. У бошқа фанлардан, жумладан кимё фанидан фарқли ўлароқ ишлаб чиқарувчи кучга айланмайди, қўшимча қиймат яратмайди. Унинг вазифаси ҳисоб-китоб. Шу ваздан Альфред Нобел математикларни мукофотланувчилар рўйхатидан тушириб қолдирган. Бу биринчидан. Иккинчидан, юқоридаги қонунларнинг (деҳқончасига айтганимизда) шахсий, оилавий, манфаатлар билан, давлат, сиёсат, ҳуқуқ, мафкура билан мутлақо иши йўқ. Улар ушбу азалий ва абадий хусусияти туфайли амалдаги қонун ва конституцион қонунлардан кескин фарқ қилади.

Хулоса қилиб айтганда, ҳаёт, ижтимоий ҳаёт беконун эмас. Ундай қонунлар билан қуролланган фарзанди башарнинг йўли яқин ва ютуғи аниқ, энг муҳими эркин бўлади. Эркинлик эса подшоликдир. Аксинча, беконуннинг шоир Хушбоқ Раҳим “Сурхондарё қасидаси”да [10] ёзгандай ишонгани “Юмук”, юрган йўли “Кўндаланг” ва борадиган жойи “Тоургон”дир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. [https:// prezident.uz/uz/lists/view/4659](https://prezident.uz/uz/lists/view/4659).
2. Имом Ғаззолий. Олтин битиклар. – Тошкент: Фактор-пресс нашриёти, 2023. – 320 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 22 мартдаги “Раҳимов Хушбокни “Дўстлик” ордени билан мукофотлаш тўғрисида”ги Фармони.
4. Файласуф шоир шахсияти. Ф.Раҳимов, А.Тўраев, Ш.Маманиёзова. – Тошкент: “Яшил япроқ нашриёти”, 2026. 172 бет.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти.
6. Хушбоқ Раҳим. Кўкдан тушмаган китоблар. Т.: “Adast Poligraf”, 2023 йил. 336 бет.
7. Поль БРЭГГ “Сув ва туз” (Т.: “Adabiyot uchqunlari”, 2014 йил.
8. Садриддин Салим Бухорий. Икки юз етмиш етти пир. “Бухоро” нашриёти – 2006 йил.
9. Хушбоқ Раҳим. Занжирбанд дунё ёхуд Тоштемир. Термиз, “Surxon-nashr”, Термиз-2025-йил. 344 бет.
10. Хушбоқ Раҳим. Сурхондарё қасидаси. Термиз, “Surxon-nashr”, 2023-йил. 396 бет.

ОСОБЕННОСТИ ПОВРЕЖДЕНИЙ ЛУКА РАЗЛИЧНЫМИ ВРЕДИТЕЛЯМИ

Кожевникова А. Г.,

д.б.н., профессор, Ташкентский государственный аграрный университет, Ташкент

Аннотация. В статье представлены материалы по особенностям повреждений лука различными вредителями, определение и значение вредителей, их вредоносность, изучены морфологические и биологические особенности, пищевые связи.

Ключевые слова: вредители лука, насекомые, клещи, морфология, биология, диагностика, защитные мероприятия.

Общеизвестно, что луковичные культуры – двулетние и многолетние травянистые растения семейства лилейных. Выращивают их во многих земледельческих районах нашей страны и в других странах мира.

Репчатый лук – одна из ценнейших и самых распространенных овощных культур. Как культурное растение он был известен ещё в 4-м тысячелетии до н.э.

Его употребляют в пищу в свежем, жареном и маринованном виде, так как лук содержит эфирные масла, сахара, витамины С, В1, В2, В3, РР, много калия, фосфора, кальция, а также железо и микроэлементы и обладает ценными пищевыми и лечебными свойствами. Поэтому сохранение полученного урожая имеет очень большое значение.

Среди беспозвоночных животных членистоногие (тип Arthropoda) являются наиболее высокоорганизованными и очень

разнообразными животными, среди них много вредных видов. Представители типа членистоногих это большинство современной фауны Земли и составляют свыше 80%.

К типу членистоногие относятся насекомые и клещи, они представлены огромным количеством видов с разнообразными особенностями строения, поведения и экологии.

Особое отрицательное значение имеют насекомые и клещи, как вредители сельского хозяйства.

Насекомые и клещи относятся к разным видам, родам и семействам, которые сильно отличаются друг от друга. Причина заключается в их биологии, строении, размножении, развитии, питании, распространении и т.д. Ученые считают, что исследователям ещё предстоит открыть и описать многие десятки тысяч новых видов насекомых и клещей. Материалом для настоящей работы явились 10 летние исследования

вредителей лука и типы наносимых ими повреждений. Использовались общепринятые в энтомологии и акарологии и специальные методики.

Среди специализированных вредителей лука наибольший вред наносят: луковая муха – *Delia antiqua* Meig., луковая журчалка – *Eumerus strigatus* Fall., луковый корневой клещ – *Rhizoglyphus echinopus* R. et F.

Луковая муха – *Delia antiqua* Meig., распространена в тех регионах, где выращивают лук, то есть всюду, где выращивается эта культура.

Определить повреждения, наносимые луковой мухой можно по наличию на луковицах небольшого отверстия, внутри находятся белые, безногие, суженные к переднему концу, на котором видно черные ротовые крючки, небольшие личинки.

Размером они достигают до 10 мм. Эти личинки питаются сочной тканью луковицы, повреждают её своими выделениями и линичными шкурками (так как личинки развиваются 15–20 дней и за это время 3 раза линяют) в результате чего листья вянут, желтеют, или приобретают желтовато-серый оттенок, луковицы загнивают и легко выдергиваются из почвы.

Очень часто личинки луковой мухи могут попасть вместе с луковицей в хранилища и продолжают там питаться.

Луковая муха достигает величины 6–7 мм, жёлто-серая, с более темной слабозаметной продольной полосой, проходящей по переднеспинке и брюшку, крылья прозрачные, невзрачная на вид.

Самки откладывают яйца белого цвета, удлинённо-овальные, с узким продольным желобком. Для развития яиц необходима высокая влажность почвы (45–50%).

Через несколько дней, в зависимости от метеорологических условий (обычно 3–8 дней) из отложенных яиц выходят личинки, которые проникают в луковицу преимущественно со стороны донца.

Вышедшие из яиц личинки выедают внутри луковицы общую полость, в целом количество их бывает внутри луковицы довольно большое, от 5 до 12 шт. и более, так как самки откладывают яйца группами под комками почвы около растений. Куколка у луковой мухи называется ложнококон, длиной ложнококон около 7 мм, красно-коричневый.

Куколка живет за счет запасов, накопленных личинкой, и часто рассматривается как фаза покоя.

Но это только внешнее впечатление, так как в этой фазе происходят интенсивные процессы изменений и превращение личинки в имаго (взрослое насекомое), через фазу куколки.

Куколка у луковой мухи скрытая. Скрытые куколки покрыты затвердевшей несброшенной личиночной шкуркой, которая играет роль оболочки или ложнококна, то есть защиты.

Ложнококны зимуют в почве, на глубине до 20 см, на тех же полях, где проходило развитие насекомого.

Вылет мух происходит в конце марта, или в начале апреля.

Имеются литературные сведения, что массовый лёт луковых мух совпадает с цветением одуванчиков. Луковая муха и относится к семейству мух-цветочниц – *Anthomyiidae*, отряда *Diptera*.

Луковая муха это насекомое с полным превращением и поэтому проходит в своем развитии 4 фазы: яйцо, личинка, куколка, имаго (взрослое насекомое) и дает два поколения в год.

Рис. 1. Повреждения наносимые луковой мухой (по Дементьевой М.И и Выгонскому М.И.)

Меры борьбы должны быть очень осторожными и тщательными, так как урожай используется в продовольственных целях. В первую очередь уборка и уничтожение с поля послеуборочных остатков. Ранний посев лука. Выборка и уничтожение поврежденных луковиц. Так как луковая муха повреждает лук и чеснок, то хороший результат дает выращивание лука и чеснока в севообороте с возвращением на поле только через 3–4 года.

Вызывают опасение два вида журчалок, повреждающих луковицы: луковая журчалка – *Eumerus strigatus* Fall. и бугорчатая журчалка – *Eumerus tuberculatus* Rond.

Повреждения, наносимые ими, особенности биологии, образ жизни очень похожи.

Личинки журчалок поселяются охотно в поврежденных другими вредителями луковицах.

Проникшие личинки разрушают луковицу и в результате поврежденные трубчатые листья желтеют, шейка лука загнивает, и вся внутренняя часть может превратиться в гниющую массу черного цвета.

Личинки луковой журчалки длиной до 11 мм, желто-серые или грязно-зеленые, покрыты шипиками имеют морщинистое тело, плоское на

брюшке.

Луковая журчалка, кроме лука, может повреждать чеснок, луковичные цветы.

Имеются литературные сведения, что она повреждает иногда картофель, свеклу и морковь.

Зимуют личинки в луковицах, оставшихся после уборки урожая в почве или в хранилище, куда помещают урожай на хранение.

Имаго луковой журчалки (взрослая муха) достигает длины до 9 мм, это металлически блестящая, зеленовато-бронзовая муха с узким цилиндрическим брюшком.

На брюшке можно заметить полулунные пятна, бедра ног, расширенные и покрыты волосками, самцы имеют крупные почти соприкасающиеся глаза, у самок между глазами всегда есть промежуток.

Самки откладывают яйца маленькими группами, от 5 до 9 шт. не только на почву, но и на луковицы, между треснувшими сухими чешуйками.

Яйца белые, удлиненные, продольного желобка нет. Через 5–10 дней из яиц выходят личинки, питаются и через 25–28 дней окукливаются в почве в конце апреля или начале мая. В августе появляются мухи второго поколения и их личинки уходят на зимовку.

Рис. 2. Повреждения наносимые луко-вой журчалкой (по Дементьевой М.И и Выгонскому М.И.)

Кроме насекомых лук и чеснок повреждают несколько видов клещей (луковый корневой клещ и чесночный четырехногий клещ).

Луковый корневой клещ – *Rhizoglyphus echinopus* R. et F. может повреждать лук и чеснок в поле и в хранилище, распространен повсеместно.

В хранилище вредитель заносится вместе с поврежденными луковицами и быстро распространяется.

Луковый корневой клещ мелкий, размером около 1 мм, беловато-стекловидного округлого вида, ноги и ротовые части красновато-коричневого цвета.

Вред луковый корневой клещ наносит тем, что повреждает донце луковицы, проникает внутрь и начинает питаться сочным содержимым. Луковицы загнивают, на поверхности образуется бурая труха, а в хранилищах они высыхают.

Рис. 3. Повреждения наносимые луковым корневым клещом (по Дементьевой М.И и Выгонскому М.И.)

При температуре выше $+ 13^{\circ}\text{C}$ и относительной влажности воздуха в хранилище более 70% вредоносность лукового корневого клеща усиливается и при этих условиях он быстро размножается. Поэтому надо учитывать, что при температуре $+ 3^{\circ}\text{C}$ и влажности 60% и ниже развитие и размножение этого вида клеща приостанавливается.

В качестве мер борьбы с луковым корневым клещом рекомендуются санитарно-профилактические и агротехнические мероприятия, а также постоянный контроль за соблюдением температуры и влажности в хранилищах.

Повреждения, наносимые чесночным четырехногим клещом определяют по поврежденным луковицам. Под сухими чешуями луковиц появляются зеленые или желтые пятна, они могут пронизывать 2–3 слоя сочных чешуй. В хранилищах поврежденные луковицы часто начинают прорастать.

У поврежденного чесночным четырехногим клещом чеснока пятна желтые и вдавленные.

Чесночный четырехногий клещ – *Aceria tulipae* Keif. в отличие от лукового корневого клеща имеет удлиненную форму, мизерные размеры – до 0,2 мм и бело-кремовый цвет.

Тело клеща покрыто многочисленными беловатыми кольцами, что служит важным диагностическим признаком при определении.

Очень большое значение имеет правильная диагностика видов вредителей, особенно в полевых условиях, понимание значения вредителя для определённой и конкретной культуры и последующая разработка эффективных санитарно-профилактических, агротехнических и защитных мероприятий.

Меры борьбы с клещами сходные, но общими являются просушка и сортировка лука перед закладкой на хранение в тщательно очищенные и обеззараженные хранилища.

Использованная литература:

1. Дементьева М.И., Выгонский М.И. Болезни плодов, овощей и картофеля при хранении. Изд-во «Агропромиздат». – Москва: - 1988. – С. 129-130.
2. Кожевникова А.Г., Намозов Н.Ч. Вредоносность почвенных насекомых и меры борьбы с ними в условиях Узбекистана. Монография. Изд-во «Voriz-nashriyot». - Ташкент: – 2024. - С. 4-5.

KORRUPSIYAGA OID JINOYATLAR

JAVOBGARLIK MUQARRARLIGINI TA'MINLASH
VA KOMPLAYENS NAZORATINING HUQUQIY
MAQOMINI MUSTAHKAMLASH: 2026-YIL IYUN
QONUNCHILIK YANGILIKLARI TAHLILI

O'roqov Abbosxon,

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi;
O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Toshkent viloyati boshqarmasi bosh maslahatchisi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 8-iyundagi PF-106-son Farmoni hamda 2026-yil 22-iyundagi O'RQ-1155-son Qonuni bilan kiritilgan korrupsiyaga qarshi qonunchilik yangiliklari tahlil etiladi. Asosiy e'tibor komplayens va korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalarining huquqiy maqomini idoraviy darajadan qonun darajasiga ko'tarilishiga, korrupsiyaga oid jinoyatlar ro'yxatining qonunda aniq belgilanishiga, korrupsiyaviy xavf-xatarlarni baholash va xavf-xatarlar xaritasi institutining joriy etilishiga, shuningdek sud tizimida komplayens nazorat xizmati tashkil etilishiga qaratilgan. Muallif yangiliklarni Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi, ISO 37001 standarti va xorijiy ilmiy yondashuvlar (R. Klitgaard, S. Rouz-Akkerman) bilan qiyosiy o'rganadi hamda ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqadi.

Kalit so'zlar: korrupsiyaga qarshi kurashish; komplayens nazorat; korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari; korrupsiyaviy xavf-xatarlar; javobgarlik muqarrarlari; sud tizimi; ISO 37001; xavf-xatarlar xaritasi; xabar beruvchi shaxslar himoyasi.

1. Kirish.

So'nggi yillarda O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. 2017-yilda qabul qilingan «Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonun [3], 2020-yilda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining tashkil etilishi va 2020–2021-yillarda barcha davlat hamda xo'jalik boshqaruvi organlarida korrupsiyaga qarshi ichki nazorat («komplayens-nazorat») tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi mazkur siyosatning institutsional poydevorini

shakllantirdi [11]. Biroq komplayens tuzilmalarining huquqiy maqomi asosan idoraviy hujjatlar darajasida belgilangan bo'lib, ularning vakolatlari, kafolatlari va mustaqilligi yetarli darajada qonun bilan mustahkamlanmagan edi.

2026-yil iyun oyida qabul qilingan ikki normativ-huquqiy hujjat — Prezidentning 2026-yil 8-iyundagi PF-106-son Farmoni [2] va 2026-yil 22-iyundagi O'RQ-1155-son Qonuni [1] — ushbu bo'shliqni bartaraf etishga qaratilgan. Birinchi hujjat sud tizimida komplayens nazorat

tizimini operatsional jihatdan joriy etsa, ikkinchisi komplayens va korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalarining huquqiy maqomini umumdavlat miqyosida qonun darajasida mustahkamlaydi. Ushbu maqolada mazkur yangiliklar tizimli tahlil etiladi, xorijiy tajriba va ilmiy yondashuvlar bilan qiyoslanadi hamda amaliyot uchun ilmiy asoslangan takliflar shakllantiriladi.

2. O‘RQ-1155-son Qonuni: javobgarlik muqarrarlari va komplayensning qonuniy poydevori.

O‘RQ-1155-son Qonuni [1] sakkizta qonun hujjatiga — Jinoyat, Jinoyat-protsessual hamda Ma‘muriy javobgarlik kodekslariga, «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida», «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida», «Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida», «Ta‘lim to‘g‘risida» va «Davlat xaridlari to‘g‘risida»gi qonunlarga — o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritadi. Yangiliklarni shartli ravishda uch yo‘nalishga ajratish mumkin: (a) jazo va javobgarlikni kuchaytirish; (b) korrupsiyaga qarshi institutsional tuzilmalarni mustahkamlash; (v) profilaktika va huquqiy ta‘limni rivojlantirish.

2.1. Jinoyat-huquqiy yangiliklar va korrupsiyaga oid jinoyatlar tushunchasi.

Qonun korrupsiyaga oid jinoyatlar uchun javobgarlikni kuchaytiradi: ko‘p hollarda «g‘arazgo‘ylik niyatlarini» va «uyushgan guruh manfaatlarini ko‘zlash» malakalovchi (kvalifikatsiyalovchi) belgi sifatida kiritiladi, ayrim moddalarda esa sanksiyalar ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish bilan to‘ldiriladi (JKning 192-10, 192-11, 205, 206, 208, 209, 213, 214-moddalari). O‘zlashtirish, rastrata va firibgarlik jinoyatlarida axborot tizimlaridan hamda mansab mavqeidan foydalanish alohida og‘irlashtiruvchi holat sifatida belgilanadi.

Eng muhim yangilik — Jinoyat kodeksiga «korrupsiyaga oid jinoyatlar» atamasining qonuniy ta‘rifini kiritish va ularning tugal (cheklangan) ro‘yxatini belgilashdir. Bunday qonuniy aniqlik (legal certainty) jazoning muqarrarlari tamoyilini amalga oshirishga xizmat qiladi va, quyida ko‘rsatilganidek, korrupsion jinoyatlar uchun aybdor deb topilgan shaxslarning elektron reestri kabi yangi institutlar uchun huquqiy asos yaratadi.

2.2. Komplayens va korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalarining qonuniy maqomi.

Qonunning eng tizimli o‘zgartishlari «Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida»gi Qonunga [3] kiritiladi. Birinchidan, komplayens va korrupsiyaga qarshi ichki nazorat tuzilmalari korrupsiyaga qarshi kurashishni amalga oshiruvchi sub‘ektlar tizimiga rasman kiritiladi (7-modda). Ikkinchidan, yangi 8-3-modda ushbu tuzilmalarning vazifalari va huquqlarini batafsil belgilaydi: ular korrupsiyaviy xavf-xatarlarni tahlil qilish va baholash, manfaatlar to‘qnashuvi hamda affillanganlikning oldini olish, mustaqil ravishda tekshiruvlar tashkil etish, tezkor-qidiruv va tergov organlari bilan

hamkorlik qilish, to‘plangan materiallarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga taqdim etish hamda yuqori turuvchi komplayens xizmatlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri xabardor qilish vakolatiga ega bo‘ladi. Tuzilmalar faoliyati Prezident Administratsiyasi Komplayens xizmati tomonidan muvofiqlashtiriladi.

Uchinchidan, 8-1-modda Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligini soha bo‘yicha maxsus vakolatli organ sifatida belgilab, uning funksiyalarini kengaytiradi; 8-2-modda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar hududiy kengashlarini ta‘sis etadi. To‘rtinchidan, 28-1-modda komplayens xodimlariga jiddiy xavfsizlik kafolatlarini beradi: ularga nisbatan jinoyat ishi faqat Bosh prokuror tomonidan qo‘zg‘atilishi, tintuv va boshqa protsessual choralar esa Bosh prokurorning yozma ruxsati bilan amalga oshirilishi mumkin. Bunday kafolatlar tuzilmalarning funksional mustaqilligini ta‘minlashga qaratilgan.

2.3. Xavf-xatarlarni baholash, reestr va xabar beruvchi shaxslar himoyasi.

Qonun korrupsiyaviy xavf-xatarlarni majburiy aniqlash va baholash (19-1-modda) hamda hududlar va sohalar kesimida korrupsiya darajasini aks ettiruvchi xavf-xatarlar xaritasi (19-2-modda) institutlarini joriy etadi. Baholash uslubiyoti Agentlik va Adliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi. Bundan tashqari, 27-1-modda korrupsiyaga oid jinoyatlarda aybdor deb topilgan shaxslarning elektron reestri tashkil etadi; reestrda kiritilgan shaxslarga davlat xizmatiga kirish, davlat mukofotlari bilan taqdirlanish, saylanadigan lavozimlarga nomzod bo‘lish, davlat xaridlarida ishtirok etish va davlat ulushi yuqori tashkilotlarda rahbarlik qilish bo‘yicha cheklovlar belgilanadi.

28-modda xabar beruvchi (informator) shaxslarni himoya qilish va rag‘batlantirish kafolatlarini mustahkamlaydi: asosli xabar bergan xodimga nisbatan Agentlik xabardor etilmasdan ikki yil davomida intizomiy jazo qo‘llash taqiqlanadi, rag‘batlantirish esa davlat tomonidan kafolatlanadi. Ushbu normalar BMT Konvensiyasining 33-moddasi talablariga mosligi bilan ahamiyatli (quyida 4-bo‘limga qarang).

Nihoyat, qonun «Davlat xaridlari to‘g‘risida»gi Qonunga [4] va Ma‘muriy javobgarlik kodeksiga davlat xaridi predmetining boshlang‘ich narxi bilan o‘rtacha bozor narxi o‘rtasidagi yo‘l qo‘yiladigan eng katta tafovutni buzganlik uchun javobgarlik kiritadi. Bu — davlat xaridlaridagi korrupsiyaviy rentani kamaytirishga qaratilgan aniq iqtisodiy-huquqiy mexanizm.

3. PF-106-son Farmoni: sud tizimida komplayens nazoratining amaliy modeli.

PF-106-son Farmoni [2] sud tizimida 2026-yil uchun e‘lon qilingan korrupsiyaga qarshi «favqulodda holat» doirasida komplayens nazorat tizimini operatsionallashtiradi. Farmon bilan Oliy sud apparatida Oliy sud raisiga bevosita bo‘ysunuvchi 3 ta shtat birligidan iborat Komplayens nazorat

xizmati tashkil etiladi; Harbiy sud, Qoraqalpog'iston Respublikasi sudi, viloyatlar va Toshkent shahar sudlarida esa jami 15 ta komplayens nazorat inspektori lavozimi joriy etiladi.

Modelning muhim xususiyati — funksiyalarning aniq taqsimlanishi: sudyalarning korpusiga nisbatan korrupsiyaning oldini olish Sudyalarning oliy kengashining sud inspeksiya tomonidan, sud apparati xodimlariga nisbatan esa Oliy sudning Komplayens nazorat xizmati tomonidan amalga oshiriladi. Xizmatning asosiy vazifalariga korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash va baholash, ishga qabul qilishda shaffoflikni ta'minlash, nomzodlarni korrupsiyaga qarshi tekshiruvdan o'tkazish, deklaratsiya tizimlarini yuritish hamda xabar beruvchilarni himoya qilish kiradi.

Farmon bir qator zamonaviy vositalarni joriy etadi: ishga qabul qilishda meritokratiya tamoyili va ochiq tanlov, «vacancy.sud.uz» portali hamda «SudHR» elektron platformasi, sun'iy intellektidan foydalangan holda kadrlar tanlovini raqamlashtirish, sud ishlarini avtomatik taqsimlash dasturini takomillashtirish, sudyalarning va sud apparati xodimlarining manfaatlar to'qnashuvi hamda daromad va mol-mulk deklaratsiyalarini avtomatlashtirilgan tizim orqali tekshirish. Alohida e'tiborga molik jihat — Odil sudlov akademiyasini 2027-yil 1-iyungacha ISO 37001 (poraxo'rlikka qarshi menejment tizimi) xalqaro standarti bo'yicha auditdan o'tkazish majburiyati [6]. Farmon ijrosi 14 banddan iborat «yo'l xaritasi» bilan muddatlarga bog'lanadi.

4. Qiyosiy tahlil: xorijiy tajriba va ilmiy yondashuvlar.

2026-yil iyun yangiliklarini xalqaro standartlar va ilmiy nazariyalar kontekstida baholash ularning ratsionalligini ko'rsatadi.

Birinchidan, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (Merida, 2003) [5] — O'zbekiston unga 2008-yilda qo'shilgan — 5-moddada profilaktik siyosat, 6-moddada korrupsiyaning oldini oluvchi maxsus organ, 13-moddada jamiyat ishtiroki, 33-moddada esa xabar beruvchi shaxslarni himoya qilish talablarini belgilaydi. O'RQ-1155-dagi 8-1-modda (Agentlik maqomi), 8-3-modda (ichki nazorat tuzilmalari) va 28-modda (xabar beruvchilarning himoyasi) aynan ushbu xalqaro majburiyatlarni milliy darajada konkretlashtiradi.

Ikkinchidan, ISO 37001 «Poraxo'rlikka qarshi menejment tizimlari» standarti (birinchi nashri 2016-yil, qayta ko'rilgan tahriri 2025-yil) korrupsiyaning oldini olish, aniqlash va unga javob qaytarish (prevent-detect-respond) hamda xavf-xatarga asoslangan yondashuv tamoyillarini ilgari suradi [6]. PF-106-dagi Odil sudlov akademiyasini ISO 37001 bo'yicha auditdan o'tkazish majburiyati hamda O'RQ-1155-dagi xavf-xatarlarni baholash instituti ushbu standartning milliy huquqqa retseptsiyasi sifatida baholanishi mumkin.

Uchinchidan, Buyuk Britaniyaning

2010-yilgi Bribery Act qonuni 7-bo'limida tashkilotlarning poraxo'rlikni oldini oololmaganligi uchun javobgarligini va undan himoyalaniish uchun «yetarli protseduralar» (adequate procedures) talabini belgilaydi [9]; AQSHning 1977-yilgi Foreign Corrupt Practices Act qonuni va OECDning 1997-yilgi Konvensiyasi [10] ham ichki nazorat hamda komplayens dasturlarini huquqiy mexanizm darajasiga ko'targan. Bu tajriba komplayens tuzilmalarini nafaqat nazorat, balki yuridik himoya vositasi sifatida ham qarashga asos beradi.

To'rtinchidan, nazariy jihatdan R. Klitgaardning klassik formulasi korrupsiya = monopoliya + diskretsiya – hisobdorlik ($C = M + D - A$) yangiliklarning mantig'ini tushuntiradi [7]: sud ishlarini avtomatik taqsimlash va yuqori xavfli funksiyalarni raqamlashtirish diskretsiyani (D) kamaytiradi; deklaratsiya tizimlari, elektron reestr va auditlar esa hisobdorlikni (A) oshiradi. S. Rouz-Akkermannning institutsional yondashuvi [8] jazoning og'irligidan ko'ra uning muqarrarlari va rag'batlantiruvchi tuzilmalarni o'zgartirish samaraliroq ekanligini ta'kidlaydi — bu O'RQ-1155-ning «javobgarlik muqarrarlari» g'oyasi bilan to'liq uyg'unlashadi.

Beshinchidan, Singapur (CPIB) va Gonkong (ICAC) tajribasi korrupsiyaga qarshi organ va ichki nazorat tuzilmalarining institutsional mustaqilligi hamda to'g'ridan-to'g'ri hisobot berish tizimi muvaffaqiyatning hal qiluvchi omili ekanligini ko'rsatadi. O'RQ-1155-dagi 28-1-moddadagi kafolatlar va komplayens xizmatlarining vertikal hisobot tizimi shu mantiqqa mos keladi, biroq mustaqillikni amalda ta'minlash quyidagi takliflarda ko'rsatilgan qo'shimcha choralarni talab etadi.

5. Ilmiy asoslangan xulosa va takliflar.

O'tkazilgan tahlil 2026-yil iyun yangiliklari O'zbekistonning korrupsiyaga qarshi huquqiy siyosatida sifat o'zgarishini — idoraviy darajadagi komplayensdan qonun darajasidagi institutsional tizimga o'tishni — belgilashini ko'rsatadi. Ayni paytda, ularning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Komplayens tuzilmalarining funksional mustaqilligini amalda mustahkamlash. 8-3-modda tuzilmalarni davlat organi ichida joylashtirar ekan, ularning byudjet va kadrlar masalasidagi tobeligi mustaqillikka tahdid soladi. Gonkong (ICAC) va Singapur (CPIB) tajribasiga muvofiq, vertikal hisobot liniyasini (Prezident Administratsiyasi Komplayens xizmatiga) hamda xodimlarni tayinlash va moliyalashtirishning himoyalangan tartibini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

2. Elektron reestr cheklovlarini proporsionallik tamoyiliga muvofiqlashtirish. 27-1-moddadagi cheklovlar majmui inson huquqlariga aralashuv hisoblanadi va proporsionallik hamda zarurlik mezonlariga javob berishi shart. Reestrda chiqarish (rehabilitatsiya) asoslari va tartibini aniq belgilash, individuallashtirilgan baholashni nazarda tutish

hamda ma'lumotlarni himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash zarur.

3. Xavf-xatarlarni baholash uslubiyotini tezkor tasdiqlash va ISO 37001:2025 bilan uyg'unlashtirish. 19-1 va 19-2-moddalar samarali ishlashi uchun Agentlik va Adliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan yagona uslubiyot xalqaro standart bilan moslashtirilishi va auditga yaroqli (verifiable) bo'lishi lozim.

4. Davlat xaridlaridagi «o'rta bozor narxi» mezonini shaffof belgilash. Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan tartib bozor narxini aniqlash uslubini ob'ektiv va tekshiriladigan qilib belgilashi kerak, aks holda yangi diskretsiya (va demak, yangi korrupsiyaviy xavf) yuzaga kelishi mumkin.

5. Sud tizimi modelini pilot sifatida baholab, samarali bo'lsa boshqa yuqori xavfli sohalarga tatbiq etish. PF-106-dagi ISO 37001 audit, avtomatik ish taqsimoti va deklaratsiya tizimlari o'lchanadigan indikatorlar (KPI) asosida baholanishi va ijobiy natija bergan holda davlat boshqaruvining boshqa bo'g'inlariga kengaytirilishi tavsiya etiladi.

6. Xabar beruvchilarni rag'batlantirishning

moliyaviy manbasi va anonim kanallarini operatsional mustahkamlash. 28-modda kafolatlarini amalga oshirish uchun rag'batlantirish jamg'armasi manbai aniq belgilanishi va PF-106-da nazarda tutilgan xavfsiz aloqa kanallari (anonimlikni ta'minlovchi) joriy etilishi lozim.

7. Komplayens modelini xususiy sektor va davlat ishtirokidagi korxonalarga aniq kengaytirish. Buyuk Britaniyaning «poraxo'rlikni oldini ololmaganlik» (s. 7) modeliga muvofiq, davlat ulushidagi korxonalar va xususiy sub'ektlar uchun komplayens majburiyatlarini qonun darajasida konkretlashtirish korrupsiyaga qarshi tizimni yaxlit qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O'RQ-1155-son Qonuni va PF-106-son Farmoni korrupsiyaga qarshi kurashishda profilaktika, institutsional nazorat va javobgarlik muqarrarligini yagona tizimga birlashtiradi.

Ushbu yondashuv xalqaro standartlar va ilmiy nazariyalarga mos kelsa-da, uning haqiqiy samarasi mustaqillik, proporsionallik va o'lchanadigan baholash kabi tamoyillarning amaliy ijrosiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga, korrupsiyaga oid jinoyatlar uchun javobgarlik muqarrarligini ta'minlashga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish to'g'risida»gi Qonuni, 22.06.2026, O'RQ-1155-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 23.06.2026, 03/26/1155/0616-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Sudlarda komplayens nazorat tizimi samaradorligini oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni, 08.06.2026, PF-106-son.

3. O'zbekiston Respublikasining «Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida»gi Qonuni, 03.01.2017, O'RQ-419-son.

4. O'zbekiston Respublikasining «Davlat xaridlari to'g'risida»gi Qonuni, 22.04.2021, O'RQ-684-son.

5. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (Merida, 2003-yil 31-oktabr). O'zbekiston Respublikasi tomonidan 2008-yilda ratifikatsiya qilingan.

6. ISO 37001. Anti-bribery management systems — Requirements with guidance for use. International Organization for Standardization. — Geneva, 2016 (revised 2025).

7. Klitgaard R. Controlling Corruption. — Berkeley: University of California Press, 1988.

8. Rose-Ackerman S., Palifka B. J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

9. Bribery Act 2010 (United Kingdom), section 7 — "Failure of commercial organisations to prevent bribery"; "adequate procedures".

10. OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. — Paris: OECD, 1997.

11. Korrupsiyaga qarshi kurashish: ilmiy-amaliy jurnal / O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi. — 2022. — II jild, № 1. (URL: aca.uz; uacd.uz).

12. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat siyosatini takomillashtirish masalalari / O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) rasmiy resursi. (URL: ombudsman.uz).

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ДЕГРАДИРОВАННЫХ ЭКОСИСТЕМ

Жумашев М. М.¹, Зиямухамедова С. А.²,

¹к.б.н., доцент кафедры Медико-биологической дисциплины Узбекского Государственного университета физической культуры и спорта,

²к.б.н., доцент кафедры Медико-биологической дисциплины Узбекского Государственного университета физической культуры и спорта.

Аннотация. В статье рассматриваются современные инновационные подходы к восстановлению деградированных экосистем. Особое внимание уделяется методам ревайлдинга, адаптивного лесовосстановления, восстановлению мангровых зарослей и солончаков. Применение этих методов способствует восстановлению углеродных стоков, повышению биоразнообразия и устойчивости экосистем к климатическим изменениям. Обсуждаются преимущества интеграции новых технологий, включая дистанционное зондирование и искусственный интеллект, для оценки состояния экосистем и планирования восстановительных мероприятий.

Ключевые слова: деградированные экосистемы, ревайлдинг, адаптивное лесовосстановление, мангровые заросли, солончаки, углеродные стоки, биоразнообразие, восстановление экосистем, инновационные методы.

Введение. Деградация экосистем является одной из глобальных экологических проблем, напрямую влияющей на биоразнообразие, углеродные запасы и устойчивость природных систем к климатическим изменениям. По данным FAO (2020), более 30% мировых экосистем испытывают тотальное или частичное разрушение вследствие антропогенной деятельности, включая вырубку лесов, осушение болот, деградацию мангровых зарослей и почв.

Современные научные исследования доказывают, что традиционные методы восстановления (массовые посадки деревьев, ограничение вырубки) не всегда дают достаточную устойчивость экосистем.

В связи с этим возрастают интерес и функциональность инновационных методов восстановления, таких как ревайлдинг, адаптивное лесовосстановление, восстановление мангровых зарослей и солончаков, а также

интеграция дистанционного зондирования и искусственного интеллекта для оценки состояния экосистем.

Научный и практический интерес.

- 1. Глобальная перспектива: деградация экосистем и изменение климата усиливают интерес к методам, способным быстро и устойчиво восстанавливать углеродные стоки и биоразнообразие.
- 2. Научный интерес: ревайлдинг и адаптивное

лесовосстановление активно изучаются в тропических, субтропических и умеренных регионах для повышения устойчивости экосистем.

- 3. Практический интерес: управляющие природными территориями организации, международные фонды и государства используют инновационные методы для достижения целей ООН по биоразнообразию и климату (таблица 1):

Метод	Основные эффекты	Научное подтверждение
Ревайлдинг.	Восстановление естественных процессов, увеличение углеродных стоков, возврат редких видов.	Jørgensen et al., 2022
Адаптивное лесовосстановление.	Увеличение выживаемости деревьев, ускорение накопления углерода.	Ke et al., 2024
Восстановление мангровых зарослей и солончаков.	Увеличение «синего» углерода, прибрежная защита, восстановление биоразнообразия.	Alongi, 2023
Интеграция дистанционного зондирования и ИИ.	Точный мониторинг, прогнозирование деградации, оптимизация восстановительных мероприятий.	Qian et al., 2025

Улучшение эффективности: Углеродные стоки: инновационные методы обеспечивают более быстрое восстановление биомассы и почвенного углерода по сравнению с традиционными посадками.

Биоразнообразие: методы, такие как ревайлдинг, поддерживают естественный видовой состав и экологические функции.

Экосистемная устойчивость: адаптивные подходы учитывают изменения климата, снижая риск неудачи восстановительных мероприятий.

Результаты и обсуждение. Ревайлдинг - это инновационный подход к восстановлению деградированных экосистем, который предусматривает восстановление природных процессов и функций экосистем без полного вмешательства человека.

Цель: позволить природе самовосстанавливаться, возвращая динамику биологических сообществ и экосистемные функции.

Основные особенности ревайлдинга:

Восстановление экологических процессов: восстановление хищников, естественной динамики травоядных, циклов питания и разложения.

Минимальное прямое вмешательство: человек ограничивается поддержкой основных видов или улучшение состояния природы (например, удаление инвазивных видов).

Устойчивое увеличение биоразнообразия: восстановление естественных местообитаний способствует возвращению редких и эндемичных видов.

Восстановление углеродных стоков: естественная регенерация растительности способствует накоплению углерода в биомассе и почве.

Ревайлдинг предусматривает восстановление природных процессов и функций экосистем без полного вмешательства человека. Исследования показывают, что такой подход

позволяет: увеличивать углеродные стоки в почве и биомассе; восстанавливать местообитания для редких и эндемичных видов; снижать риски деградации в долгосрочной перспективе.

Адаптивное лесовосстановление - это метод восстановления деградированных лесных экосистем, при котором подбор видов деревьев осуществляется с учётом климатических изменений, экологических условий и возможных вариантов устойчивости экосистемы. Используется подбор видов деревьев с учётом климатических изменений и экологических условий. Повышает выживаемость растений и ускоряет накопление углерода. Применяется в тропических, субтропических и умеренных лесах.

Основные характеристики метода:

Подбор видов: выбираются виды, способные адаптироваться к прогнозируемым изменениям климата (температура, осадки, засухи).

Повышение выживаемости растений: растения, адаптированные к будущим условиям, быстрее приживаются и развиваются, снижая риск гибели посадок.

Увеличение углеродных стоков: адаптивные посадки способствуют более быстрому накоплению биомассы и углерода в почве и надземной части растений.

Интеграция с мониторингом: сочетание с дистанционным зондированием и ИИ позволяет отслеживать рост растений и прогнозировать эффективность восстановления.

Интеграция дистанционного зондирования и ИИ. Спутниковые данные и алгоритмы

машинного обучения позволяют точно оценивать углеродные запасы, состояние растительного покрова и биоразнообразие. Обеспечивают раннее выявление деградации и планирование восстановительных мероприятий. Использование спутниковых данных и алгоритмов машинного обучения позволяет точно оценивать состояние деградированных экосистем, включая углеродные запасы, состояние растительного покрова и уровень биоразнообразия.

Основные результаты:

Повышение устойчивости экосистем: восстановление естественных процессов и функций увеличивает способность экосистем к саморегуляции и адаптации к климатическим изменениям.

Увеличение углеродных стоков: адаптивные посадки и восстановление «синих» и «зелёных» углеродных экосистем способствуют ускоренному накоплению углерода.

Восстановление биоразнообразия: возвращение основных видов, оптимальный подбор растений и минимальное вмешательство человека повышают видовое разнообразие и экологические функции.

Экономическая и практическая эффективность: инновационные методы позволяют снижать затраты на восстановление и повышают вероятность успешной регенерации экосистем.

Для глобальной экологии и смягчения климатических изменений внедрение таких инновационных методов является приоритетным направлением научных исследований и политики сохранения природы.

Использованная литература:

1. Alongi, D.M. (2023). Current status and emerging perspectives of coastal blue carbon ecosystems. *Carbon Footprints*, 2, 12.
2. Jørgensen, M., et al. (2022). Rewilding for ecosystem restoration: global perspectives. *Ecological Restoration*, 40(3), 101-115.
3. Ke, P., et al. (2024). Forest carbon sequestration under climate change: risks and adaptation. *Forest Ecology and Management*, 543, 124793.
4. Qian, J., et al. (2025). Remote sensing and AI for global forest carbon monitoring. *Remote Sensing of Environment*, 291, 113495.
5. Pang, S., et al. (2024). Blue Carbon and Sustainable Development: Integrating Biodiversity and Carbon Monitoring. *Sustainability*, 16(6), 2473.
6. FAO. (2020). *Global Forest Resources Assessment 2020*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

SHO'RTAN GAZ KIMYO MAJMUASINING ISHLATILGAN ALYUMINIY OKSIDIDAN ANTIPIREN OLISH VA UNING POLIMERLARDAGI SAMARADORLIGINI QIYOSIY BAHOLASH

Xolikova S.D., Abdukaxxarova M. I.,

Toshkent Davlat Texnika Universiteti Neft va gaz fakulteti

Annotatsiya. Sho'rtan gaz-kimyo majmuasining ishlatilgan alyuminiy oksididan antipiren olish imkoniyati mahalliy va xalqaro tadqiqotlar asosida baholandi. Qiyosiy tahlil xomashyo tarkibining o'zgaruvchanligi sababli tozalash jarayonini partiyalar bo'yicha nazorat qilish zarurligini ko'rsatdi. Antipiren tarkibining o'zgarishi yonish ko'rsatkichlariga turlicha ta'sir qilib, kislorod indeksining oshishi issiqlik ajralishining mutanosib kamayishini ta'minlamadi. Shu sababli mahalliy mahsulot sanoat analogi bilan teng sharoitda yonuvchanlik, mexanik xossalar va resurs sarfi bo'yicha qiyoslanishi lozim.

Kalit so'zlar: Sho'rtan gaz-kimyo majmuasi, ikkilamchi xomashyo, alyuminiy oksidi, alyuminiy gidroksid, antipiren, polietilen, sinergik ta'sir, sirt modifikatsiyasi.

Kirish.

Sho'rtan gaz-kimyo majmuasining ishlatilgan alyuminiy oksidini qayta ishlash ikki vazifani birlashtiradi: chiqindidan foydali mahsulot olish va u orqali polimer yonuvchanligini kamaytirish. Biroq mineral xomashyoning mavjudligi tayyor kompozitsiya samaradorligini o'z-o'zidan ta'minlamaydi.

Umirov va hammualliflari ishlatilgan oksiddan alyuminiy gidroksid olishni bayon qilgan [1]; magistrlik dissertatsiyasida chiqindini tozalash, gidroksid olish va uni polietilenga kiritish o'rganilgan [2]. Bu ishlar yo'nalishning amaliy imkoniyatini ko'rsatadi, ammo barcha xomashyo partiyalari va polimerlarda bir xil natijani kafolatlamaydi.

Ishlatilgan adsorbent kimyoviy toza oksid emas. Sho'rtan chiqindisida vanadiy, titan, natriy va xlor miqdori o'zgaruvchan [3]; shu sababli reagent sarfi va tozalash chuqurligi xomashyo tarkibiga moslanishi kerak. Xalqaro ishlarda ATH ni boshqa antipirenlar bilan birlashtirish [4], zarracha sirtini modifikatsiyalash [5] va mustahkamlovchi komponentlar qo'shish [6] o'rganilgan.

Tadqiqotning maqsadi tajribaviy

ma'lumotlarni qiyoslab, Sho'rtan chiqindisidan antipiren olish texnologiyasining cheklovlari va takomillashtirish mezonlarini aniqlashdir. Bunda xomashyo sifati, qayta ishlash bosqichlari va funksional natija yagona baholash tizimida birlashtirildi.

Materiallar va usullar.

Ishlatilgan alyuminiy oksidini qayta ishlash va ATH li polimer kompozitsiyalariga doir manbalar ikkilamchi tahlil qilindi. Mahalliy jarayon uchun [1, 2], xomashyo tarkibi uchun [3], antipiren samaradorligi uchun [4–8] dan foydalanildi. Jadvallardagi tajribaviy qiymatlar manbalarga, qayta hisoblangan farqlar ushbu tahlilga tegishli.

Manbalar tadqiqot obyekti, texnologik bosqich yoki retseptura va taqqoslanadigan natija aniq ko'rsatilishi bo'yicha tanlandi. Jadvallarga qiymati va o'lchov birligi tekshiriladigan ma'lumotlar kiritildi; ochiq annotatsiya natijalari faqat unda berilgan retseptura doirasida talqin qilindi.

Bir tadqiqot doirasida bir xil polimer va umumiy qo'shimcha ulushiga ega tarkiblar bevosita solishtirildi. Turli tadqiqotlar esa faqat texnologik yo'nalishlarni ajratish uchun qiyoslandi, universal

reyting tuzilmadi. [1, 2] o'zaro yaqin tadqiqot majmuasi bo'lib, mustaqil takrorlash hisoblanmadi.

Baholash ko'rsatkichlari: kislorod indeksi (LOI, hajm foizi), UL-94 sinfi, maksimal va umumiy issiqlik ajralishi (pHRR, kW/m²; THR, MJ/m²) hamda mexanik xossalar. Qisqartmalar: ATH — alyuminiy gidroksid; HDPE, LDPE va LLDPE — mos ravishda yuqori, past va chiziqli past zichlikdagi polietilen; EG — kengayuvchi grafit; RP — qizil fosfor; APP — ammoniy polifosfat; PEI — polietilenimin.

LOI farqi foiz punktida, pHRR va THR kamayishi esa nazoratga nisbatan foizda hisoblandi.

Nazorat sifatida toza polimer yoki faqat ATH li tarkib tanlangani alohida ko'rsatildi. Dispersiya ma'lumoti yetarli bo'lmasa, statistik ahamiyatlilik da'vo qilinmadi. Kimyoviy o'zgarishlar modda balansi, texnologik yechimlar mahsulot sifati va nazorat imkoniyati bo'yicha baholandi.

Natijalar.

Xomashyo tarkibining o'zgaruvchanligi

Sho'rtan chiqindisidagi texnologik nazorat uchun muhim ayrim elementlarning [3] miqdori 1-jadvalda umumlashtirildi; jadval chiqindining to'liq tarkibini ifodalamaydi.

1-jadval.

Ishlatilgan adsorbent tarkibidagi ayrim elementlar

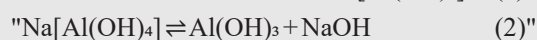
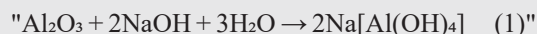
Element	Eng kichik miqdor, massa %	Eng katta miqdor, massa %	Yuqori va quyi chegaralar nisbati
V	0,28	1,40	5,00
Ti	0,18	0,72	4,00
Na	0,74	1,25	1,69
Ca	0,35	0,92	2,63
Cl	0,80	2,50	3,13

Izoh. Miqdorlar [3] dagi 100 °C da quritilgan materialga tegishli. Chegaraviy qiymatlar nisbati standart og'ish yoki variatsiya koeffitsiyenti emas.

Eng katta yuqori va quyi chegara nisbati vanadiyda kuzatildi. Bu texnologiyani bitta o'rtacha tarkibga asoslash yetarli emasligini, har partiyada kirish nazorati zarurligini ko'rsatadi; berilgan diapazonlar barcha partiyalarni tavsiflamaydi.

Oksiddan gidroksid olishning texnologik asosi.

Mahalliy ishda ishqoriy qayta ishlash, alyuminat eritmasini hosil qilish va gidroksidni ajratish ketma-ketligi berilgan [1]. Jarayonning kimyoviy asosi quyidagi stexiometrik tenglamalarda ifodalandi. Birinchi tenglama ideal Al₂O₃ uchun yozilgan; real fazalar va aralashmalar reagent sarfini o'zgartiradi.

Tenglamalar reaksiyaning to'liq borishini emas, komponentlar nisbatini ifodalaydi. Gidroksidning termik parchalanish tenglamasi:

Sof Al(OH)₃ tarkibida ajraladigan suvning nazariy ulushi 34,6 foiz; bir kilogramm sof Al₂O₃ dan to'liq o'tishda taxminan 1,53 kilogramm Al(OH)₃ hosil bo'ladi. Massa ortishi tarkibga suv kirishi bilan bog'liq va ajratib olish darajasi 100 foizdan oshganini anglatmaydi. Real unum alyuminiy balansi va quruq massa asosida hisoblanadi.

2-jadval.

Mahalliy texnologik bosqichlar va ularni tekshirish mezonlari

Bosqich	Adabiyotdagi shart yoki amal [1]	Ushbu tahlilda taklif etilgan nazorat
Dastlabki termik ishlov	500 °C, 1 soat	Massa yo'qotilishi va qoldiq organik moddalar
Maydalash	NaOH ishtirokida ho'l maydalash	Zarrachalar taqsimoti va suspenziya bir xilligi
Ishqoriy qayta ishlash	Avtoklavda alyuminat eritmasi olish	Alyuminiyning eritmaga o'tishi va erimaydigan qoldiq
Kristallantirish	Suyultirilgan eritmani 55 °C da ushlash	Fazaviy tarkib, mahsulot chiqishi va zarracha o'lchami

Bosqich	Adabiyotdagi shart yoki amal [1]	Ushbu tahlilda taklif etilgan nazorat
Yuvish	Ishqorni ketkazish uchun takroriy yuvish	Qoldiq Na va yuvindi eritma elektr o'tkazuvchanligi
Yakuniy tayyorlash	100 °C da quritish, maydalash, fraksiyalash	Namlik, aglomeratlar va saqlashdagi barqarorlik

Izoh. Ikkinchi ustunda chop etilgan jarayon, uchinchisida tahliliy nazorat taklifi berilgan; rejimlar tayyor sanoat optimallashtirishi emas.

Bir xil to'ldirish darajasidagi tarkiblarning qiyosi. Xu va hammualliflarining HDPE tizimlari [4] bevosita sonli qiyos uchun tanlandi: namunalar 60

massa foizi polimer va 40 massa foizi to'ldiruvchidan iborat bo'lib, konus kalorimetriyasida 50 kW/m² issiqlik oqimi qo'llangan.

3-jadval.
HDPE kompozitsiyalarining yonish ko'rsatkichlari

To'ldiruvchi tarkibi, massa %	LOI, hajm %	UL-94	pHRR, kW/m ²	THR, MJ/m ²
Qo'shimchasiz HDPE	17,5	HB	1345,0	158,9
40 ATH	21,6	HB	543,9	142,6
35 ATH + 5 EG	25,6	V-2	280,9	123,2
35 ATH + 5 RP	24,4	V-2	442,5	109,9
30 ATH + 5 EG + 5 RP	30,1	V-0	280,3	106,6

40 ATH ga nisbatan uch komponentli tizimda LOI 8,5 foiz punktga yuqori, pHRR 48,5 foiz va THR 25,2 foiz past.

Ushbu maqolada hisoblangan EG li ikkilik va uchlik tizimlar pHRR farqi atigi 0,2 foiz bo'lib, statistik ahamiyati tasdiqlanmagan; LOI va UL-94

natijalari esa farq qiladi.

Sirt modifikatsiyasi va polimer turining roli. Turli matritsalaridagi natijalar 4-jadvalda keltirildi. Polimer, qo'shimcha va namuna tayyorlash sharoitlari turlicha bo'lgani uchun bu qiyos universal antipiren miqdorini belgilamaydi.

4-jadval.
Gidroksidli antipirenlarining turli polimer tizimlaridagi natijalari

Manba va matritsa	Qo'shimcha tizimi	Ko'rsatilgan ulush	LOI, hajm %	UL-94
[1], polietilen	Chiqindidan olingan ATH	50 massa % gacha	25 gacha	—
[5], LLDPE	Sirti modifikatsiyalangan Mg(OH) ₂ va ATH	50 massa % gidroksidlar	34,0	V-0
[7], epoksi smola	PEI bilan ishlangan nanoATH va APP@PEI	3 + 7 massa %	31,1	V-0

Izoh. [5] da Mg(OH)₂:ATH nisbati 1:2, modifikator 5 massa foizi. [7] da nanoATH va APP sirti PEI bilan ishlangan. "—" manbada ko'rsatkich berilmaganini bildiradi.

Kong va hammualliflari [5] sirtga ishlov berishni zarrachalar tarqalishi va fazalararo bog'lanish bilan birga o'rgangan, ya'ni sirt holatini retsepturaning mustaqil omili sifatida baholagan. Natija aralash gidroksidlarga tegishli bo'lib, modifikatsiyalanmagan mahalliy ATH uchun tayyor prognoz emas.

Doanh va hammualliflari [7] 350–450 nm o'lchamli, 30 nm qalinlikdagi gidroksid plastinkalarini o'rgangan.

Modifikatsiyalangan nanoATH–APP tizimidagi alyuminiy fosfatlar qoldiq qatlamni mustahkamlagan. Epoksi smoladagi bu mexanizm polietilenga bevosita ko'chirilmaydi, ammo mineral

qo'shimchani kimyoviy ishtirokini tekshirishga asos beradi.

LDPE-ATH-rux borati tizimiga 1,5 massa foizi aramid tola qo'shilganda V-0 sinfi olindi, cho'zilishdagi mustahkamlik 50 foizdan ortiq oshdi, biroq suyuqlanmaning oqish indeksi 95,5 foiz kamaydi [6]. Demak, yonish va mustahkamlikdagi foyda reologiyani yomonlashtirishi mumkin; retseptura tanlashda shakllantirish imkoniyati ham tekshiriladi.

Muhokama

Kimyoviy tozalik va funksional sifat o'rtasidagi bog'lanish

Antipiren tayyorlash uch bosqichni qamrab oladi: alyuminiyni ajratish, zarracha xususiyatlarini boshqarish va kompozitsiyani tekshirish. Har bosqichning alohida mezon bo'lishi kerak: alyuminiyga boy cho'kma yomon disperslanishi, yaxshi tarqalgan kukun esa qoldiq eruvchan tuzlar tufayli elektr izolyatsiyasi uchun qo'shimcha tekshiruv talab qilishi mumkin.

Tozalash chuqurligi maqsadli qo'llanishdagi qoldiq aralashmalar, namlik va zarracha taqsimoti chegaralari bilan belgilanadi. Qo'shimcha reagent va suv sarfi mahsulot xossalari yutuq bilan solishtirilishi kerak; oqartirilgan ko'rinish element yoki faza tahlilini almashtirmaydi.

Fazaviy tarkibni aniqlash zarur, chunki umumiy massa yo'qotilishi namlik, gidroksid dehidratatsiyasi va organik qoldiq parchalanishini

birga aks ettiradi. Nazariy suv ulushiga yaqinlik mahsulotni sof ATH deb baholashga yetmaydi. Termogravimetrik va rentgenfazaviy tahlil, zaruratda ajralgan gazlarni tekshirish, polimerga kiritishdan oldin aniqroq xulosa beradi.

Samaradorlikni bitta ko'rsatkichga tenglashtirmaslik

Yonuvchanlik ko'p mezon bilan baholanadi: LOI alangali yonishning davom etishini, kalorimetriya issiqlik ajralishini, vertikal sinov esa o'zini o'chirish va tomchilashni tavsiflaydi. Shu bois retsepturalarning bir ko'rsatkich bo'yicha tartibi boshqasida saqlanmasligi mumkin.

Avval maqsadli buyum mezonlari belgilanib, ularga javob beradigan tarkiblarning resurs sarfi solishtiriladi. Eng katta LOI yagona maqsad emas: mexanik yaroqlilik yoki oqish qobiliyati yo'qolsa, ijobiy yonish natijasi kompozitsiyani tayyor buyum uchun maqbul qilmaydi.

Ikki qo'shimchali tarkibning bitta qo'shimchalidan ustunligi amaliy foydani ko'rsatadi, ammo formal sinergiya uchun komponentlarning mos dozalaridagi ta'siri va additiv model kerak. Ushbu qayta hisoblar mustaqil sinergiya koeffitsiyenti sifatida talqin qilinmaydi.

Texnologik yo'nalishlarni tanlash

Mahalliy gidroksidni rivojlantirishning to'rtta yo'nalishi 5-jadvalda keltirildi. Ularning afzalliklari Sho'rtan mahsulotida tasdiqlangan natijalar emas, tekshiriladigan texnologik gipotezalaridir.

5-jadval.

Texnologiyani takomillashtirish variantlarining qiyosi

Yo'nalish	Kutiladigan afzallik	Asosiy cheklov	Tanlash mezonlari
Tozalashni chuqurlashtirish	Mahsulot tarkibining barqarorlashuvi	Reagent, suv va oqova hajmi ortishi	Qoldiq elementlar va tozalash xarajati
Disperslik va sirtini boshqarish	Tarqalish hamda polimerga moslik yaxshilanishi	Agglomeratsiya yoki modifikator sarfi	Zarracha taqsimoti, mexanik xossalari va oqish
Ko'p komponentli antipiren	Bir xil yuklamada yonish xulqini o'zgartirish	Komponentlar o'zaro salbiy ta'siri	Teng yuklamadagi LOI, UL-94 va kalorimetriya
Eritmani qayta aylantirish	Ishqor va suv sarfini kamaytirish	Aralashmalarining sikllarda to'planishi	Sikllar bo'yicha balans va mahsulot sifati

Daftlab sanoat va mahalliy ATH bir xil polimerda qiyoslanib, keyin sirt modifikatsiyasi yoki qo'shimcha antipiren hissi tekshirilishi kerak. Barcha omillarni bir vaqtda almashtirish natija sababini aniqlashni qiyinlashtiradi.

Qiyosiy tajribaga qo'shimchasiz polimer, sanoat ATH, mahalliy ATH va modifikatsiyalangan mahalliy ATH li tarkiblar kiritiladi. Polimer markasi, mineral ulush, namuna qalinligi va termik tarix tenglashtiriladi. Kimyoviy manba ta'sirini disperslikdan ajratish uchun sanoat va mahalliy kukunlarning zarracha taqsimoti ham o'rganiladi.

Albitres va hammualliflari iste'moldan keyingi HDPE ni alyuminiy gidroksid va sirkoniy fosfat bilan o'rgangan [8]. Bu yondashuv mineral va polimer chiqindilarini birga qaytarishi mumkin, ammo ularning o'zgaruvchanligi alohida nazorat qilinadi. Omillarni ajratish uchun avval birlamchi polimerda barqaror natija olinishi maqsadga muvofiq.

Modda balansi va amaliy samaradorlik

Qayta ishlash unumida quruq chiqindi, eritma, erimaydigan qoldiq, gidroksid cho'kmasi va yuvindidagi alyuminiy hisobga olinadi. Cho'kma massasi suv va qo'shimcha fazalarni ham qamrab

olishi mumkin; shu sababli alyuminiy balansi, ajratib olish darajasi va mahsulot tozaligi alohida beriladi.

Iqtisodiy qiyos avval belgilangan sifatdagi bir kilogramm quruq antipiren, yakunda esa yonish va mexanik mezonlarga javob beradigan bir kilogramm kompozitsiya uchun bajariladi. Ko'p sarflanadigan yoki qayta ishlashni sekinlashtiradigan arzon antipiren narx ustunligini yo'qotishi mumkin. Hisobga xomashyo, reagent, energiya, quritish, sifat nazorati va qoldiq boshqaruvi kiradi.

Eritmani qayta aylantirishda aralashmalar to'planishini cheklovchi, tajriba balansiga asoslangan chiqarish oqimi talab qilinishi mumkin. Ekologik baho chiqindi massasi bilan cheklanmay, suv sarfi, oqova, termik oqimlar va qattiq qoldiq taqdirini ham qamrab oladi. Bu resurs tejamkorlikni ifloslanishni boshqa muhitga ko'chirishdan ajratadi.

Tahlilning chegaralari

Mahalliy mahsulotning sanoat ATH bilan bir xil dasturdagi to'liq qiyosi mavjud manbalarda yo'q. Ayrim natijalar faqat ochiq annotatsiyada berilgani, matritsalar farqlangani uchun mustahkamlik, tutun

va reologiya bo'yicha umumiy jadval hamda yagona statistik to'plam tuzilmadi. Shuning uchun tahlil ishlab chiqarish reglamentini emas, keyingi tajribada tekshiriladigan bog'lanishlarni belgilaydi.

Xulosa

Sho'rtan majmuasining ishlatilgan alyuminiy oksidi ATH li antipiren uchun ikkilamchi xomashyo bo'lib, uni mahsulotga aylantirishda tozalash va gidroksid ajratishni har bir partiya tarkibiga mos boshqarish zarur.

Bir xil to'ldirish darajasidagi natijalar retseptura ahamiyatini ko'rsatdi. LOI, UL-94 sinfi va issiqlik ajralishi bir-birini to'ldiradi; bitta ko'rsatkich yaxshilanishi umumiy yong'in xavfsizligi yoki boshqa polimerdagi samaradorlikni anglatmaydi.

Ustuvor vazifa tarkibi va dispersligi nazorat qilingan mahalliy gidroksidni sanoat analogi bilan teng sharoitda qiyoslab, so'ng sirt modifikatsiyasi va ko'p komponentli tizimlar hissasini aniqlashdir. Yechim yonish va mexanik talablarni qondirishi, qayta ishlashga mos va resurs sarfi bilan asoslangan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Умиров Н.Н., Долгов В.В., Садыков Ш.Г., Ашуrow Н.Р. Переработка отработанного оксида алюминия в тригидрат оксида алюминия // Роль полимерных материалов в инновационном развитии промышленности. Тезисы республиканской научной и научно-технической конференции, 23 мая 2014 г. Ташкент, 2014. С. 81–82. https://www.researchgate.net/publication/339302560_Tezislar
2. Умиров Нурбек Норбутаевич. Полиэтилен асосида кийин ёнувчан композициялар яратиш. Магистрлик диссертацияси. Қарши давлат университети. Қарши, 2014. 71 б. <https://api.ziyounet.uz/uploads/books/32995/54c335ebc9535.pdf>
3. Yunusov M. P., Gulomov S., Nasullayev K. A., Turdiyeva D. P. K., Isayeva N. F., Abdurakhmanova I. S. K., Mustafayev B. D., Murzin D. Yu. Mitigating the Environmental Impact by Synthesis of Adsorbents from Aluminium-Containing Waste. Waste and Biomass Valorization. 2024;15:3307–3321. <https://doi.org/10.1007/s12649-023-02387-y>
4. Xu Z., Yan L., Chen L. Synergistic Flame Retardant Effects between Aluminum Hydroxide and Halogen-free Flame Retardants in High Density Polyethylene Composites. Procedia Engineering. 2016;135. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.01.130>
5. Kong X., Liu S., Zhao J. Flame retardancy effect of surface-modified metal hydroxides on linear low density polyethylene. Journal of Central South University. 2008;15(6):779–785. <https://doi.org/10.1007/s11771-008-0144-2>
6. Yu X., Feng C., Cao K., Hang Z., Zhang J. Improved Flame Retardancy and Tensile Property of Aramid Fiber-Reinforced Aluminum Hydroxide/Zinc Borate/Low-Density Polyethylene Composites. Journal of Applied Polymer Science. 2025;142:e56766. <https://doi.org/10.1002/app.56766>
7. Doanh T. C., Thi N. H., Nguyen H. T., Oanh H. T., Doan T. D., Tuyen N. D., Vu M., Hoang M. H. Preparation and synergistic effect of aluminum hydroxide nanoplates on the fire resistance and thermal stability of the intumescent flame retardant epoxy composite. RSC Advances. 2025;15:16814–16825. <https://doi.org/10.1039/D5RA00231A>
8. Albitres G. A. V., Garcia E. E., Soares C. M. F., Freitas D. F. S., Cucinelli Neto R. P., Mendes L. C. Post-consumer high density polyethylene/zirconium phosphate and aluminum hydroxide composites: Assessment of physico-mechanical and flame retardancy properties. Journal of Composite Materials. 2024;58(4). <https://doi.org/10.1177/00219983231226278>

ORTIQCHA HUJJATLARGA QARSHI “GILYOTINA” ISHGA TUSHDI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan “Qonunchilikdagi huquqiy bo‘shliqlarni bartaraf etish va tartibga solish yukini kamaytirish to‘g‘risida”gi 231-sonli Farmon qabul qilindi. Ushbu hujjat mamlakat qonunchilik tizimida to‘planib qolgan, dolzarbligini yo‘qotgan va amalda ishlaymaydigan normativ-huquqiy hujjatlarni bekor qilishga qaratilgan bo‘lib, “tartibga solish gilyotinasini” deb nomlangan mexanizm orqali taxminan 800 ta hujjat qonunchilik bazasidan chiqarib tashlanadi.

Farmon nafaqat eskirgan hujjatlarni bekor qilishni, balki tadbirkorlar va oddiy fuqarolar uchun ma‘muriy yuklarni soddalashtirishni ham nazarda tutadi. Ya‘ni, “E-aktiv” tizimidagi majburiy qayd etish talabining bekor qilinishidan tortib, ko‘chmas mulk garovini ro‘yxatga olishdagi davlat xizmatlari narxining ikki baravar pasaytirilishigacha. Bu davlat va ijtimoiy hayotni soddalashtirish, investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim islohotlardan biridir.

Ushbu islohotning mohiyati, uning fuqarolar va biznes uchun amaliy ahamiyati, shuningdek amalga oshirishda yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar haqida Qibray tumani yuridik xizmat ko‘rsatish markazi bosh yuriskonsulti Jamoliddin Bo‘riyev bilan suhbatlashdik.

— **Jamoliddin Xusnitdinovich, PF-231-sonli Farmon nima sababdan qabul qilinganini tushuntirib bersangiz?**

— Gap shundaki, qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlar jamiyat, davlat va iqtisodiy faoliyat uchun poydevor hisoblanadi. Biroq vaqt o‘tishi bilan ayrim qonunlar eskirib, zamon talablariga javob

bermay qoladi. Ba'zi normalar esa takrorlanadi, bir-biriga zid bo'ladi yoki amalda umuman ishlamaydi. Natijada bu holat fuqarolar va tadbirkorlar uchun ortiqcha ma'muriy va huquqiy yuk, murakkablik hamda keraksiz tartiblarni keltirib chiqaradi. Aynan shu muammolarni bartaraf etish maqsadida 2025-yil 25-noyabrda 231-sonli Farmon qabul qilindi.

— **Farmonning asosiy mazmuni va maqsadi nimadan iborat?**

— Farmon mamlakat qonunchilik bazasini modernizatsiya qilish, ortiqcha va eskirgan hujjatlarni bekor qilish, tartibga solish yukini kamaytirish orqali oddiy fuqarolar va biznes subyektlari uchun qulay muhit yaratishni maqsad qiladi. Farmonning asosiy bandlariga ko'ra, amalda o'z ahamiyati va dolzarbligini yo'qotgan taxminan 800 ta normativ-huquqiy hujjat bekor qilinadi. Shuningdek, biznes va hayotga oid tartibga solish yukini kamaytirish bo'yicha alohida "yo'l xaritasi" ham tasdiqlangan.

— **“Tartibga solish gilyotinasini” degan mexanizm qanday ishlaydi — hujjatlar qanday tanlanadi?**

— Bekor qilinadigan hujjatlar aynan shu “tartibga solish gilyotinasini” mexanizmi orqali tanlab olinadi. Ya'ni, bu mexanizm yordamida samarasi past, eskirgan yoki amalda ishlamaydigan normalar aniqlanib, tizimdan chiqarib tashlanadi. Bu shunchaki ommaviy bekor qilish emas, balki har bir hujjatning dolzarbligi va amaliy zarurligini baholashga asoslangan tanlov jarayoni.

— Farmon doirasida fuqarolar va tadbirkorlar uchun aniq qanday soddalashtirishlar amalga oshirilmoqda?

— Bir qator misollar keltirsam bo'ladi. Eng avvalo, tadbirkorlar uchun moliyaviy operatsiyalarni majburiy ravishda “E-aktiv” elektron tizimida qayd etish talabi bekor qilinmoqda. Bunga qo'shimcha ravishda, ko'chmas mulk bo'yicha garov huquqini ro'yxatga olishda davlat xizmatlari narxi ikki

baravarga kamaytiriladi. Shuningdek, shaxsiy ehtiyoj uchun olib kiriladigan tovarlarning boj va boj-bepul import normalari qayta ko'rib chiqiladi. Yana jtimoiy himoyaga muhtoj, ayniqsa nogironligi bor shaxslar uchun yer uchastkasini ro'yxatga olishdagi muammo tufayli soliq imtiyozlaridan foydalanish maqsadida muqobil hujjatlar taqdim etish imkoniyati yaratiladi.

— **Bu islohotning jamiyat va biznes uchun ijobiy natijalari qanday bo'lishi mumkin?**

— Bir nechta muhim natijani ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, byurokratik yuk kamayadi va tadbirkorlik osonlashadi, moliyaviy hisob-kitoblarni elektron tizimga kiritish majburiyatining bekor qilinishi hamda xizmatlar narxining pasaytirilishi kichik va o'rta biznes uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ikkinchidan, investitsiya va biznes muhiti yaxshilanadi, chunki qonunlarning soddaligi va shaffofligi oshadi. Uchinchidan, fuqarolar uchun davlat xizmatlari, bojxona, mulk va garovni ro'yxatga olish kabi jarayonlar arzonroq va qulayroq bo'lib, odamlar vaqt va mablag'ini tejaydi. To'rtinchidan, qonunchilikning o'zi ixcham va dolzarb bo'lib boradi, bu esa huquqiy tartib va adolatli boshqaruv uchun mustahkam poydevor yaratadi.

— **Islohotni amalga oshirishda qanday xavf-xatarlar yoki ehtiyoj choralari haqida gapirish mumkin?**

— Har qanday yirik islohotda bo'lgani kabi, bu yerda ham bir necha jihatga alohida e'tibor qaratish kerak. Avvalo, bekor qilinayotgan 800 ta hujjat ro'yxati puxta tahlil qilinmasa, zarur yoki foydali normalar ham yo'qolib ketishi, natijada huquqiy bo'shliqlar paydo bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, “yo'l xaritasi”da ko'zda tutilgan soddalashtirishlar idoralar tomonidan to'liq va o'z vaqtida bajarilmasa, byurokratik yuk aslida kamaymasligi ham mumkin. Aholi va biznes vakillariga yangi qonunchilik va soddalashtirilgan tartiblar haqida yetarlicha tushuntirish ishlari olib borilmasa, bu notanishlik va chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat organlari, qonunchilik mualliflari, jamoatchilik va biznes hamkorlari o'rtasida shaffof hamkorlik juda muhim.

Xulosa o'rnida suhbatdoshimiz ta'kidlaganidek, 231-sonli Farmon — O'zbekiston qonunchilik tizimini modernizatsiya qilish, ortiqcha va eskirgan normativ-huquqiy aktlardan voz kechish hamda tartibga solish yukini kamaytirish yo'lidagi muhim qadamdir. Uning to'liq va shaffof ijrosi davlat boshqaruvi, tadbirkorlik, investitsiya muhiti va oddiy fuqarolar hayotini sezilarli darajada yengillashtirishi mumkin. Biroq bu natijaga faqat hujjatlarni bekor qilish orqali emas, balki idoraviy mas'uliyat, jamoatchilik nazorati va aholiga keng tushuntirish ishlari orqaligina erishish mumkin.

Suhbatlashdi: **Nabiyeva Gulnoza**,
o'z muhbirimiz.

ТИЗИМЛИ ТАҲЛИЛ ВА БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ

Бақоев М. Т.¹, Раимова Г. М.², Ахмедов О. С.³,

¹Москва Давлат Халқаро Муносабатлар Институтининг Тошкент филиали академик директори, физика-математика фанлари доктори, профессор

²Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетининг "Тизимли таҳлил ва математик моделлаштириш" кафедраси мудири, физика-математика фанлари доктори, профессор

³Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетининг "Тизимли таҳлил ва математик моделлаштириш" кафедраси доценти, физика-математика фанлари номзоди

Ушбу мақолада бошқарув қарорларининг мазмун ва моҳияти, қарор қабул қилиш қоидалари, бошқарув қарорларининг таснифи, бошқарув қарорларини қабул қилиш босқичлари келтирилган.

Тизимли таҳлил ва бошқарув қарорларини қабул қилиш фани тарихи.

Дунё ривожланиб бораётган бир даврда, ҳар қандай олиб борилаётган фаолиятни жадал ривожлантириш ва истикболда самарали натижаларни қўлга киритишда фаолиятда раҳбарлик қилаётган ходимларнинг бошчилик қилаётган жараёнларида қабул қилган қарорлари муқимдир. Замонавий оламда бундай фанга бўлган эҳтиёж жуда юқори бўлиб, тарихга назар соладиган бўлсак фан сифатида унинг назарий ва амалий асослари 19-асрнинг охири ва 20-асрнинг бошларига тўғри келади. Ушбу фанни чуқур ўрганиш, давлат ва жамият ҳаётининг энг муқим секторларига татбиқ этиш пировардида ҳар томонлама фойдали натижаларга олиб келади.

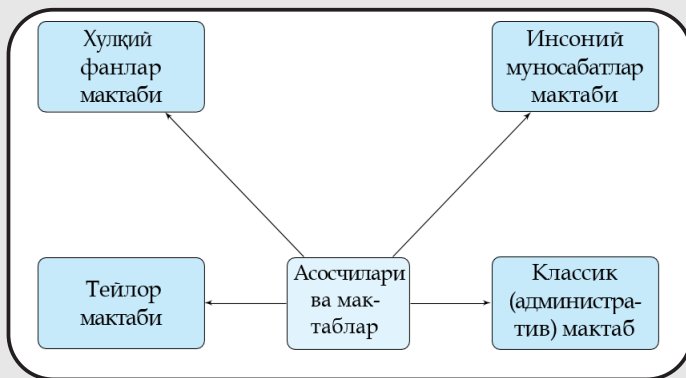
Фаннинг долзарблиги 19 – 20 асрда ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланиши ва соҳада қарорлар қабул қилишда натижакорликка эришишда бўлган юқори эҳтиёж натижасида хусусан, ташкилот(ишлаб чиқариш корхоналари) нинг ривожланиши билан бир вақтда қарорлар қабул қилиш назарияси сифатида вужудга келди.

Фаннинг дастлабки ривожланиш даври 1885-1920 йиллар ораллиғига тўғри келиб, ушбуда Тейлор, Гилберт, Гант каби олимларнинг амалга

оширган хизмат ва изланишлари муқим роль ўйнайди. Юқорида таъкидланган олимларнинг номлари замонавий менежмент фани билан чамбарчас боғлансада, бошқарувда қарорлар қабул қилиш усуллари тўғрисидаги фан назариясининг, илмий мактабининг асосчилари айнан шу олимлар ҳисобланишади. Шунингдек ушбу фан илмий жиҳатдан ҳам аниқ, ҳам ижтимоий - гуманитар фан ҳисобланади, сабаби фан иккала соҳада ҳам кенг фойдаланилади ва нафлидир. Натижада фаннинг иқтисод, менежмент, сиёсат, социология, ҳуқуқ ва бошқа бир қатор фанлар билан ўзаро чамбарчасдир. Фаннинг асосчилари ва улар томонидан яратилган мактабларга тўхталиб ўтадиган бўлсак:

Тейлор мактаби

Ушбу мактаб биринчилардан бўлиб, бошқарув тўғрисидаги фанни мустақил фан эканлигини, бошқариладиган ташкилот(объект) даги профессионал кадрларгина режалоштириш ва бошқарув билан шуғулланиши лозимлигини таъкидлаганлар. Шундай шароитдагина ташкилот ривожланиши, ютуқларга эришиши мумкинлигини исботлаб берди.

Расм 1.1: Фаннинг асосчилари ва улар томонидан яратилган мактаблар

Классик (административ) мактаб (1920-1950 й.й)

Ушбу мактабнинг асосчиси А. Файоль ҳисобланади. Унинг тарафдорлари бошқарувнинг универсал тамойилларини яратишга ҳаракат қилдилар, бошқарувнинг, ташкилот ва ходимларни бошқаришнинг тизимини ишлаб чиқдилар. Натижада бошқарув жараёнининг таркибий элементлари ҳақида, унинг бошқарув жиҳатлари юзасидан амалий кўникмалар вужудга келди.

Инсоний муносабатлар мактаби (1930-1950 й.й) ёки неоклассик мактаб

Ушбу мактаб инсон омилини самарали бошқарувнинг асосий элементи сифатида характерлайди. Бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнининг якуний натижаси инсон омилига боғлиқлиги, фақат ва фақат унинг манфаати йўлида бўлишлигини таъкидлайди.

Хулқий фанлар мактаби (1950 йилдан бугунги кунгача)

Ушбу мактаб вакиллари сифатида Анжерис, Лайкерт, Макгрегорлар саналади. Улар ижтимоий-руҳий ҳамкорликнинг турли хил аспектларига, жумладан, мотивация, меҳнатнинг таркибий ва сифат кўрсаткичларига алоҳида урғу берадилар. Ушбу мактаб бошқарувнинг миқдорий методларига асосланган ва бошқарув жараёнини моделлаштиришга катта эътибор қаратган.

20-асрнинг 40-йилларига келиб бошқарувда қарорлар қабул қилиш фани жадаллик билан ривожлана бошлади, 50-60 йилларга келиб эса, бошқарув қарорларини қабул қилиш усуллари

тизими қайтадан талқин этилиб, махсус илмий йўналиш (дисциплина) шаклида, бошқарув операцияларини техник тизим сифатида тадқиқ этиш, тизимли таҳлил ва бошқача усулларда намоён этила бошланди.

Бу усулларнинг барчаси қарорларни қабул қилиш назариясини ўз ичига қамраб олган.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш иборасини икки хил мазмунда талқин этиш мумкин:

Кенг маънода, қарорларни қабул қилиш бу – бошқарув жараёнининг барча жабҳаларини қамраб олади;

Тор маънода, қарорларни қабул қилиш бу – мавжуд алтернативалардан энг мақбул вариантни танлашдир.

Шунингдек, қарорларни қабул қилиш назариясига қарор қабул қилингандан кейин бўладиган босқичлар: қарорларни ижро этиш, назорат ва ҳаракат натижаларини таҳлил қилиш кабиларни ҳам киритиш мантиқан тўғри бўлади. Қарорларни қабул қилиш назариясининг ажралмас қисми сифатида қарорларнинг алтернатив вариантларини ривожлантириш ҳисобланади.

Шу тариқа, 20-асрнинг охириларига келиб, мазкур фаннинг барча йўналишлари муайян даражада ўзаро боғлиқлик касб этди, бошқарув жараёнининг барча жиҳатларини бирлаштирди. Вақт ўтиши билан, қарорларни қабул қилиш назарияси нафақат миқдорий маълумотлар олиш ва уни таҳлил қилиш усули, балки сифатли маълумот олиш усуллари (мутахассилар баҳолаш (хулоса, изланиш)лари, кўп мезонли таҳлил, вазиятни таркибий таҳлили ва ҳ.к.) алоҳида эътибор берила бошланди. Қарорлар

кабул қилишда фойдаланиладиган замонавий компьютер тизимининг пайдо бўлиши, таҳлил қилинадиган маълумотларнинг ҳажми ниҳоятда кўпайганлиги билан бевосита боғлиқдир.

Бошқарув қарорлари ҳақидаги фанда мавжуд илмий – назарий мактабларлардан ташқари, қуйидаги тўртта асосий ёндашувлар ҳам мавжуд:

Микдорий ёндашув

(XX асрнинг 50-йилларидан ҳозиргача). Ушбу ёндашувга кўра, қарор қабул қилишда сифат кўрсаткичларига нисбатан микдорий кўрсаткичларга кўпроқ эътибор берилиб, математик ва статистик усуллар, экспертларнинг баҳолаши ва хулосалари каби омиллар асос қилиб олинади. Алоҳида эътибор бошқарув жараёнини моделлаштиришга қаратилган бўлади. Мазкур ёндашув бошқарувда қарорларни аниқлаш ва қабул қилиш билан боғлиқ янги илмий йўналишларнинг вужудга келишига туртки бери.

Вазиятли ёндашув

(XX асрнинг 60-йилларидан ҳозиргача). Ушбу ёндашувга мувофиқ, бошқарув жараёни асосида муайян бир вазият ётади ва бу вазиятни бошқариш лозим. Бошқарув жараёни конкрет вазиятларни ҳал этишда кўринадиган давомий кўринишдаги бошқарув қарорларини қабул қилишдир. Муаммоли вазиятлар турлича бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда раҳбар бу вазиятни самарали ҳал этиш учун керакли қарорни танлай олиши ҳамда уни қабул қилиши лозим. Ушбу ёндашувнинг асосий жиҳати шундаки, бу ёндашув тизимли ва микдорий ёндашув усуллари билан биргаликда фойдаланиш имконини беради.

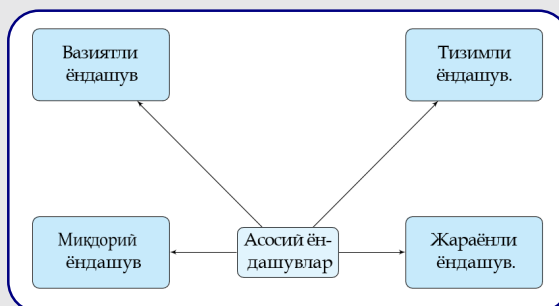
Жараёнли ёндашув.

Ушбу ёндашув бошқарувни кўзланган мақсадга эришиш учун ўзаро боғлиқ, тўхтовсиз жараёнларнинг бир-бири билан алоқаси сифатида кўрсатади. Бошқарув жараёнини ташкил этувчи босқичлар бошқарувнинг функциялари деб аталади. Ҳар бир бошқарув функцияси, ўз навбатида, муайян жараённи ўз ичига олади. Бу ёндашувга асосан, бошқарув қарорлари жараёнини боғловчи сифатида бошқарувнинг барча функцияларини бирлаштиради. Қарор қабул қилувчи субъект томонидан амалга ошириладиган бошқарув операциялари муаммони ҳал қилишга

қаратилган бўлади. Қарор қабул қилинганидан кейин, жараённинг қолган барча босқичлари уни амалга ошириш учун хизмат қилади.

Тўғри танланган қарор вазиятдаги муаммони ечишга замин яратади, яъни ушбу жараёнда муаммосиз вазиятни юзага келтиради.

Жараёнли ёндашувда бошқарув қарорларининг 4 босқичини ажратиш мумкин: бошқарув қарорларини тайёрлаш, қабул қилиш, татбиқ этиш, татбиқ этилганлигини назорат ва таҳлил қилиш.

Расм 1.2: Фаннинг ривожланишидаги асосий ёндашувлар

Тизимли ёндашув.

Тизимли ёндашувда бир кишидан ортқ катнашчидан иборат бўлган ташкилот бутун тизим сифатида қаралади. Тизим деганда, бир бутунлик тушунилади, унинг ажралмас таркибий қисмлари бўлган элементлари умумий мақсадга эришиш учун ўз ҳиссаларини қўшадилар. Ташкилотнинг таркибий қисми сифатида қуйидагиларни айтишимиз мумкин: унинг тузилмаси, вазифалари, технологиялари, инсонлари, мақсадлари. Бу элементлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир.

Тизимли ёндашувнинг асосий устунлиги шундаки, у бошқарув жараёнида қолган таркибий элементларни бир бутун тизим сифатида бирлаштиради. Натижада, ташкилотнинг бир қисмини эмас, балки бошқарув фаолиятидаги барча қисмларини инобатга олиб қарор қабул қилиш лозимлиги муҳим эканлигини ифода қилади. Бу жараёнда ташкилотнинг ички ва ташқи муҳит омилларига бўлган таъсирини, унга боғлиқ тизимларни ҳам инобатга олиш лозимлигини кўрсатиб беради.

ҲИКОЯТЛАР

Абдулла Аҳмад Муҳаммадали,

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

МЕҲР КЎРСАТГАН – МЕҲР ТОПҚУСИДИР

Қаҳатчилик йиллари. Қишлоқдаги кўпчилик оилалар қотган бир бурда нонга зор, юз-кўзларида умидсизлик ва изтироб акс этган даврлар эди. Ана шундай оғир кунларда ҳам бир қария – саховатпеша ва юраги меҳрга тўла оқсоқолнинг бутун ҳаёли, бутун олами қишлоқ аҳлининг ғами ва ташвишлари билан банд эди.

Оқсоқолда қачонки моддий имконияти пайдо бўлса, бева-бечоралар, йўқсил ва камбағаллар эшигини тақиллатиб, уларни ишга тақлиф қилар эди. Бироз иш бериб, унинг эвазига қоринларини тўйғазарди. Лекин бу ишни ҳам ўзига хос тарзда амалга оширарди. Масалан, у уларга бир юкни бир жойдан иккинчи жойга кўчиртириб, кейинги галда яна ўша юкни аввалги жойига қайтаришни буюрарди. Бу нарса аввалига бемаъни туюларди, аммо қариянинг бу иши ортида катта ҳаётий донолик ётарди.

Кунлардан бир куни оқсоқолнинг бу ишларини кузатиб юрган бир киши унга мурожаат қилиб шундай деди:

– Тақсир, сиз одамларга жуда кўп яхшилик қиласиз. Лекин хайр-саховатингизни ҳамиша меҳнат орқали амалга оширасиз. Ахир шунчаки ҳам бераверсангиз бўларди-ку. Шунда савоб ҳам кўп бўларди.

Қария бешак, юзида ҳаёт тажрибалари муҳри урилган табассум билан жавоб қилди:

– Ҳаксиз, хайр-эхсонни шундоқ ҳам қилиш мумкин. Лекин... бевосита берсам, уларнинг иззат-нафси топталиши, қолаверса, секин-аста шунга кўникиб, таъмагир бўлиб қолишлари мумкин. Инсон меҳнат қилиб ҳақ топса, виждони қийналмайди. Озми-кўпми тер тўкиб, қорин тўйғазса, лукмасини ҳалол қилган бўлади. Бундай одам на таъмагирликка йўл қўяди, на инсонийликдан чекинади. Муҳими — меҳнати орқали ўз қадрини сақлайди, — дебди мўйсафид, чуқур мулоҳаза билан.

Бахт улашиб яшаса одам,
Бахтдан топгайдир кўнгли ором.

Кимки, яшар эл ғами-ла банд,
Ул эл ардоғида – аржуманд!¹

ЁМОНЛИК – ЯХШИЛИК КУШАНДАСИ

Токқа саёҳат қилган бола бехосдан оёғи сирпаниб, қоядан қулади. У тошларга урилиб, оёқ-қўллари жароҳат топди ва ҳушидан кетди. Орадан вақт ўтиб, аста-секин ҳушига кела бошлади. Ўнгими, тушими қулоғига аллақандай йиртқич ҳайвонларнинг иррилиган, дўриллаган овозлари чалинади.

¹Аржуманд – мўтабар, азиз, донишманд, қимматли, эътиборли.

Бундан кўриб кўзларини катта очиб, атрофга олазarakлик билан боқди. Не кўз билан кўрсинки, унинг таварагида бўри билан айик изгирди. Улар бир-бири билан ўзаро тўкнашарди. Бўри болага яқинлашмоқчи бўлганида, айик ўкириб уни ҳайдаб солар, афтидан у болани химоя қилаётган эди.

Жароҳат азобини чекаётган болага энди кўркув даҳшати ҳам рахна сола бошлади. У ётган жойида бутун аъзоларини бир жойда бужмайтириб, титрар ва беун кўз ёши тўкарди. Ниҳоят айик хомтама бўрини кувиб солди. Бундан у тинчланди ва хотиржамлик ҳиссиёти пайдо бўлди. Атрофга осойишталик инди. Болада ҳам бундан хотиржамлик аломати пайдо бўлди.

Аввалига бола айикни кўрганида даҳшатга тушган бўлса, энди унга аста-секин кўникиб борди. Айикнинг ҳаракатларини диққат билан кузатиб, уни ўзининг химоячиси, ҳомийси эканлигига ишонч ҳосил қилди. Очлик болани кундан-кунга ҳолдан тойдирарди. У бошини кўтариб, атрофдан егулик излашга тушди. Шу ердан бир сиким ўтни юлиб, очопатларча чайнай бошлади. Бу ҳолни кузатиб турган маймоқ айик лапанглаб қаёққадир чопиб кетди. Бироздан сўнг у уч оёқлаб, панжасида катта асал бўлаги билан қайтиб келди. У бу неъматни боланинг олдига ташлади. Жуда очкаган бола лаззатли асални шоша-пиша ошалаб ерди. Айик эса бошини ликиллатиб, синчковилик билан боланинг асал ейишини меҳр ва шавқ билан томоша қиларди.

Шундан бошлаб айик болани асал билан сийлайдиган бўлди. Бола эса унга миннатдорчилик билан қарар, табассум қиларди. Айик ҳам бу меҳрдан мамнун бўлиб, завқ оларди. Аста-секин бола билан айик ўртасида мустаҳкам дўстлик ришталари боғлана бошлади.

Бир куни тонгда болани одамларнинг бақир-чакири уйғотиб юборди. Атрофдан одамлар «Хайт! Хайт!» деб бақиршар, гўё бир балонинг олдини олишаётгандек эди. Бола қараса, айик одатдагидек унга асал кўтариб келмоқда. Лекин қарама-қарши томондан отаси бошчилигидаги бир гуруҳ қуролланган одамлар айик томон югуриб келишарди.

Бола вазиятнинг жиддийлигини дарҳол тушунди. Синган оёғидан таралаётган қаттиқ оғриқ бутун вужудини қақшатса-да у лабларини тишлаб, тоқат билан ўзида куч топди. Нима бўлса ҳам у фалокатнинг олдини олиши керак. Акс ҳолда бутун умр ўзини кечирмайди. У шу мақсадда ўрнидан даст турди.

— Отманглар! — деб бақирди у ва айикни химоя қилиш учун ўша томонга оқсоқланиб югурди. Аммо шу пайт милтиқнинг гумурлаган овози оламни тутди.

Тоғ қоялари ҳам бу садони қайтариб, табиатнинг ўзига хос нидосини янгратади. Тинчликка путур етди, ларза бутун водийни қоплади.

Бола қайғу ва оғриқ изтиробидан йиқилди. Қулоғида — сукунат, юрагида — чуқур ғам билан кўз олдини қоронғулик қоплади...

Ўзига келганида, айик чўзилиб ётарди — беҳаракат, жонидан айрилган. Танасидан иссиқ қон оқар, панжасидаги асал бўлаги — айикнинг инъоми, боланинг насибаси — ҳам қонга беланган. Ҳеч ким айикнинг ўлимига ачиниш ҳисси билан боқмас. У тушунмовчиликнинг қурбони бўлди, деб эмас — «жазосини олди», деб ҳукм чиқарилди.

Бола содир бўлган ҳолдан ҳўнграб-ҳўнграб йиғлади. Ўксиб-ўксиб йиғлади, тўлиб-тошиб йиғлади, юраги қонга тўлиб йиғлади.

Бола айик билан ўтказган онларини, юракларни бирлаштирган ҳамнафас туйғуларни ёдга олди — барчаси кўз ўнгидан тасвир сингари ўтарди. Бу қисқа давр лекин узоқ даврларга татигулик бўлди.

Нафсиламри билан айтганда, агар айик бўлмаганида боланинг ҳаёти ҳам бўлмасди. Лекин афсус унинг нажоти ҳалоскорининг қурбонлиги эвазига амалга ошди. Қайғу ва қувонч ёнма-ён юради, деганларидек бу севинччи эмас, кўз ёшларини ҳам олиб келди. Шу боис баъзан инсон ҳаёлида: «Шу қаттол тақдирда адолат борми ўзи?» деган савол ҳам чарх уради.

Ушбу қайғули лаҳзалар яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги кечирилмас бир чегара сингари боланинг қалбида абадий муҳрланиб қолди.

Тоғнинг ҳар бир қоясидан гумурлаган овознинг акс садоси боланинг қулоғида абадул абадга михланиб, яхшиликка ёмонлик тимсоли сифатида қолиб кетди.

Бола эса барча оғриққа чидаб, судралиб айикнинг ёнига эмаклаб борди ва йиғлаб қадрдонининг устига ўзини ташлади ва уни маҳкам кучиб, яна ҳушидан кетди...

Айик ўзининг ҳаёти эвазига боланинг ҳаётини бутун қилиб кетган эди.

Агар тиллашиш имкони бўлиб, айикдан: «Тақдирингдан, кўргуликларингдан, болага қилган эзгуликларингдан афсусдамасмисан?» деб сўралганида, катта эҳтимоллик билан у: «Йўқ, мен тўғри иш тутдим, яна тақдорланиш содир бўлса, худди шундай йўл тутган бўлардим», деб жавоб беришига ҳеч қандай шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Чунки у ёввойи йиртқич бўлса-да, бағри кенг ва меҳрибон жонзот эди. Ундайларнинг ҳақиқатдан бошқа йўли йўқ...

Ҳаётда дўст топмоқ мушкул эрур,
Дилга солса, йиртқич ҳам дўст бўлур.

Бир қўлда — яхшилик, бирда — ёмонлик,
Инсонинг туйғуси асли бир онлик.
Лекин қай бирининг вазни оғирроқ,
Шундан билинади бутун иймонлик.

Ўтмиш – сабоқ, ҳамиша уни ёд эт,
Ўтар ҳаётнинг мазмунин зиёд эт.
Яхшилик пойига уриб бош, тавалло, –
Ёмонлик заволин манқалда дод эт.

**ЯХШИЛИК ИЛА ЁМОНЛИК – ЁНМА-ЁН ТУРУР,
ЛЕК АЛАР ТИРҚИШИГА – ҚИЛ ҲАМ СИҒМАЙДУР**

Одатдагидек, Қазифурт тоғининг тепасида яна булут қайнай бошлади. Қайнаганда ҳам жўшиб, тошиб қайнади. Яна қанча булут ғужғон ўйнаб келаётгани маълум эмас. Чунки у тоғнинг ортида, кўринмайди. Ўзи билан қанча сув зарралари олиб келаётганини фақат Аллоҳдан ўзга ҳеч ким билмайди. Муайян вақтдан сўнг жала куйиб, сел келди. Қишлоқни сув босди. Фавқулодда юз берган офат аҳолини саросимага солди. Ҳар ким ўз жони, мол-мулки ва уй-жойи ғамга тушди. Офатдан паноҳ излашди. Одамларни тусмолича ёғин шундай давом этса, бутун қишлоқни сув босиши ва беқиёс талофат етказиши муқаррар. Аждаҳодек тўлғониб келаётган ҳайбатли сел қаршисида одамлар ожиз қолишган эди. Таҳликали кўркувдан титраб Яратгандан нажот сўраб ёлворишарди. Ҳар ким ўз жони, бола-чақаси, молу-мулки ва уй-жойини асраш ташвиши билан банд. Аммо ҳеч ким сел хавфини тўхтатишни эмас, балки ўз бошини кутқариш ташвиши билан қайғурарди. Ваҳоланки, ҳалокатдан қутилишнинг аниқ чораси бўла туриб, ҳеч ким унга қўл уришни истамасди. Агар селни юқоридаги тоғ сойидан тўғон орқали бошқа ўзанга буриб юборилса, қишлоқни ҳалокатдан сақлаб қолиш имконияти йўқ эмас, бор. Буни ҳамма билади. Аммо совуқ нўшар ёмғирда ивиб, лой, ботқоқ кечиб, бу ишни амалга оширишга ҳеч ким журъат қилмасди. Ҳеч ким жонини ҳатарга қўйиб, тепаликка чиқиб тошқинга тўсиқ (балагардон) бўлишни истамайди.

Бундаги одамларнинг турли кўрсатмалари, аёлларнинг оху фарёди, болаларнинг йиғиси,

беҳуда шовқин-суронлар ва бошқа ғала-ғовурлар фалокатни тўхтата олмасди. Аксига олиб жаланинг тинишидан дарак йўқ, тоғ ортидан булут қайнаб чиқишда давом этарди.

Шунда эл ичидан бир йигит виждон амри билан отилиб чиқди ва елкасига кетмонини ташлаб, тўғон томон шахдам югуриб кетди. Унинг ортидан ҳеч ким эргашмади. Юзлаб киши тақдирини бир йигитнинг қўлига топшириб унга илинж билан боқишди. Йигит ҳар фурсатни ғанимат билиб, лойга ботиб, ёмғирда ивиб шалаббо бўлишига қарамай, тепаликка қараб қоқилиб-сирпаниб, йиқилса қўли билан ер тирнаб борарди. У мушкулотлардан чекинмади — халқни, юртни ўйлади.

Тўғон бошига етиб, шошилиш кетмони билан чим ўйди, тош йиғди, сел йўлини тўсишга урина бошлади. Аммо оқим жуда кучли эди. Бундай дахшатли оқимни ёлғиз тўхтатиб бўлмаслигини англади. Орқага — қишлоққа мабодо яна кимдир келмаяптимикиан, деган умидда олазараклик билан бокди. Бироқ ҳеч кимнинг қораси кўринмади, муздек сувга тушди. Қўкси билан оқимга тўсиқ бўлди. Қутуриб оқаётган сув уни хасдек суриб ташламоқчи бўлди, у эса матонат билан қаршилиқ кўрсатди. Ниҳоят, оқим бурилди. Сел қишлоқни четлаб ўта бошлади. Қишлоқ хавф-ҳатардан халос бўлди.

Одамлар Аллоҳга шукр қилишди. Халаскор йигитдан миннатдор бўлишди. Уни “фидойи”, “мард”, “қаҳрамон” деб тарифлашди. Ҳатто бир неча кун гап-сўзлар ва муҳокамалар марказида ҳам бўлди.

Бироқ вақт ўтди. Офат унутилди. Фидойи ҳам. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек. Йигит ортидан ҳеч ким суриштирмади. Балагардонни йўқлаш, ҳамдард бўлиш, хол сўраш ундан мадад кўрган қишлоқ аҳлининг ҳаёлига келмади. Ҳеч ким у ётган шифохона эшигини тақиллатиб бормади. Ҳеч ким “қандайсан?” деб сўрамади. Наздиларида

гўё энди бундай ҳодиса содир бўлмайдигандек. Бошқа эл корига ярайдиган мард йигитлар керак эмасдек...

Эзгулик ишқинда жонин Жабборга берган мардон,

Эл аро бўлибди, доимо суюкли, ҳам қадрдон.

Эл фароғати йўлинда гар чексанг захмат,
Гуркираб унгай захмингдан роҳату фароғат.

Ҳаёт тўфонининг кўпмоқлари кўп,
Кўнгил армонининг чўқмоқлари кўп.
Баъзи қўлин тутиб, оёққа қўйганларинг,
Оҳким, кўзингга чўп тикмоқлари кўп.

ЎҒИЛ ВА ЭШАК

Ота қариб, кўзидан нур кетди. Товарак-атрофни илғамай қўйди. Нури дийдаси вояга етиб, ўз ҳаёти билан кетди. Отадан деярли хабар олмайди, ёхуд вақт топмайди. Яхшиямки, ота эшак боққан экан. У отани дўконга, бозор-ўчарга олиб бориб, корига яраркан. Отахон ҳожатбарор эшагидан миннатдор бўлиб, унга умр тиларкан.

Фарзанд яхши, ота қадди – шамшод,
Ноқобил фарзанддан дол – сарв қомат.

Эй фарзанд, ота-она меҳрини англа,
Ҳаётингдан бахтнинг сеҳрини англа.
Буюк давлат – улар ёнингда турса
Дуоси мустажоб маҳшари тонг-ла!

САВОБ ИШ

Ош берганга бош берсин, қозон тўла ош берсин, кетмас давлат, кенг феъл, ёстиқ тўла бош берсин. Қаҳратон киш кечаси бир одам бой-бадавлат кишининг эшигини тақиллатибди. Бой эса ичкаридан:

– Ким у? – деб сўрабди.

– Мен йўлдан адашиб қолган бир бандан мўминман, бир кечага бошпана беринг, қаттиқ совқотдим, совуқдан ўлиб қолмай! – дебди.

– Бизни бемаҳалда безовта қилма, тинчгина ухлайлик, йўлингдан қолма! – деб жавоб берибди хонадон эгаси ичкаридан.

Рад жавобини олган чорасиз йўловчи энди рўпарадаги бостирма хужранинг эшигини қоқибди. Уй эгаси эшикни очиб қараса, бир мўйсафид совуқдан дағ-дағ калтираб зўрға турармиш.

– Э отахон, совуқда қийналиб қолибсизку! – деб хонадон эгаси уни тезда ичкарига олибди. Меҳмонни сандалга ўтказиб, иссиқ чой тутқазибди. Уйда егулик йўқлигидан ягона соғин эчкисини сўйиб, пишириб меҳмоннинг олдига қўйибди. Меҳмон исиниб, қорнини тўйғазиб ўзига келибди. Мезбонга чуқур миннатдорчилик

билдириб, уни дуо қилибди. Сўнг ётиб, уйкуга кетишибди.

Камбағал эрталаб туриб қараса, меҳмон жойида йўқ эмиш. У ёқ-бу ёқни излаб ташқарига чикса, ҳовлиси қўй-эчки, оту сигир ва туяларга тўла эмиш. Буни кўриб камбағал кўзларига ишонмасмиш. Ўзи қаерда эканлигига ҳам ақли етмай, хангу манг бўлиб қолибди. Кичкина хужраси ҳам катта қошонага айланиб қолибди.

Бундан шундай хулоса бўлибдики, демак йўловчи оддий одам эмас, Хизр алайҳиссалом бўлиб, у камбағалнинг беғараз савоб ишини тақдирлаб кетган экан.

Ушбу воқеа эл-юрт орасида ҳам достон, ҳам ибрат бўлибди. Қийналиб қолган йўловчини уйига қўймаган бемурувват, беҳожат бой астойдил пушаймон бўлибди. Унинг бойлиги нураб, тез орада қашшоқликка юз тутибди. У савоб иш қилиш кераклигини жуда кеч англабди.

Меҳмон келишидан бўлди фарз,
Ризку насибасин бермоқ қарз.

Бу дунёдир асли савобга макон,
Бунда бордир савоб олмоққа имкон.

Ҳасисдан – саховат, саратондан – қор,
Жоҳилдан – камолот истама, зинҳор.
Бахилу нодондан одам чиқмағай,
Уларга насиҳат беҳуда-бекор.

ҲОЖАТ – НАЖОТ ИЖОБАТИ

Бир киши муҳтожликка мубтало бўлибди. Қишлоқда бир бой киши бўлиб, у хасисликда, қурумсоқликда ном чиқарган экан. Ҳожатманд уни ҳеч қачон ҳожат чиқармаслигини билса-да, чиқмаган жондан умид, дея қарз сўрамоқ илинжида унинг хузурига борибди. Бой келган одамга афтини бўжмайтириб, саломига омонатгина жавоб қайтарибди. Бу ҳолатни англаган ҳожатманд дардини ичига ютиб, ортига қайтибди. Шунда бой унга қарата:

– Нега келдинг-у нега кетмоқдасан? – дебди.

– Ақлим кирар-чиқарлиги учун келиб кетмоқдаман. Аҳмоқлигим боис келган эсам, ақлим кириши ҳамона кетмоқдаман, – дебди.

Ҳожатманд нажотининг ҳожати,
Ҳожатбарорнинг савоб – ҳожати.

Инсондан тилама, уни қарз ёки миннат,
Аллоҳдан сўра, Уники беғараз ва ҳиммат.

Ёмонлик йўллари баъзан кенг, равон,
Яхши қолиб, ёмон яшар фаровон.
Оғир бўл, ҳар лаҳза ҳикмат кидиргил,
Мушқулингни осон қилувчи Раҳмон.

ГУНОҲ ВА ЗУЛМГА ТЎСИҚ

Йигитнинг навкиронлик даври ўтиб борса-да, у уйланишни ҳаёлига келтирмас экан. Унга кўпчилик уйланишни маслаҳат берар, у эса бу ишни ортга ташларкан. Бундан турли номаъқул гап-сўзлар келиб чиқса-да, йигит эътибор бермас, ёлғизгина онасининг парвариши билан банд, ҳаётидан мамнун экан.

Йигит қиркдан ошганида онаси қазо қилибди. Шундан сўнг у уйланиш тараддудига тушибди. Уйланиб, уч ўғил, уч қиз кўрибди.

...Кейинчалик фикр қилинишича, онанинг феъли оғир бўлиб, келинга ҳам жабр-зулм ўтказиши мумкинлигини йигит фаҳмлаган экан. Шу сабабдан у онасини гуноҳдан, келинни эса жабр-зулмдан асраш учун шундай йўл тутган.

Эндиликда турмуш ўртоғи ва фарзандлари билан волидасини ҳурмат-эҳтиром-ла хотирлаб, руҳига дуои-фотиҳалар ўқиб, ҳаётининг иккинчи қисмини Аллоҳнинг рози-ризалиги ила бахту саодатда ўтказаятган экан.

Зулматдан зорланма кундузимдан айирдинг дебон,

Зулмат ҳам меҳмон, кетгач ул — олам бўлгай нурафшон.

Бу ҳаёт — мураккаб, чигал йўллар кўп,
Адашсанг, тентирар ўнгу сўллар кўп.
Гар танласанг эзгулик йўлин боғлаб бел, —
Мудом қўллагувчи кўмак қўллар кўп.

ОТА ДУОСИ

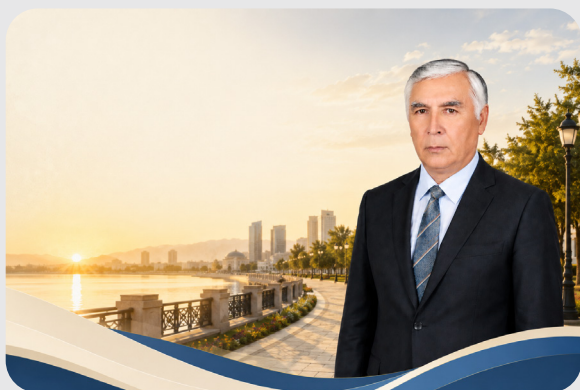
Бир муштипар аёл бадмаст ва золим эридан доимо азият чекаркан. Эр топганига ичар, маст бўлиб хотинини ҳуда-беҳудага калтаклар экан. Болалари ҳам безор бўлишиб, отаси олдида безгак тутгандек дағ-дағ титрашар, унинг ҳар бир ҳаракатидан даҳшатга тушар экан.

Бечора она жабр-зулмдан дардманд бўлиб қолибди. Болаларининг насибасини кийиб, уйидаги бор будини сотиб ичадиган, бағритош эр билан сабр-тоқатда умргузаронлик қилишда давом этаверибди. Фарзандларига яхши тарбия бериб, доимо отасининг ҳурматини жойига қўйишга ундарди.

Аёлниинг қисматидан воқиф бўлган баъзи одамлар унга ачинишиб: «Нодон эрга мурувват кўрсатиб нима қиласиз? Болаларингиз вояга етиб қолишди, яхшиси ажрашиб кетинг», — дея маслаҳат беришибди. «Йўқ, ундай деманглар! Дунёда инсон фарзандининг ўз ота-онаси билан бирга бўлишидан ҳам улуғроқ бахт борми? Бихамдиллоҳ, болаларим ана шундай бахтга мушаррафдирлар. Ахир, “Ота рози — Худо рози” дейдилар. Яхшими-ёмонми, аввало, отасини рози қилиб, дуосини олишса, бу дунё-ю у дунё кам бўлишмайди, иншооллоҳ!» — дебди ғам-андуҳлар чизги тортган ҳорғин юзларидан таббассум таралиб.

Эй фарзанд, ота дуосин олиб қол,
Бўлма ғофил, бахт қалитин олиб қол!
Буюк неъмат, пуру ҳикмат, дуру гавҳар,
Бебаҳо ота жавҳарин олиб қол!

КОИННОТ САРВАРИ –ЭЙ, БАШАРИЯТ!..

Ижод аҳлига Асрор Мўмин шоир, таржимон ва журналист сифатида яхши таниш. Унинг ўнлаб шеърий, таржима ва публицистик китоблари нашр этилган. Лекин унинг ижодида шеърият алоҳида мавқега эга. Биз шоирнинг турли йилларда ёзган учта шеърини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

ТОШЛАР

Эсимда, ҳажрдан сўнг ёниб кезардим.
Ўшанда тугаса қалбимда бардош,
Тоғларга кетардим, бўлардик сирдош,
Исмани тошларга ўйиб ёзардим.

Тоғ – гунг, тошлар – беҳис, дердим у чоғлар.
Бугун тоғ сайрида юрибман ҳайрон.
Зоримни бир бошдан шивирлар тоғлар,
Исмани сақлабди тошлар бенуқсон.

Нафақат тоғ-тошга айтганман зорим.
Дардимни биларди баъзи бир дўстлар.

Бугун ўша дўстлар на билар корим,
На ёрим, на мени, на зорим эслар.

Оддий ҳақиқатни билдим жуда кеч,
Тоғларда тошларга дуч келмабман ҳеч.

1986

ҲАЗРАТ НАВОИЙГА ЭҲТИРОМ

Ҳайрат водийсида турганим учун,
Тилимдан тушмайди беадад шукур.
Шунчалар мукамал яралган очун,
Тасаввур қилишга ожиздир шуур.

Коинот сарвари – эй башарият,
Беназир ижодинг ҳайратга солар.
Яхшиям, йўлдошим боқий шеърят,
Бенажот кезларим қўлимдан олар.

Азалдан бу олам ечилмаган сир,
Ҳаётда ишқ-ҳавас эрур қоришиқ.
Астойдил интилсанг биласан охир,
Қайсиси ҳавасдир, қайси асл ишқ.

Қалбимда нишона кўрсатди туйғу,
Энди боғларимни яшнат муҳаббат.
Яшашнинг мазмуни, фалсафаси шу:
Чин юракдан севиш олий саодат!

Шириним соғинсам дод солгим келар,
Бехос кўзларимга ёш тўлар лим-лим.
Нетай эртам мубҳам: ё толе кулар,
Ё елга соврилар сўнгги илинжим.

Достонда нақадар бахтлидир Фарҳод,
Шириннинг шартини билгани учун.
Мен-чи арасотда: на шод, на ношод,
Шириним амрини пойлайман дилхун.

Қанийди Шириним қўйса эди шарт:
Мингта тоғ бағрини этишни пора.
Тешани елкалаб кетмаган номард,
Шартни бажаришга топардим чора.

Дейишар: ўтгандир Фарҳод ва Ширин,
Уларнинг ҳаёти бўлмайди такрор.
Шеъримга айтаман қалбимнинг сирин:
Ширинга ишқимни айлайми изҳор?!

Узлатда Мажнундай чекмасдан алам,
Қанийди, Лайлимга тўйиб тикилсам,
Кейин рози эдим жоним чиқса ҳам,
Бахтлиман изингга беҳол йиқилсам.

Майли, жасадимга ҳушим қайтмасин,
Олисларда бўзлаб олмайин тинчинг.
Ҳеч киши севишим бориб айтмасин,
Жаҳонни безасин сенинг севинчинг.

Майли, ёдинг ила гулдайн сўлсам,
Покиза қўнглингга етказмай озор.
Ва лекин қачондир ўзимга келсам,
Йўлингни пойлайман яна интизор.

Бош олиб кетмайин Маккага қадар,
Лайлим, аёндурсан азму машқимда.
Агар учрашмасак, бир кун муқаррар
Куйиб кул бўламан оташ ишқингда!

Шукурки, барҳақдир тақдири азал,
Ахийри топишган Баҳром–Дилором.
Сени учратганда англадим тугал,
Нимадир муҳаббат, нимадир ором.

Севги ҳақда ўйлаш ўзи фароғат,
Дунёга арзийди ёр билан висол.
Етти сайёрага айлаб саёҳат,
Ҳали гўзалимга топмадим тимсол.

Ўн саккиз минг олам устида учиб,
Бош уриб келамаман босган изингга.
Дилимнинг ороми, боримдан кечиб
Парвона бўламан ёлғиз ўзингга.

Баҳром бўлсам ҳадя этардим тахтим,
Бироқ ўлчовлидир менинг имконим.
Измингга баҳшида чин муҳаббатим,
Етса молим олгин, етмаса жоним!

Искандар тоғ аро қурдириб девор,
Дунёни қутқарди яъжуж-маъжуждан.
Бироқ одамзотга хавф ҳали бисёр,
Қанча ошиқ сўлди юрак хуруждан.

Чоғим етса эди қуардим мен ҳам,
Ишқсиз кишиларнинг йўлига девор.
Ёрдан айрилишлар топарди барҳам,
Муҳаббат боғида яшнарди баҳор.

На илож, ҳижронга айлайман тоқат,
Ҳавасим келади гулгун фаслингга.
Ажойиб мўъжиза рўй берар албат,
Бир қуни етаман ширин васлингга.

Ва лекин қисматдан бўлмайди қочиб,
Искандардай очиқ кетади қўлим.
Чунки сўнг дам қўлим дуога очиб,
Омонлик тилайман сенга севгилим!

2006

ГЎЗАЛИМ

Сиймонгизга ҳайрат билан термулдим,
Ва қайта ошиқи барқарор бўлдим.

Ойдаи чехрангизга қарайман ҳайрон,
Шунчалар чиройли бўлурми инсон!

Кўзингиздан ёғар мунаввар ёғду,
Мисоли тикилиб тургандай оху.

Ништардай тизилган киприкларингиз,
Ёмон кўздан асрар черикларингиз.

Қовоғингиз кўрса хижолат бодом,
Қараганим сайин оламан ором.

Устида қош эмас, тортилган камон,
Ўзган ўқларидан жон сақлаш гумон.

“Бахт” сўзи ёзилган пешонангизга,
Кошкийди, айлансам ягонангизга.

Оқ рўмолдан чиққан сочи толаси,
Жоним боғлаб олар келса хонаси.

Юзи кенг дунёни ёритган қуёш,
Мушкул оташига бермоқлик бардош.

У осмондан Ерга тушган парида,
Кулгичлари ёнар ёноқларида.

Дунёда бурун йўқ бурнидай саҳиҳ,
Шоир ҳам тополмас муносиб ташбиҳ.

Жуда оҳанрабо ол ранг дудоғи,
Мумкинмас ошиқнинг қотиб турмоғи.

Оқ рўмол қўйнида нафис энгаги,
Оқ рўмолдан оппоқ қалби, тилаги.

Орази гўдакнинг юзидай маъсум,
Нурила шайдога йўллар табассум.

Бағоят ярашган узун оқ либос,
Беҳудадир бунга изламоқ киёс.

Бағрига босгандир Қуръони карим,
Таралган нуридан яйрар кўзларим.

Китоб устидаги ўн бармоқ сири:
Ҳали очилмаган ўн гулдан бири.

Шунчалар таъсирли зимдан қараши,
Аниқ ҳар кишининг тоғдай қулаши.

Аста-аста кадам ташлар хиромон,
Юришига қараб товуслар ҳайрон.

У дунёда танҳо соҳибжамолдир,
Хусни гўзалликка мангу тимсолдир.

Хуснига тикилиб тўя олмасман,
Қарашдан ўзимни тия олмасман.

Юзимни силайди умид шамоли,
Насиб этармикин унинг висоли.

Агарда сазовор бўлсам бу бахтга,
Бу бахт тегишлидир абадиятга.

Ширин орзуларнинг қаноти бордир,
Асрор муҳаббатим шеърда ошқордир!

2026

Асрор Мўмин,

шоир, таржимон, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист.

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 35 ЙИЛЛИГИГА

Шукуржон Жаббарова (Жозиба),
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

ЎЗБЕКИСТОНИМ

Хуррият васлининг тоза виждони,
Бу олам аҳлининг одил сарбони.
Куйласам қўшигим, сўйласам сўзим,
Сен билан бор менинг ҳар лаҳза равзим.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним!

Йиллар ўтар кетар, авлодлар келар,
Ҳар кимнинг ўрни бор қадрини билар.
Ўзбекман, ўзбегим элим деб яшар,
Бир парча меҳрининг изҳори қолар,
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним.

Эласанг тупроқни қадими сўйлар,
Боглари, жаннати, надими сўйлар.
Ўтгани, қудратли замини сўйлар,
Ҳар зарра ичинда келмиши яшар.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним.

Осмоним мусаффо, дала, қир қутлуг,
Юлдузлар нур сочган тунларим чўлуг.

Ой момо сийратим, тириклик улуг,
Умидлар кун-тунда тугулар аниқ.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним!

Эй қуёш! Ёритиб ер-қўкни асра,
Сенингдек бу дилнинг ўти бор қара.
Шижоат, меҳнатда ҳар куни аро
Қарвонлар қуз қутган элим ҳур, сара.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним!

Ўзбекнинг бор ахир Ўзбекистони,
Жаннати, Фирдавси, Эрам бўстони.
Сайқали дунёга машҳур нишони
Ўн учта эркесвар сара полвони.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним!

Жозиба мамнунман, эл-юрт фаравон,
Муҳаббатдек дилбар, сўлим бу жаҳон,
Авлодлар қўшигим куйласин ҳар он,
Яшайман, изимда мангу қол омон.
Жон қадар керакли Ватаним маним,
Ишқ қадар суюкли Ватаним маним!

ТАЪЗИМ СЕНГА ВАТАНИМ!

Томга чиқиб гул терган халқим,
Эртақ айтиб хуш бўлган халқим,
Орзу, армон, бахт тотган халқим,
Ўзи емай эл боққан халқим
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Ўтди Зардушт, ўтди Сулаймон,
Ўтди Рустам, Маҳмуд паҳлавон.
Жалолiddин, Темурий ҳам шон,
Ўтди қанча дил берган ҳақон
Сенга таъзим, сенга эҳтиром.

Тун санади Улугбекдай хон,
Юлдузлардан ёзди бир достон.
Афросиёб бор каби омон
Тупроқ қалъа ўтмишдан нишон
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Қор термади ана Муқанна
Широқ иши тарихда дона.
Тўмарисим шиддатли она
Бошимга нур, боламга ота,
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Нодира бор эҳромларингда
Бибихоним оромларингда,
Увайсий дер чистонларинда:
Яшай мангу гулфолларингда:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Бир майизни қирқ бўлган бобом
Қирқ қуроқни бутлаган момом.
Жони асир бўлсада болам
Деган элим тилида калом:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Жаннатини нақд берган Аллоҳ
Ўзбекистон бошимга паноҳ.
Суюклигим эҳ менга бир боқ
Бунда меҳринг ҳар дамдан огоҳ:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Сен тупроқдан тўлишган одам,
Ризқинг териб яшарсан мудом.
Эл кун ҳаққи ростликда калом,
Тинчлик билан карвонинг илдам:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Мен қўлимни самога очдим,
Рухий макон, маъвони қучдим.
Дуолардан тўлишди жисмим,
Ҳар куртакда қайта туғилдим:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Томда гуллар гулласин қайта,
Бахт қўшиқда диллар пайваста.
Қалбим содда халқимга шайдо,
Менинг умрим бир руҳдан садо:

Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Ўттиз бешида янги жаҳоним
Байрам қилар Ўзбекистоним
Эй келажак тахти равоним
Улуғ асрим, эй қўҳна коним:
Сенга таъзим, сенга эҳтиром!

Қўнғлим оловингдан исинди осмон,
Қуёш тафтидан ҳам отаида бу жон
Ёпинчиқ тут бошига, куйма саратон,
Бирлашасан ёнади жумлаи жаҳон!

Юрагим тафтидан чиқиб кетди ғам,
Туйғулар эрк сўраб кўзга тутди жом.
Лабимда қақраган нурни сиздириб
Оҳ мени тилади тўкилиб ҳар шом...

Мен тупроқ, мен олов, мен ҳаво, сувман,
Қай бири кўпайди, жисмимга ёвман.
Оловли бу кундуз қақраган довман
Саратон, саратон сенда қўрқувман...

Сув бергин ҳей осмон, ёғдир ризқимни,
Тупроққа дур тўк, бер равза рўзимни.
Ёндирма саратон, ҳаво бер яшай
Тенг бўлгин, тинч яша, тингла сўзимни...

Саратон, саратон авж олдинг бугун,
Қўҳна равоқларда сурунди зар нур
Келсанг тенглик бўлсин, бас, меҳмон бўлгин,
Ёндирма, қалбимда бир олов ёнур!

Қисматим кўксиди тўйғу ўт олур,
Салқинлик жонимга беради ҳузур.
Август шамоллари ҳавога тўлур,
Хайр эй саратон, эй ёлқин меҳр...

ВАТАН

Чорлайди бедор ҳар дамда баҳор,
Кўклам элига қайтгим келади.
Келсам кўрк бўлиб оққанда анҳор
Бўйлариди жим кезгим келади.

Дунёда қишдек тўкилиб яшаб,
Қиш бўлиб қолмас менинг ҳос умрим.
Олтин ёз каби очилиб яшнаб
Соялар изламас инжадил руҳим.

Қуз менинг саркаш, суюкли доям,
Қиш қорларидан қизгонган онам.
Ёмғирни севдим қўлларим чўзсам,
Ёмғирпўш бўлди парвонам отам.

Бағрингда ўсган қувонч, орзуман,
Ошином ўзинг, боримсан Ватан!
Фарзандим дединг, суйдинг, меҳрибон—
Бир юрак бўлай, сенга Онажон!

Кўк бағринг соғинч, чорлайвер баҳор,
Кетсам келарман такрор ва такрор.
Туғилмадим ҳеч бемаъни, беҳор,
Бир урвоқ эмас, тупроғим — гулзор...

Чорлайверади гул руҳсор фасллар
Мен кузги гулинг, билгай насллар.
Қишларда кураб оппоқ қор гуллар
Ёзинг ёмғирига сочилар диллар...

Эйки, само-ерни, севгин кел, деган,
Кўнглимга меҳрни лиммо-лим эккан.
Қадримни дунёда тенгсиз яратган,
Бўл! деган сўз билан эгиз яратган
Сен буюк, сен улуг, менки бандаман,
Қаерга йўлласанг балки шундаман.

Яратмадинг мени шунчаки умр
Кўргувчи капалак мисоли ахир.
Ё шапалакдек шифтларга бағир—
Кўйдирмай асрадинг сен шунча қодир!
Сен буюк, сен улуг, менки бандаман,
Қаерда ун десанг унган гунчаман...

Минг шукур, дунёнинг четида эмас,
Кўксидан эл берган, ишқи ҳеч сўнмас.
Минг сано баҳорсиз қолдирган эмас,
Минг таъзим ёзу қиш, кузда бор ҳавас.
Сен буюк, сен улуг, менки бандаман,
Қуёшинг меҳридан қонган элчаман!

Йўлларим туташар осмонда руҳим,
Ерда паноҳ топган шаним-шукуҳим,
Ўзбекистон —менинг Ватаним богим,
Жаннатдек севарим, сен берган чогим,
Сен буюк, сен улуг, менки бандаман,
Аллоҳим, суюкман, қутлуг тандаман!

Одамий яралган Одамдек яшар,
Ҳавво онам билан ишқ тотди башар.
Яратдинг туну кун ичра биру бор,
Ҳар асринг қадри бор, буюклари бор,
Сен буюк, сен улуг, менки бандаман
Жозибанг қайда гоҳ, балки ойдаман!

Сен қайга йўлласанг ўшал жойдаман,
Бўл! - деган сўзингда шу он пайдоман.
Ниначи қилмагин, беқон адоман
Ҳар чаман ичинда жондан жудоман.
Мени сев, мен сенга азиз бандаман,
Эй Аллоҳ, ҳар лаҳза ишқингман танда мен...

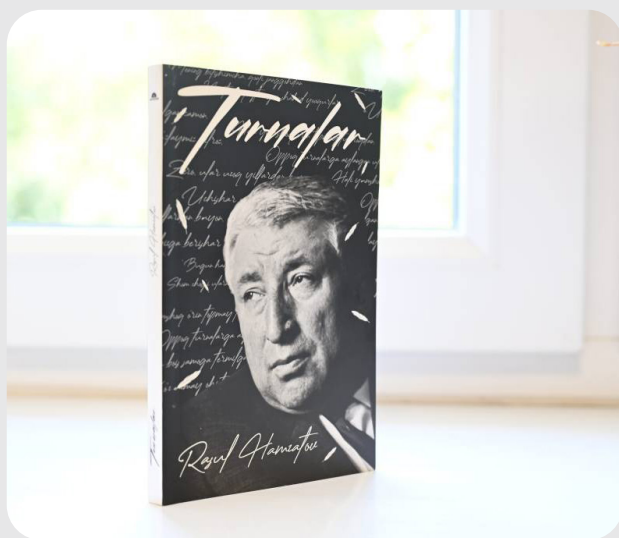

ТУРНАЛАР БАШАРНИ ТИНЧЛИККА УНДАР!

Китоб жавонингизга

Кадрдон дўстим, таникли шоир ва таржимон, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Асрор Мўмин билан учрашганимизда у менга ўзининг яқинда нашрдан чиққан,

“Турналар” номли янги китобини тақдим этди.

Мен Асрор аканинг мухлиси сифатида унинг ижодини ўтган асрнинг охирларидан кузатиб борганлигим сабабли ушбу китобни катта кизиқиш билан ўқий бошладим. Ростини айтсам, китобни мутолаа қилар эканман уни қўлимдан ҳеч қўйгим келмасди. Шунинг учун бу кун нонушта ҳам, тушлик ҳам насия бўлди...

Машхур авар шоири Расул Ҳамзатовнинг “Турналар” китобига унинг қатор шеър ва дostonлари киритилган экан. Уларнинг аксариятини мен рус тилида ўқиган бўлсамда,

Расул Ҳамзатовни ўзим учун янгидан кашф этдим. Сабаби Асрор аканинг таржимасидаги шеърларда худди Расул оғани ўзи ўзбекча ёзгандай таъсирли чиққанди.

Дарҳақиқат, таржимоннинг меҳнати жуда оғир. Ахир, таржима фақатгина сўзларни луғат ёрдамида ўгириш эмас, балки шеърнинг куйи, оҳанги, вазнини сақлаб қола билиш, кофияга солиш, муаллиф айтмоқчи бўлган фикрни ўқувчига ўзидай бадий тарзда етказа олиш деганидир. Асрор Мўминнинг таржималарини ўқир экансиз ушбу талаблар ошиғи билан амалга оширилганлигига гувоҳ бўласиз. Маълумки, ўзбек тили бой тил бўлганлиги учун сўзларнинг бир нечта синонимлари мавжуд. Асрор ака ушбу синоним сўзлардан мохирона фойдаланган ва унинг сўзларни кофияга солиш борасидаги топилмалари ҳам алоҳида таҳсинга сазовор. Шунини алоҳида таъкидлаш жоиз, китобдан ўрин олган ҳар бир шеър чуқур фалсафий маъно-мазмунга эга бўлиб, таржимон уларни аслиятдагидай оддий ва жозибали тарзда ўқувчиларга етказа олган.

Бу фикрлар кенг камровли дostonларига ҳам тааллуқли. Хусусан, “Оналарни асранг” дostonини мутолаа қилар экансиз, куйидаги мисраларни ўқиганда беихтиёр кўзингизга ёш келади:

Осмонга қарайман бўм-бўш хонамдан,
Турналар, қайтингиз қурелар айтиб,
Мен бевақт айрилиб қолдим онамдан,
Энди онажоним келмайди қайтиб...

Кавказ халқларининг озодлик ҳаракати йўлбошчиси Шомилга бағишланган “Шомилнинг муҳаббати” дostonидаги куйидаги икки мисра олам-олам мазмунга эга.

Оллоҳнинг карами кенг,
Ишқ олдида ҳамма тенг.

“Беш панжа” достонини ўқир экансиз,
Кавказ халқларининг марвариддай терилган
ҳикмат-ибораларини кўриб завққа тўласиз.
Улар башарни аҳилликка, тинчликни асрашга
чорлайди.

Салом, башар! Ўнг қўлим мана,
Ибрат бўлсин аҳил беш бармоқ.
Тинчлик, ижод қилсин тантана,
Кел, заминдош яшайлик иноқ.

Умуман олганда, Асрор Мўмин томонидан
таржима қилинган ҳар бир сатр ўқувчини чуқур
ўйга толдиради, ҳаёлини шеърятнинг сеҳрли
оламига олиб кетади...

... Китобга номи берилган “Турналар”
 (“Журавли”) шеърига басталанган қўшиқни мен
илк бор 1970 йили, мактабда ўқиб юрган пайтимда
радио орқали эшитгандим. Кейинчалик, ушбу
қўшиқни мактаблараро ҳарбий-ватанпарварлик
қўшиқлар танлов-конкурсида иштирок этган,
аъло баҳоларга ўқийдиган синфдошим Наташа
Горяинова ижросида тингладим. У оккупация каби
оппоқ қўйлақ кийганди, бошида оппоқ дўпписи
бор эди. Наташа ўзининг ташқи кўриниши,
самимий ижроси билан нафақат залда ўтирган
ўқитувчи ва ўқувчиларни, балки танлов ҳайъати
аъзоларини ҳам лол қолдирган, совринли ўринни
эгаллаб, мактовларга сазовор бўлганди.

Мен ушбу қўшиқ сўзлари Расул Ҳамзатовга
тегишли эканлигини билганимдан сўнг
адабиётшунос, раҳматли Носирхон акамлар уй
кутубхонасидан “Мой Дагестан” китобини олиб,

катта қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Кейинчалик
ҳам мен бу китобни кўп марта мутолаа қилдим.

**Суратда: Чиноз тумани фаоллари билан
бўлиб ўтган ижодий учрашувдан лавҳа. Асрор
Мўмин(ўртада) Расул Ҳамзатов шеърларини
умри давомида таржима қилгани учунми ўзи
ҳам буюк авар шоирига ўхшаб кетган!**

Илк бор 1969 йили янграган “Турналар”
қўшиғи қисқа вақт ичида дунёдаги барча
халқларнинг сеvimли қўшиғига айланди. Ҳозирги

кунда бу қўшиққа дунёнинг
200 дан ортиқ манзилида
ёдгорликлар ўрнатилган.
Фахрланарлиси, бу қўшиққа
қўйилган ёдгорликларнинг
биринчиси 1972 йили 8 май
куни Чирчиқ шаҳримизда
очилган! Носирхон акам шу
ёдгорликни кўриб қанчалар
хурсанд бўлгани ҳеч ёдимдан
кетмайди. Расул Ҳамзатов
Ўзбекистонга неча марта
келган бўлса (у юртимизга
кўп бор келган), шунча марта
“Турналар” ёдгорлигини
зиёрат қилган. Шунинг
билан акам Расул Ҳамзатов
2003 йили вафот этганда,
ёдгорликка уйғун тарзда
Расул Ҳамзатовга хайкал
қўйсақ яхши бўларди, деган
таклифни айтгандилар. Бу
таклифини бир неча марта

газетадаги мақолаларида ҳам ёздилар. Умид
қиламиз, “Турналар” ёдгорлиги ёнига Расул
Ҳамзатовнинг ўзига ҳам хайкал бунёд этилади.

Айнан шу қўшиқни 1970 йили тинглаган

Асрор Мўминнинг Расул Ҳамзатов ижодига меҳри тушган ва шу шеър матнини таржима қилишни дилига тугган. Унинг бу орзуси 28 йилдан кейин ушалди. “Турналар” шеъри таржимаси 1998 йили “Жаҳон адабиёти” журнали саҳифасида чоп этилди.

Ушбу асар ёш-кексаларга бирдай манзур бўлгани учун Расул Ҳамзатовнинг “Турналар” (“Журавли”) шеърини Наум Гребнев томонидан амалга оширилган русча ва Асрор Мўминнинг ўзбекча таржимасини эътиборингизга ҳавола қиламиз. Сиз сўзлар мазмун-моҳиятига эътибор беринг, шеър-қўшиқ ҳамон дунёда тинчликни асрашга, башарни кадрлашга ундаяпти.

ЖУРАВЛИ

Мне кажется порою, что солдаты,
С кровавых не пришедшие полей,
Не в землю эту полегли когда-то,
А превратились в белых журавлей.

Они до сей поры с времен тех дальних
Летят и подают нам голоса.
Не потому ль так часто и печально
Мы замолкаем, глядя в небеса?

Сегодня, предвечернею порою,
Я вижу, как в тумане журавли
Летят своим определенным строем,
Как по полям людьми они брели.

Они летят, свершают путь свой длинный
И выкликают чьи-то имена.
Не потому ли с кличем журавлиным
От века речь аварская сходна?

Летит, летит по небу клин усталый –
Летит в тумане на исходе дня,

И в том строю есть промежуток малый –
Быть может, это место для меня!

Настанет день, и с журавлиной стаей
Я поплыву в такой же сизой мгле,
Из-под небес по-птичьи окликаю
Всех вас, кого оставил на земле.

ТУРНАЛАР

Менинг билишимча, қонли жангтоҳдан
Юртига қайтмаган шаҳид ёвқурлар,
Ҳали юмшок ўрин топмай тупроқдан,
Оппоқ турналарга айланган улар.

Зеро, улар узоқ йиллардан бўён,
Учишар ва бизга беришар овоз.
Шу боис самога термилган замон,
Кўз узмай оҳиста сўзлаймиз дилроз.

Бугун ҳам туманлар сийрак тарафда,
Шом чоғи уларни кузатдим бироз.
Қачондир ер узра юргандай сафда,
Турналар галаси этарди парвоз.

Учиб борар экан ўз манзилига,
Кимларнидир йўқлар, таниш товушлар.
Ахир жуда ўхшаш авар тилига
Турналар таратган ўтинч, нолишлар.

Улар кўкда учар, учар гирён-зор,
Ўтган аждодларим, дўстларим, ёрим.
Кўряпман, қаторда битта бўшлиқ бор,
Ўша бўшлиқ менинг боражак жойим.

Қазо ҳақдир! Мен ҳам яшаб умримни
Турналар сафида парвоз этаман.
Ва ерда қолган сиз азизларимни,
Самодан номма-ном йўқлаб ўтаман.

Тоиров Маҳмудхон,

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

ОБОДЛИК – БУ ВИЖДОНИМИЗ

«Обод маҳалла – обод кўча – обод хонадон». Бу шунчаки шиор эмас. Бу – ҳар бир юртдошимизнинг қалбига йўл топиши лозим бўлган ҳаёт фалсафаси, келажак авлод олдидаги муқаддас масъулиятидир.

Бугун мамлакатимизда «Долзарб 40 кунлик» доирасида амалга оширилаётган кенг кўламли ободонлаштириш ишлари юртимиз қиёфасини янада гўзаллаштириш, аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш ва энг муҳими, инсонларда ўз уйи, ўз кўчаси ва ўз маҳалласи учун дахлдорлик туйғусини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Ахир, Ватан деган улуғ тушунча ҳам остонадан бошланмайдими?

Ҳар куни эрталаб супурилган ҳовли, оқланган дарахтлар, гулларга бурканган кўча,

мусаффо ариқлар, тоза йўлақлар... Буларнинг барчаси нафақат маҳалланинг кўрки, балки шу ерда яшовчи инсонларнинг маънавий қиёфасини ҳам намоён этади. Зеро, инсоннинг маданияти аввало унинг яшаш муҳитида акс этади.

Афсуски, баъзан кўча четига ташланган битта чиқинди, синдирилган дарахт новдаси ёки қаровсиз қолган хонадон нафақат бир оиланинг, балки бутун маҳалланинг кўркига соя солади. Бир инсоннинг бепарволиги ўнлаб одамларнинг кайфиятига таъсир қилади. Аммо аксинча, бир инсоннинг ибратли амали юзлаб инсонларни яхшиликка чорлаши мумкин.

Бир маҳаллада ёши етмишдан ошган нуроний отахон ҳар тонг кўлига супурги олиб, уйи олдидаги кўчани тозалар, ариқларни очар, қуриб қолган дарахтларга сув қуяр эди. Бир куни ёшлар ундан:

— Отахон, бу ишларни маҳалла ходимлари ҳам қилса бўлади-ку? — деб сўрашди.

Шунда у киши табассум билан:

— Мен кўчани эмас, фарзандларимнинг онгини тозалаяпман. Улар мендан кейин ҳам шу юртга эгалик қилишни ўрганишсин, — деб жавоб берган экан.

Орадан кўп вақт ўтмай, ўша маҳаллада ҳар шанба умумий ҳашарга айланди. Ёшлар белкурак кўтарди, болалар дарахтларга сув қуйди, аёллар гулзорлар яратди. Бугун ўша кўча ҳудуддаги энг намунали кўчалардан бири сифатида тилга

олинади.

Бу ҳаётий воқеа бир ҳақиқатни англатади: ободлик буйруқ билан эмас, виждон билан бошланади.

Бугунги «40 кунлик» тадбирлари ана шу эзгу ғояни ҳаётга татбиқ этмоқда. Юзлаб маҳаллаларда ҳашарлар ўтказилмоқда, кўчалар таъмирланмоқда, ариқ-зовурлар тозаланмоқда, дарахтлар оқланиб, янги кўчатлар экилмоқда. Бу ишларга давлат ташкилотлари билан бир каторда фидойи фуқаролар, ёшлар, нурунийлар ва тадбиркорлар ҳам муносиб ҳисса қўшмоқда.

Бироқ ободлик фақат супурги ушлаш ёки девор бўйлаб билан чекланмайди. Ободлик — кўшинининг ҳолидан хабар олиш, муҳтож инсонга кўмак бериш, ёшларга одоб-ахлоқ намунасини кўрсатиш, табиатни асраш ва ҳар бир қарич ерни Ватан деб қадрлашдир.

Чунки обод кўчада тарбия топган бола ҳеч қачон табиатга бепарво бўлмайди. Обод маҳаллада улғайган ёш юртига хиёнат қилмайди.

Обод хонадонда тарбияланган фарзанд эса эл-юртга наф келтирадиган инсон бўлиб камол топади.

Бугун ҳар биримиз ўзимизга бир савол берайлик: мен яшаб турган маҳаллам учун нима қилдим? Бир туп кўчат эдимми? Кўчамни тоза сақладимми? Қўшнимга яхшилик қилдимми?

Чунки Ватанни севиш баландпарвоз гаплар билан эмас, ана шундай кичик, аммо самимий амаллар билан бошланади.

Келинг, «Обод маҳалла – обод кўча – обод хонадон» тамойилини фақат тадбир ёки акция сифатида эмас, балки ҳаёт тарзимизга айлантирайлик. Зеро, бугун экилган бир туп дарахт эртанги авлодга соя бўлади. Бугун супурилган бир кўча фарзандларимиз учун ибрат мактабига айланади.

Ободлик – бу бизнинг бурчимиз. Ободлик – бу виждонимиз. Ободлик – бу Ватанга бўлган муҳаббатимизнинг энг гўзал ифодасидир.

Ахмедова Сурайё,

Халқ депутатлари Чиноз тумани Кенгаши депутати.

ҲАР БИР НЕЪМАТ — ШУКРГА, ҲАР БИР ТОНГ — УМИДГА АРЗИЙДИ

Вақт ўтади. Йиллар алмашади. Аммо инсон хотирасида айрим манзаралар узок сақланиб қолади. Кечаги билан бугунни солиштирганда, катта ўзгаришларни англаш учун баъзан баландпарвоз рақамлар ёки расмий ҳисоботлар шарт эмас. Оддий ҳаётнинг ўзи кўп нарсани айтиб беради. 1991 йилни эсласак, бугунги кун билан орасида нақадар катта масофа борлигини ҳис қиламан. Ўша пайтда туман марказига чиқиб, бирор юмушни битириш учун одамлар кўпинча таниш-билиш орқали маълумот излар, навбат кутишга кўниккан эди. Бугун эса кўплаб хизматларни телефон орқали билиш, электрон тарзда мурожаат қилиш, керакли маълумотни бир неча дақиқада топиш оддий ҳолга айланди.

Тиббиётдаги ўзгаришлар эса бу фарқни яққол кўрсатади. Ўша йилларда туман марказий шифохонасининг қиёфаси бугунгидек хашаматли эмасди. Шароити, тиббий жихозлари ўша давр имкониятларидан келиб чиқарди. Шифокорлар эса бор имкониятлари билан беморга ёрдам беришга ҳаракат қиларди.

Сира ёдимдан чиқмайди. 1993 йили тўнғич кизим қаттиқ шамоллаб, хатто гапиролмай тилдан қолди. Сўм-купон пайти эди. Уйга шифокор чақирдик. Дори қутимизда Сефомизин деган укол дори бор экан. Шифокор дархол шу уколдан қилди. Кейингиси 8 соатда қилинишини тайинлаб, бу вақт ичида биз шифохонага ётишимиз кераклигини айтди. Туман шифохонасининг шароитида кизимизни сақлаб қололмасдик, шунинг учун Тошкент шаҳридаги касалхоналардан таниш топиб, ётқизишимиз керак эди.

Турмуш ўртоғим билан тортган азобларимизни сўз билан ифодалаб бўлмайди.

У ёқдан бу ёққа югурамиз, унга, бунга ялинамиз қанийди, бирор нажот топила қолса. Бу ёқда вақт ўтиб боряпти шифокор айтган 8 соат ҳам тугаб бораётган эди. Турмуш ўртоғим хали шаҳарнинг нариги чеккасига дори қидириб кетадилар, хали қўшни Сирдарё вилояти дорихонадарига чопадилар. Ўлгур Сефамизин еру қўқда йўқ, тополмаймиз. Ахийри дорихоналардан эмас, балки чайқовчилар деймизми, олиб-сотарларми билмадим, ҳуллас “қора бозор”дан фалон пулга укол дорини сотиб олдик. Асосийси кизимни ҳаётини сақлаб қолиш эди. Кейин шифокорлар яна бир укол дорини айтишди (номи эсимда йўқ). У фарзандим организмга тўғри келмади чоғи олмадик. Лекин ўша укол доридан ҳам бир дунё сотиб олганмиз. Қўйингчи янги рўзгор бўлганимиз учун ошхонамизга мебел оламиз деб йиғиб қўйган пулларимизнинг барчасига дори- дармон харид қилгандик ўшанда. Биласиз, касалхона жуда зерикарли жой. Кунлар кетидан кунлар ўтиб кизимдаги ўзгариш айтарли сезилмасди. Хонадошлар билан суҳбатлашиб ўтирсак бир аёл хомуш кириб келди. Салом-аликдан сўнг аҳволини сўрадим.

- Мен-ку яхшиман, - деди хўрсиниб, - фарзандимни аҳволи кундан-кун ёмонлашяпти, шифокорлар айтган дориларни ҳеч қасрдан тополмаяпмиз, устига устак маблағимиз кам, деб нолиб қолди. Билсам мендаги дорини қидиришаётган экан. Дархол сўраган дорисини бердим.

- Турмуш ўртоғим қарз топиб келсалар пулини тўлаймиз деди шошиб.

- Йўқ, йўқ пули керак эмас, фарзандингиз соғайиб кетса кифоя дедим.

Аёл дорини олар экан гўё фарзанди соғайиб қолгандек хурсандчилигини яшира

TUMAN MARKAZIY SHIFOXONASI

QABUL
BO'LIMI

олмасди. Кайта-кайта миннатдорчилик билдириб чиқиб кетди.

Бугун тамомила бошқача манзара. Чиноз тумани марказий шифохонаси замонавий биноларда жойлашган, янги тиббий ускуналар келтирилган, турли текширувларни амалга ошириш имкониятлари пайдо бўлган. Ҳозир тумanning ўзида ҳар қандай мураккаб текширувлар ўтказиш мумкин.

Энг қизиғи ўша даврларда туман марказида биттагина дорихона бўларди. Ҳозирчи? Эҳ-хе! Ҳар кадамингизда дорихоналар бисёр.

Мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистон тиббиёти ҳам умумий иқтисодий қийинчиликлар таъсирини сезди. Буни оддий ҳаётдаги мисоллар билан тушунтириш мумкин. Тиббий жиҳозлар етишмас, кўплаб шифохоналарда замонавий диагностика ускуналари кам эди. Мураккаб текширувлар учун беморларни вилоят ёки Тошкентдаги муассасаларга юборишга тўғри келарди. Доридармон таъминотида узилишлар оддий ҳолга айланган эди.

Илгари собиқ Иттифокнинг турли ҳудудларидан келиб турган дорилар ва тиббий буюмларни етказиб бериш тизими издан чиққан, айрим дориларни топиш қийинлашган эди. Шифохоналарнинг моддий-техника базаси эскирган, бино, палаталар, санитария

шароити ва тиббий асбоб-ускуналарнинг бир қисми таъмир ва янгилашга муҳтож эди. Молиявий имкониятларнинг чекланган, давлат янги иқтисодий тизимни шакллантираётган бир шароитда тиббиёт муассасаларини бир вақтнинг ўзида замонавий жиҳозлаш, таъмирлаш ва дори билан таъминлаш осон эмас эди. Янги тиббий технологиялар, диагностика усуллари ва замонавий даволаш стандартларини жорий этиш учун замонавий билимга эга кадрларни қайта тайёрлаш зарурати пайдо бўлди. Қишлоқ жойларда тиббий хизматдан фойдаланиш, четроқ ҳудудларда яшовчи одамлар учун малакали мутахассис ва махсус текширувларга етиб бориш қийинроқ эди.

Профилактика ва бирламчи тиббий ёрдамни кучайтириш, аҳоли саломатлигини фақат касаллик пайдо бўлгандан кейин эмас, балки унинг олдини олиш орқали муҳофаза қилишга катта эҳтиёж бор эди.

Бу қийинчиликларнинг барчаси ортда қолди. Кеча — хотира. Бугун — натижа. Эртага эса бугунги куннинг ўзи яна бир хотирага айланади. Тинч ва фаровон кунимизга, соғлигимизга, хонадонларимиз осойишталигига шукрлар бўлсин! Кечагини кадрлаб, бугунимизга шукр қилиб, эртанги кунга умид билан яшайлик! Ҳар бир неъмат — шукрга, ҳар бир тонг — умидга арзийди.

Ахмедова Сурайё,

Халқ депутатлари Чиноз тумани Кенгаши депутати.

“СЎРАНГ, ЖАВОБ БЕРАМИЗ”

SAVOL

JAVOB

ISHONCH

YECHIM

Савол:

**Маиший хизматга
нималар киради ва
қанча солиқ тўланади?**

Жавоб:

Ўзбекистонда маиший хизматлар деганда аҳолига шахсий эҳтиёжлари учун кўрсатиладиган турли хизматлар тушунилади. Масалан:

саргарошхона, барбер;
маникюр ва педикюр;
кийим-кечак тикиш ва таъмирлаш;
поябзал таъмири;
маиший техника таъмири;
мебель таъмири;
гилам ювиш;

автомобил ювиш ва айрим бошқа маиший хизматлар;

фото ва видео хизматлари;

компьютер ва телефон таъмири каби хизматлар.

Лекин солиқ миқдори хизмат тури ва тадбиркорлик шаклига қараб фарқ қилади. 2026 йилда ўзини ўзи банд қилган шахслар учун фаолият турлари алоҳида рўйхат билан белгиланган.

Дарҳақиқат, 2026-йил 1-январдан ЯТТлар учун эски қатъий белгиланган даромад солиғи бекор қилинган. Йиллик айланмаси 1 млрд сўмгача бўлган ЯТТ учун асосий солиқ —

айланмадан 1% ни ташкил этади. Масалан, бир ойда 30 млн сўм тушум бўлса, айланмадан олинadиган солиқ 300 минг сўм бўлади. Бундан ташқари энг муҳими ЯТТнинг ўзи учун ижтимоий солиқ ва ходимлар бўлса, ходимлар бўйича тегишли солиқлар ҳам мавжуд. ЯТТ ходим ёлласа, ходим учун жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ижтимоий солиқ мажбурияти юзага келади.

Савол:

**Умидсиз қарз
нима?**

Жавоб:

Вафот этган жисмоний шахснинг солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш бўйича солиқ мажбурияти суммаси мерос қилинган мол-мулк қийматидан ортиқ бўлган тақдирда, вафот этган жисмоний шахснинг солиқ ёки бошқа мажбурий тўловни тўлаш бўйича қарзининг қолган суммаси умидсиз қарз деб эътироф этилади.

Меросхўр бўлмаган тақдирда, вафот этган жисмоний шахснинг солиқ қарзи умидсиз қарз ҳисобланади. Саволларга Чиноз тумани давлат солиқ инспекцияси

давлат солиқ бош инспектори Ш.Зукуров жавоб берди.

Савол:

8 сотихли хонадоним ҳудудида икки хонали қўшимча хона ва ҳаммом қуриш мақсадида бетон қуйгандим. Инспекция ходимлари келиб, «ноқонуний қурилиш қиялсиз», дейишди.

Шу пайт Қўшним чиқиб қолди. «Жаримани тўлаб, тинчгина яшайверинг ака», деди.

**Энди нима қилишим керак?
Бошим қотиб қолди.**

Жавоб:

Аввало, шунни билиш керакки, жаримани тўлашнинг ўзи қурилишни қонуний қилиб қўймайди. Жарима тўланган тақдирда ҳам қўшимча қурилма тегишли ҳужжатларсиз қолиши мумкин. Кейинчалик суд қарори асосида ушбу қурилмани буздириш масаласи ҳам кўтарилиши эҳтимолдан холи эмас. Бундай ҳолатда қурилишга сарфланган маблағлар учун компенсация олиш кафолатланмайди.

Биринчидан, кадастр мутахассисини чақириб, қурилаётган объект ер участкангиз чегарасидан ташқарига чиқмаганингизни аниқлатинг ва тегишли ҳолатни тасдиқлатинг.

Иккинчидан, my.gov.uz орқали белгиланган тартибда ариза бериб, қурилишнинг лойиҳаси ва зарур рухсат ҳужжатларини расмийлаштириш жараёнини бошланг.

Учинчидан, белгиланган тартибда тегишли ҳужжатларни олиб, қўшимча қурилмангизни қонуний ҳолатга келтиринг.

Қонунчиликда белгиланган талаблар асосида реконструкцияни расмийлаштириш имконияти мавжуд. Жумладан, Шаҳарсозлик кодексининг 80-моддаси доирасида белгиланган тартиб ва талабларга риоя қилиш муҳим.

Энг муҳими: фақат жаримани тўлаш билан муаммо ҳал бўлмайди. Жарима тўланган, аммо ҳужжатлари расмийлаштирилмаган қурилма кейинчалик ҳам ҳуқуқий муаммо келтириб чиқариши мумкин. Ҳужжатларни тўғри расмийлаштирган хонадон эгаси эса ўз мулкнинг ҳуқуқий мақоми бўйича хотиржам бўлади.

“СЎРАНГ, ЖАВОБ БЕРАМИЗ”

Jurnal chorakda bir marta chop etiladi.

Muassis:

- O'zbekiston Tadbirkorlik va fermerlikni qo'llab-quvvatlash markazi
- "HAYOT VA QONUN" mas'uliyati cheklangan jamiyat

Hamkor tashkilotlar:

- Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Sudi
- O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
- O'zbekiston Qishloq xo'jaligi vazirligi
- O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi
- O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi

O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi huzuridagi Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat inspeksiyasi tomonidan 2026-yil 8-iyunda №1630914-sonli raqam bilan ro'yxatga olingan

Nashr indeksi: 1429

Tahririyat manzili:
100068, Toshkent shahar,
Beltepa ko'chasi 29-uy, 3b/19
Tel/faks: +998 97 480-34-82.
Tel: +998 88 020-34-87.

Jurnal "HAYOT va QONUN" MCHJ
kompyuter markazida
sahifalandi.

Chop etiladi: 20.09.2026-yil.

Guvohnoma raqami: №3162291
2026-yil 16-martda berilgan.

Qog'oz bichimi: 60x84 1/8.

Buyurtma № 01.
Adadi: 2520 nusxa.

Bahosi kелишилган нархда.

Manzil: Toshkent shahar,
Beltepa ko'chasi, 29-uy.

Tahririyatning nuqtai nazarı muallifnikidan
farq qilishi mumkin

MUNDARIJA

Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz besh yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi	2
Саидов А. Инсоннинг ҳақ-ҳуқуқи – олий кадрият. Янгиланган Конституция ва инсон ҳуқуқлари	6
Мухаммад Али. Халқ ичидан чиққан қаҳрамон	12
Ғулом Мирзо. Онлайн фирибгарлик – бутунги даврнинг одам савдоси билан боғлиқ энг асосий хавф-хатари	16
Аслонов Н. Ёшлар ҳуқуқлари барқарор тараққиётнинг муҳим омили	19
Бегимов А. Тенг меҳнат учун тенг ҳақ – адолатли жамият мезони	23
Мажидов К. Жамиятни коррупциядан қутқариш ўз қалбимиздаги ҳалолликни уйғотишдан бошланади	25
Шоматова Д. Инсон ҳуқуқлари ҳимояси йўлида	27
Мусаев М. Ваъда ортидаги фириб	29
Сўз эркинлиги — Янги Ўзбекистон тараққиётининг зарур шarti	31
Qodirov X. Sun'iy intellekt asosidagi ekologik monitoring orqali fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqini ta'minlashning huquqiy masalalari	33
Abdumutalibova M. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida xotin-qizlarga beriladigan imtiyozlar	40
Ubaydullayev I. Yovvoyi holda o'suvchi dorivor, ozuqaviy va manzarali o'simliklarni yig'ish yoki tayyorlashning belgilangan tartibi buzish jinoyatlarini tergov qilishning o'ziga xos jihatlari	42
Мадалиев Х. Ўзбекистонда логистикани ташкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш.....	46
Рахимов Ф. Ҳаёт, қонун ва улар билан боғлиқ айрим тушунчалар мазмун-моҳияти талқини	50
Кожевникова А. Г. Особенности повреждений лука различными вредителями	55
Ахмедова С. Коррупсияга оид jinoyatlar javobgarlik muqarrarligini ta'minlash va komplayens nazoratining huquqiy maqomini mustahkamlash: 2026-yil iyun qonunchilik yangiliklari tahlili	59
Жумашев М. М., Зиямухамедова С. А. Инновационные методы восстановления деградированных экосистем	63
Xolikova S. D., Abdukaxxarova M. I. Sho'rtan gaz kimyo majmuasining ishlatilgan alyuminiy oksididan antipiren olish va uning polimerlardagi samaradorligini qiyosiy baholash	66
Nabiyeva G. Ortiqcha hujjatlar qarshi "gilyotina" ishga tushdi	71
Бақоев М.Т., Раимова Г.М., Ахмедов О.С. Тизимли таҳлил ва бошқарув қарорларини қабул қилиш	73
Абдулла Ахмад Мухаммадали. Ҳикоятлар	76
Асрор Мўмин. Коинот сарвари – эй, башарият!....	81
Жаббарова Ш. Ўзбекистон мустақиллигининг 35 йиллигига	84
Тоиров М. Турналар башарни тинчликка ундар!	87
Ахмедова С. Ободлик – бу виждонимиз	90
Ахмедова С. Ҳар бир неъмат — шукрга, ҳар бир тонг — умидга арзийди	92
Сўранг, жавоб берамиз	94